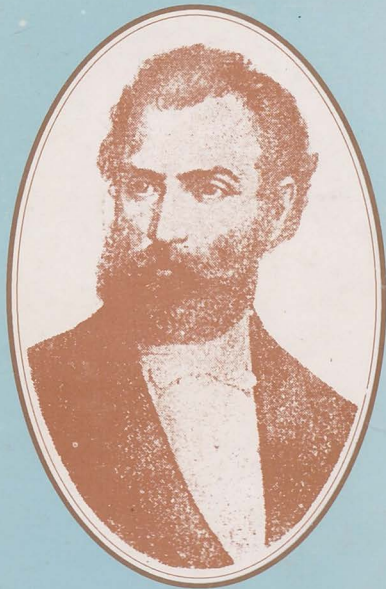

Al. Papiu Ilarian

**ISTORIA ROMÂNILOR
DIN
DACIA SUPERIOARĂ
(I)**

AL. PAPIU ILARIAN

**ISTORIA ROMÂNILOR DIN
DACIA SUPERIOARĂ
(Vol. I)**

Quamquam variae barbarorum eruptiones Daciam populi Romani provinciam innundassent; colonias tamen legionesque Romanas non potuisse interire. Inter barbaros ebrutae, Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut *non tantum pro vitae, quantum pro lingua incolumitate certasse videantur.*

Ant. Bonfinius

Această ediție apare sub auspiciile Societății culturale „Al. Papiu Ilarian” din comuna Papiu Ilarian, jud. Mureș.
Președinte de onoare: prof. univ. dr. Serafim Duicu
Președinte executiv: prof. Petru Nemeș

I.S.B.N. 973 - 9087 - 35 - 3

Format: 16/61 X 86 - Coli tipo: 12,5

Lector: Serafim Duicu

Consilier editorial: Eugeniu Nistor

Tehnoredactor: Cristian Niculescu

Al. Papiu Ilarian

**ISTORIA ROMÂNILOR
DIN DACIA SUPERIOARĂ**

Volumul I

**Istoria românilor din Dacia Superioară
până în anul 1848 exclusiv**

**Ediție îngrijită, prefață, bibliografii, glosar și notă asupra
ediției de SERAFIM DUICU**

**Cu un cuvânt înainte de
Acad. ȘTEFAN PASCU**

**Casa de editură „Mureș”
Târgu-Mureș, 1996**

**UMBRELOR ROMÂNILOR
CARE SE AU LUPTAT ÎN DACIA
PENTRU LIMBĂ MAI MULT CA PENTRU VIAȚĂ.**

**A. PAPIU ILARIAN
COLON ÎN DAC. LUI TRAIAN
LA A. U.C. MMDCV
PROV. DAC. MDCCXLVI
DIN VOTU**

CUVÂNT ÎNAINTE

Domnul dr. Serafim Duicu din frumosul oraș Târgu-Mureș, de multă vreme ne-a obișnuit cu călătoriile sale științifice pe urmele marilor corifei ai culturii românești. L-a urmărit mai întâi pe Samuil Micu, i-a urmat acestuia Gheorghe Șincai, iar lui Gheorghe Șincai, Petru Maior. Erau „urmăriri“ științifico-culturale dense de noutăți pe care alții le-au trecut sub tăcere sau le-au consemnat doar pe cele mai ușor de descifrat.

A venit rândul unuia mai tânăr, dar cu nimic mai prejos decât înaintașii, Alexandru Papiu Ilarian, pe care ni-l reeditează, prezentându-ni-l în culori vii, așa cum a fost în realitate. După popasul asupra datelor familiale, consemnate într-o densă bibliografie, se înfățișează pregătirea sa cultural-științifică, bogată, multi-laterală, în țară și în străinătate, selectate și acestea potrivit cu însemnătatea lor, din care spicuim unele ce ni se par mai relevante, de fapt capitole ale cercetării lui Papiu, cunoscuta „Istorie a românilor din Dacia Superioară“: romanii aduși de împăratul roman Traian în Dacia, așezarea ungarilor în Panonia, răscoala românilor de la 1437, românii sub principii independenți ai Transilvaniei, românii sub Casa Austriacă, starea politică și bisericească a românilor din Dacia Superioară până la 1848 etc.

Al treilea volum al lucrării lui Alexandru Papiu Ilarian, ce n-a putut fi încheiat, s-a păstrat doar în schița lui sub titlul ales de autor: „Istoria românilor din Dacia Superioară“, schița tomului III, care a fost publicat, cu introducere și note, de subsemnatul. Sunt convins că readucerea în actualitatea noastră științifico-istorică a celei mai importante opere a lui Al. Papiu Ilarian, de către mult învățatul dr. Serafim Duicu, se constituie într-un act de cultură pe cât de interesant, pe atât de valoros și binevenit.

Acad. ȘTEFAN PASCU

PREFAȚĂ

Istoria românilor din Dacia Superioară a fost proiectată de Al. Papiu Ilarian în șase volume, dorind să spună tot ceea ce se putea spune despre Revoluția de la 1848 al cărui combatant de primă linie a fost. N-a reușit să dea decât primele două volume și o schiță din cel deal treilea. Primul volum este de fapt o introducere amplă menită să le justifice pe celelalte cinci și să explice, din perspectiva evoluției istorice, cauzele care au dus la marile nemulțumiri izbucnite la 1848. De aceea acest volum este mai redus, deși se întinde, în timp, de la instituirea stăpânirii romane în Dacia și până la 1848, deci pe o perioadă de aproximativ 1750 de ani. Toate epocile, toate evenimentele și toate problemele semnificative ale istoriei Transilvaniei sunt aduse în discuție, dar fără analize îndelungi, fără narațiuni și descripții, ci cu analize scurte, la obiect și cu concluzii tranșante. El presupune că cititorul cunoaște evenimentele în extensiunea lor și a le rememora în acest context este un lucru de prisos. Noi știm acum însă că istoriografia românească transilvăneană de până la 1850, când își scria Papiu lucrarea, era ca și inexistentă pentru opinia publică, marile lucrări ale lui Samuil Micu ori Gheorghe Șincai zăcând în manuscrise. Doar *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (Buda, 1812) a lui Petru Maior fusese publicată și se afla la îndemâna cititorului, dar pentru perioadele de după „începutul românilor în Dacia” exista puțin material documentar pentru cititorul român interesat (*Magazin istoric pentru Dacia*, *Letopisețele Moldovei* publicate de M. Kogălniceanu, *Tentamenul critic* al lui August Treboniu Laurian, câteva articole istorice în gazetele lui Barițiu și cam atât). Existau lucrări latinești, maghiare ori germane, pe care le-a pus la contribuție și Papiu: Eutropius, Jornandes, Bonfinius, Thurocz (*Chronicon Hungarorum*), Pray (*Annales Regni Hungariae*), Istvánffy (*Historia Regni Hungariae*, după Thurocz), un *Corpus juris hungarici*, Grisellini (*Geschichte des Temeswarer Banates*), I.C. Eder (*Observationes criticae et pragmaticae*), St. Ludwig Roth (*Von Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche daco-romanische*), chiar lucrarea unui danez, profesor la Kiel, Wilhelm Ernst Christiani (*Des Herrn*

Abt Millot alter mittler und neuer Zeiten, aus dem Französischen, mit Zusätzen und Berichtigungen), ori celebra *Histoire des langues Romanes et de leur littérature depuis leur origine jusqu'au XIV siècle* (Paris, 1841) a lui M.A. Bruce-Whyte. Sunt puse la contribuție și puținele izvoare interne pe care le avea la îndemână atunci: cele două lucrări ale lui Petru Maior (*Istoria pentru începutul românilor în Dacia și Istoria besearicii românilor, atât a cestor dincoace de Dunăre cât și a celor de dincolo de Dunăre*), cronicile lui Gr. Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, cunoscute prin intermediul *Letopisețelor Moldovei*, antologia lui Kogălniceanu, cronica lui Constantin Căpitanul cunoscută din *Magazin istoric pentru Dacia*, prefața lui I. Heliade-Rădulescu la *Fabulele* lui D. Țichindeal și cam atât. De aceea, cu amărăciune notează el undeva că „istoria noastră de pe aceste timpuri (secolele IX-X - n.n.) e scrisă de ungar (Anonymus - n.n.) pentru că, după cum zice principele Cantemir, „românilor le sta mai mult la inimă să facă fapte bune, decât să scrie“. A nu scrie e o meteahnă veche la români, care s-a păstrat până către timpurile noastre, de vreme ce ei încă nu au înțeles decât târziu faptul elementar că a scrie înseamnă a-ți conserva memoria, a-ți conserva trecutul; și numai prin cunoașterea trecutului, cu lecțiile lui bune și rele, poți să-ți gândești un prezent și un viitor mai bune, mai demne, în conformitate cu aspirațiile îndelung și unanim formulate de poporul român prin luptele și strădaniile sale vechi.

Un prim lucru care se observă de la primele pagini ale lucrării lui Papiu este acela al modernității demersului său istoriografic. Această dimensiune stă în faptul că autorul nu narează faptele cu acea obiectivare rece, absentă, pretins „științifică“, ci pentru a le extrage semnificații contemporane, chiar de o stringentă actualitate pentru spiritul timpului său. La 1850, spre pildă, una dintre aceste probleme de actualitate era aceea a unității naționale. Observând că după căderea avarilor incursiunile barbarilor au încetat și Dacia a devenit *liberă*, Papiu afirmă: „Dar nefericirea românilor fu că ei, sub lunga domnie a barbarilor fiind fără nici o legătură națională între sine, pare că-și uitară de unitatea națională și după retragerea barbarilor, întemeindu-se liberi, se constituiră separați, iar nu uniți între

sine, sub diverși capi ai lor, independenți nu numai de către străini, ci și fără nici o legătură națională între sine, neconsiderând că puterea națională numai unită poate da piept incursiunilor barbarilor“. Și mai departe: „Cum puteau acești trei duci români potenți (Gelu Glad și Menomorut - n.n.) să sfarme puterea noilor barbari dacă se băteau în unire asupra-le. Când vor învăța odată românii că ei numai cu puteri întrunite pot să înfrângă pe inamicii lor! ...“ Într-adevăr, când vor învăța? ... „Citirea“ trecutului din perspectivă contemporană și cu ochii ațintiți la problematica actualității este o atitudine de modern. Numai modernii „trag“ trecutul spre ei și-l întorc pe toate fețele pentru a-i descoperi învățăminte utile, noi, proaspete și modelatoare pentru cei vii, pentru generațiile contemporane lor.

Un alt însemn al modernității acestei lucrări stă în faptul că autorul uzează de puterile interdisciplinarității. El nu face doar o istorie „evenimentială“, seacă, ci face istorie propriu-zisă, istorie socială, politică, culturală, aduce argumente din domeniile sociologiei, jurisprudenței, culturii, lingvisticii, mentalităților, folclorului, religiei etc. pentru a-și justifica un punct de vedere sau o idee. Iată, spre exemplu, cum surprinde Papiu undeva o chestiune de mentalitate a unei părți a românilor, care, pentru a accede la funcții, se maghiarizau: „... afară de cercul bisericii, românii erau scoși cu totul de la legislațiunea și administrațiunea țării; căci, dacă și nobilii fără distincțiune de naționalitate erau egali, dar mulțimea de nobili în urmă, parte că erau de legea răsăriteană /toleratată/, n-aveau nici un drept politic, parte în urmă sau cu totul se uncură, sau cel puțin politic se considerau de unguri, și acesta încă înainte de domnirea Austriei, așa încât mai mult nici în legi nu se mai zicea *nobiles*, ci hungari, *hungarica natio*, sub care se înțelegeau toți nobilii - și cei români. În acest chip se uncură mulți din nobilii națiunii române, care apucară la deregătorii mai de frunte“.

În sfârșit, să remarcăm spiritul polemic, tot ca însemn al modernității lucrării lui Papiu, spirit care descinde direct din polemismul lui Petru Maior și al lui Simion Bărnuțiu. E o polemică de idei, nu de cuvinte, înaltă, argumentată, imbatabilă, susținută de documentele adversarului, acestea citate cu rigoarea și onestitatea omului de știință, sau cu opinii autorizate

în unul dintre domeniile vizate (J.J.Rousseau, Herder, Rotter, Heliade Rădulescu ș.a.), subordonând totul principiului național. Spre pildă, deși autorul era fiu de preot greco-catolic, spiritul adevărului și spiritul polemic nu-l lasă să nu observe că pe lângă niște avantaje (ridicarea de școli, trimiterea de tineri la studii mai înalte, o oarecare dezvoltare culturală), unirea unei părți a bisericii strămoșești a românilor cu biserica catolica le-a adus acestora mai mult dezavantaje: „...dar de altă parte, prin unire, afară de scutirile unor persoane bisericesti, *nu câștigară* (subl. aut.) românii nici un drept, ba așa-și știură bate joc ungerii și sașii de toate decretale și rezoluțiunile împărătești, încât ei tot de tolerați se considerară și după unire până în 1848 și la deregătoriile țării, care se împărțeau după cele trei naționalități și patru religii recepte, foarte arareori se puneau și vreun român unit; /.../și dacă se puneau vreun român unit, trebuia să se dea nu numai de unit, ci chiar de catolic și prin aceasta se făcea unger. Suma de inteligenți români care apucară la ceva deregătorie, se ungeră cu chipul acesta și apoi, ca toți lapădații/renegații/ erau încă mai periculoși pentru români decât chiar înșiși ungerii“. Demersul polemic și de o critică extrem de acidă continuă și în paginile referitoare la acțiunile episcopilor Bob, Adamovici, Leményi și Moga, care au înaintat cunoscutele petiții către împărați fără să aibă mandatul națiunii române sau măcar al clerului. „Afară de aceea - observă Papiu - episcopul Bob vându cauza națională“, încât se va ajunge, pe vremea episcopatului lui Leményi, la asemenea împrejurări care „amenințau stingerea naționalității române, nu numai din partea ungerilor, ci și din partea românilor, care din zi în zi tot în mai mare măsură se ungerău“ (maghiarizau).

Două sunt problemele fundamentale ale lucrării lui Papiu: problema națională și problema țărănească. Dependente de acestea sunt problemele religioase (confesionale), ale limbii române, ale școlii și culturii naționale. Problema națională, cu aspectele subsecvente ei, era normal să se constituie drept axă de structură a unei lucrări de istorie națională. Nici problema țărănească nu putea fi ocultată într-o asemenea sinteză. În *Istoria ...* lui Papiu ea este însă ideea de forță a întregului demers istoriografic începând chiar cu capitolul al II-lea. „Istoria

românilor sub unguri - scrie el - acum îndată la început e tristă cu introducerea iobăgiei, și din secol în secol se face tot mai plină de nedreptăți pentru români, până ce în urmă români nu se mai consideră de compatrioți, ci de străini în patria lor, de șerbi ai veneticilor. Asuprirea țăranilor români din mai multe părți (de aristocrați, de biserica catolică, de calvini, constituirea „conjurației celor trei națiuni“ contra lor) au dus, pe de o parte la numeroasele răscoale țărănești, iar pe de altă parte, la elaborarea de legi și decrete draconice menite să-i înlănțuie, precum *Tripartitul lui Verböczi* (1517), *Approbatæ Constitutiones Transylvaniae* (1653) și *Compilatæ Constitutiones Transylvaniae* (1669), acestea două din urmă parafate de Rakoczi II și de Apaffy. Toată verva polemică, toată vigoarea dialectică și întreaga putere de discernământ critic ale lui Papiu sunt îndreptate, în principal, împotriva acestor legi care au avut cele mai nefaste consecințe pentru pașnicul țăran transilvan, adus încet-încet la „sapă de lemn“ și la situația de „străin în țara lui“. Prin toată demonstrația lui Papiu și prin varietatea argumentelor pe care le aduce în pagină el demonstrează că în Transilvania secolelor XVI-XVII s-a practicat o politică de apherheid în stare pură, așa cum nu s-a mai aplicat în nici un colț din Europa sau de aiurea. Scrie el: „starea de jale a românilor de pe aceste timpuri se vede și din plângerea lor că s-au apăsât cu totul de către nobili și s-au redus la starea de șerbi, ca și cum ar fi niște oameni cumpărați și că nu-i lasă să treacă la alte moșii nici chiar despoiați cu totul de lucrurile și averea lor și că le-au răpit toate drepturile și libertățile și că i-au îngreuiat cu sarcini mai grele decât crucea, care nu le mai pot purta“. Sau în altă parte: „Cine vrea să cunoască starea românilor, atât politică și socială, cât și cea bisericească sub acești principii ungurești, deschidă oricare foaie a *Approbatelor* și *Compilatelor* constituțiunii, deschida istoria bisericească a românilor mai ales sub Rakoczești și Apaffești să citească și să se mire de patimile și de cumpătul acestui popor nefericit ...“. Până la Eminescu, nici un intelectual român n-a scris cu atâta adevăr, cu atâta pregnantă, cu atâta înțelegere și cu atâta implicare ideatică și morală despre evoluția și tragismul problemei țărănești în Transilvania ca Al. Papiu Ilarian. Aceasta - demonstrează Papiu - pentru că țăranul

român transilvănean a purtat pe umerii săi toate greutatea țării, a dat cel mai mare tribut de sânge pentru apărarea integrității ei, a fost singurul producător de bunuri și a fost crucificat ca Mântuitorul pentru tot binele pe care l-a făcut asuprașilor săi, veniți peste el din cele patru vânturi.

În felul în care procedase și Samuil Micu în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Papiu Ilarian acordă un spațiu binemeritat evoluției școlii și culturii transilvănene (cap. VIII). Importanța acordată culturii izvora din convingerea lui că „pentru o națiune, care este căzută politic, cum erau românii din Dacia Superioară, nu mai rămâne alt mijloc de a se ridica iarăși decât numai *cultura intelectuală* !.../ bine știind inamicii noștri că ușor este a ține în jug pe o națiune acoperită de întunecul neștiinței“. Având această convingere, el face un scurt istoric al școlilor blăjene, al contribuției episcopilor greco-catolici la întărirea lor, înregistrând apoi rezultatele acestor strădanii prin lucrările lui Micu, Șincai, Maior ș.a. Deși partizanatul lui față de meritele episcopiei greco-catolice a Blajului nu e unul extrem, de vreme ce amintește și contribuțiile bănățenilor Paul Iorgovici, Const. Diaconovici-Loga, Dim. Țichindeal, cu toții ortodocși, totuși e regretabil că omite eforturile mai vechi (Școala din Scheii Brașovului de la 1595) și contemporane ale ortodocșilor, în special ale celor de la Sibiu, pe tărâmurile școli și „culturii intelectuale“ (Ion Molnar-Piuariu, Dim. Eustatievici, Radu Tempea, Ioan Barac, Moise Fulea ș.a. Cu toate acestea, capitolul dedicat școlii și culturii din *Istoria ...* lui Papiu este un prețios compediu de istorie culturală românească pentru secolul al XVIII-lea și prima jumătate a celui de al XIX-lea, cu amănunte semnificative pe care istoricii ulteriori fie le-au „uitat“ (meritele lui Simion Crainic, Th. Sereni ș.a.), fie le-au neglijat („lecția“ lui Filipan la Cluj). toate eforturile românești din epocile anterioare sunt puse de autor sub semnul principiului sănătos că „românii să n-aștepte totul de la străini, ci înșiși, să-și caute de fericirea sa“. În acest sens, acțiunile și activitatea intelectuală ale unor înaintași ca Grigore Maior, Samuil Micu, Gh. Șincai, P. Maior ș.a. se propuneau ca strălucit exemplu de urmat.

În încheierea acestor scurte considerații preliminare nu putem să nu observăm că *Istoria ...* lui Papiu Ilarian a intrat doar

în atenția istoricilor specializați în problematica secolului al XIX-lea și în special a pașoptismului, care s-au străduit s-o citească atent și să-i remarce valorile. Restul, au citat-o și, în general, s-au folosit de aprecierile celor amintiți mai sus, fără s-o abordeze direct. Vina o poartă și Papiu. E vorba, pe de o parte de latinismul extrem, pentru anii '50 ai secolului trecut, care domină pagina cărții și care îngreunează până la refuz lectura ei, iar pe de altă parte e vorba despre faptul că autorul scrie pentru întâia oară în limba română, cultura lui fiind asimilată prin intermediul limbilor latină, maghiară, germană și italiană. O și recunoaște cu sinceritate și onestitate în prefața la volumul al II-lea al lucrării, unde scrie: „... Limba noastră, cu toate că nu se poate lăuda cu clasici, nu e întru nimic mai puțin capace (capabilă) ca surorile ei. În ea poți trata toate obiectele științifice și orice idee sublimă. Greutatea însă e din parte-mi, ca unul ce acum începui a scrie în limba maternă. Am simțit în adevăr și simt cât e de greu de a scrie deodată bine și curat în limba ta și de a te feri de străinisme, după ce toate științele le-ai învățat în limbi străine. Cunosc însumi că n-am putut scăpa pretutindeni de acest viciu“/.../ și „din acest punct de vedere cer indulgența lectorilor“. Deși există unele mici deficiențe de construcție la nivel de frază, nu acestea constituie piedica esențială în calea lecturii, ci latinismul exagerat la nivel ortografic, ortoepic și lexical, care-l face pe lectorul obișnuit să lase cartea din mână. utilizarea infinitivului lung (a inventiare = a învăța), prezența lui *u* final în toate cuvintele terminate în consoană, reducerea diftongilor *oa* și *ea* la *o* și *e* (*pote* = *poate*, *ore* = *oare*, *acesta* = *aceasta*), renunțarea totală la semnele diacritice pentru *ș*, *ț*, *ă*, *â* (*sange* = *sânge*, *tiera* = *țară*), eliminarea din elementele latinești a consoanei *z* (*vedendu* = *văzând*, *cadú* = *căzu*), utilizarea abuzivă a latinismelor la nivel lexical (*debe* = *trebuie*, *e* = *și*, *mercede* = *leafă*, *incilin* = *zilier*, *a puni* = *a pedepsi*, *legelatiune* = *legislație*, *a lege* = *a citi*, *anima* = *inimă*, *mediloc* = *mijloc*, *santa* = *sfântă*, *negoții* = *treburi*, *afaceri*) și încă multe altele de amănunt, fac fraza ilizibilă, dar mai ales ininteligibilă. Iată un mic exemplu semnificativ: „cati-vá ani mai multu din vietia lui Mihaiu, e nu numai romanii, ci totu resaritulu alta facia ar ávé asta-di! ... Elu lucra în contielegere cu Austriá, alu cărei generariu Bastá lu

ucise. Se spune ca lui Rudolfu i parú reu de moartea lui Mihaiu, dar pe ugigutoriu nu-lu puni“. Fiecare cuvânt scris avea și menirea de a trezi, și ca ținută grafică, sentimentul și conștiința latinătăii, a originii nobile și străvechi a poporului român și a limbii sale. El calcă, parcă mai apăsát decât un Cipariu sau un Bărnuțiu, pe urmele latiniștilor din veacul precedent (Micu, Șincai, Maior), pe care-i și venerează oriunde i se ivește prilejul (Viața și opera lui Șincai vor forma și obiectul discursului său de recepție la Academia Română, primul discurs de recepție al înaltei instituții).

Reeditând acest prim volum din *Istoria românilor din Dacia Superioară* în felul în care am explicat într-o notă specială, n-am dorit decât să readucem în circulație publică o operă de excepție a istoriografiei noastre romantice și să-i facem un pic de dreptate și autorului, un om atât de năpăstuit și de oameni și de soartă.

Serafim DUICU

REPERE BIOBIBLIOGRAFICE

- 1827, 27 septembrie / 9 octombrie - se naște, în comuna Bezded (jud. Sălaj), Alexandru Pop, întâiul copil al familiei preotului Ioan Pop Bucur și al soției sale Ana (născută Hodoș).
- 1832, familia se mută în satul Budiul de Câmpie (jud. Mureș), sat care poartă astăzi numele de „Papiu Ilarian“;
 - urmează primele clase școlare în acest sat.
- 1838-1843 - urmează cursurile gimnaziului romano-catolic din Târgu-Mureș.
- 1843-1844 - urmează prima clasă de filosofie la liceul din Blaj.
- 1845 - împreună cu alți câțiva colegi și profesori organizează o grevă împotriva prof. Nicolae Marcu, ceea ce-i aduce eliminarea din partea episcopului Ioan Leményi;
 - se transferă în anul al II-lea la cursul de filosofie și științe juridice de la liceul academic din Cluj, patronat de călugării piariști;
 - împreună cu colegul Nicolae Papea scoate revista manuscrisă *Diorile (Zorile) pentru minte și inimă*.
- 1847, 5 iulie absolvă cursurile liceului clujean
- 1848 - merge la Târgu-Mureș, unde se angajează ca practicant (cancelist) la Tabla Regească (Curtea de Apel a Transilvaniei);
 - participă la toate adunările ce se țineau în casa lui Avram Iancu, în cadrul cărora se comenta asiduu hotărârea dietei de la Bratislava de unire a Transilvaniei cu Ungaria;
 - colaborează la „Gazeta de Transilvania“ a lui G. Bariț de la Brașov, semnând pentru întâia oară cu numele „Papiu și Ilarian“;
 - participă cu mult entuziasm la organizarea adunării de la Blaj de la Duminica Tomii (30 aprilie);
 - în 2-14 mai îi conduce pe mureșeni la Blaj, pentru a participa la marea adunare de pe Câmpul libertății, fiind supranumit „tribunul Alexandru Pop de la Budiul“;
 - este ales în Comitetul Națiunii Române, comitet prezidat de mitropolitul Andrei Șaguna;
 - pentru activitatea sa atât de intens revoluționară, oficialitățile maghiare îi arestează tatăl (17 iunie), îi incendiază

casa părintească și toate acareturile din Budiu, mama și cele două surori rămânând „sub cerul liber“ și fără cel mai mic mijloc de subzistență;

- este numit inspector al cercului Blajului și reprezentant al românilor pe lângă generalul austriac Losenau.

• 1849 - martie, pentru intensitatea activității revoluționare a fiului, tatăl lui Papiu este arestat și spânzurat la Turda;

- solicită Consistoriului blăjean o bursă de 300 fl. din Fundația Ramonțai pentru continuarea studiilor juridice la Viena. Pleacă la Viena, împreună cu vărul său Iosif Hodoș, având în buzunar doar 100 de florini împrumutați de T. Cipariu până la aprobarea bursei;

- înaintează guvernului austriac o cerere de pensie pentru mama sa și cele două surori minore; când aceasta va oferi suma modică de 60 de florini anual, el o va refuza spunând că aceasta e doar „o pomană nu o răsplată“.

• 1850, 14 martie - se înscrie la facultatea juridică a universității vieneze;

- pentru întregul său comportament în timpul revoluției pașoptiste i se conferă „Crucea de Argint cu Coroană, pentru merit“; aflând vestea, declară că o va primi numai cu condiția satisfacerii marilor doleanțe ale poporului român din Transilvania; secretariatul universității vede în aceasta o ofensă și-l somează ca în 9 ianuarie 1851 să se prezinte obligatoriu la solemnitatea de înmânare a decorației.

• 1851 - apare, la Viena, primul volum din *Istoria Românilor din Dacia Superioară*;

• 1852 - apare ediția a II-a a volumului I al *Istoriei ...* și volumul al II-lea;

- pleacă, tot împreună cu vărul său Iosif Hodoș, să studieze științele juridice la Padova; aci intră în relații de amicitie cu filoromânul Giovanale Vegezzi Ruscala, căruia-i și oferă un exemplar din *Istoria românilor ...*;

- află trista veste că la Brașov lucrarea sa nu a întrunit sufragiile oficialităților și s-a trecut la confiscarea ei.

• 1853 - Consistoriul blăjean îi aprobă bursa de 300 de florini din Fundația Ramonțai, dar cu precizarea că numai pentru studii făcute pe teritoriul Austriei; autoritățile austriece aprobă însă

susținerea și recunoașterea examenelor susținute la Universitatea padovană.

- 1854 - își susține doctoratul în drept și funcționează câteva luni ca avocat stagiar în cancelaria unui jurist vienez;

- la recomandarea lui Aug. Treboniu Laurian, este chemat de către domnitorul Ghica la Iași, ca profesor la Școala de la Trei Ierarhi.

- 1855 - este numit profesor la Facultatea de științe Juridice a Universității ieșene, unde va inaugura un curs nou, *Statistica generală a Europei* (24 februarie 1856).

- 1856 - nemulțumit de unele masuri arbitrare ale Departamentului Cultelor și Învățământurilor Publice, condus de Gh. Asachi, Papiu demisionează de la universitatea ieșeană.

- 1857 - este rechemat în învățământ de noul conducător al Departamentului și i se oferă catedra de statistică și criminologică, dar și de aici va demisiona la 1 februarie 1858.

- 1858-1860 - e profesor particular al copiilor boierului Panaiot Balș, pe care-i va și însoți la studii la Berlin, unde va avea timp și prilejul de a depista, copia și traduce documente referitoare la istoria românilor, pe care le va valorifica mai târziu în chip strălucit.

- 1860 - probabil la sugestia sfetnicilor domnitorului A.I.Cuza, elaborează exclusiv pentru uzul acestuia, un *Memorand* privitor la modalitățile cele mai adecvate de rezolvare a marilor probleme sociale, politice, morale, interne, externe etc, ale Principatelor unite. Acest document, de o excepțională clarviziune politico-socială va fi publicat în 1882 de Gr. Tocilescu, în *Revista de istorie, filologie și arheologie*;

- este numit în înalta funcție de jurist-consult al Moldovei.

- 1861 - îi apare la Iași lucrarea *Independența constituțională a Transilvaniei*, care va fi tradusă repede în limbile franceză, germană și italiană;

- la propunerea lui C.A. Rosetti și cu sprijinul doamnei Elena Cuza, Papiu este numit efor al Școlilor din Țara Românească, în locul lui Ioan Maiorescu, care demisionase din această funcție; dar, în urma unui atac al lui Ioan Heliade

Rădulescu, care-i considera pe „uniți“ drept spioni ai Austriei, demisionează și el din funcție.

- 1862-1864 - publică *Tesaur de monumente istorice* (3 volume), una din cele mai prețioase colecții de documente istorice, literare, sociale și politice din cultura românească.

- 1862 - este numit procuror de secție la Curtea de Casație.

- 1863 - este numit ministru de justiție și ministru adinterim la controlul de stat în guvernul condus de M. Kogălniceanu. În această calitate elaborează proiectele de lege pentru obținerea indigenatului, pentru asigurarea libertății personale și inviolabilitatea domiciliului, pentru inamovibilitatea funcționarilor judecătorești, pentru secularizarea averilor mănăstirești, pentru organizarea corpului avocaților etc. Multe din proiecte produc atacuri vehemente din partea opoziției la adresa autorului lor, ceea ce-l fac să demisioneze din funcție.

- 1866 - este procuror general al Curții de Casație.

- 1867 - este ales președinte al Societății „Transilvania“, o societate culturală menită a face cunoscute în România problemele fundamentale, vechi și noi, ale Transilvaniei și transilvănenilor.

- 1868 - își depune candidatura pentru alegerile generale la Giurgiu;

- este destituit din postul de procuror general la Curtea de Casație de către Vasile Boierescu, vechi adversar al său, ajuns ministru de justiție.

- 1869 - 14 septembrie, rostește discursul de recepție la Societatea Academică Română despre *Vieața, operele și ideile lui Georgiu Șincai de Șinca*, întâiul discurs de recepție la Academia Română. În același an lucrarea va fi și tipărită.

- 1870 - împreună cu I.C. Massim, realizează o copie după *Descriptio Moldaviae* de Dimitrie Cantemir, al cărei manuscris este obținut în acest scop de la Petrograd;

- prezintă la Academia Română o „relațiune“ despre manuscrisele lui I. Budai Deleanu, achiziționate de Gh. Asachi de la moștenitorii acestuia din Lemberg.

- 1871 - propune ca Academia Română să ia măsurile ce se cuvin pentru cercetarea bibliotecilor din Cluj, Alba-Iulia, Budapesta și Sibiu, unde se află documente de mare valoare pentru istoria românilor;

- publică în ziarul *Românul* al lui C.A. Rosetti unul dintre cele mai vehemente articole antidinastice, vizându-l chiar pe regele Carol I, intitulat *Apa trece, pietrele rămân*.
- 1872 - împreună cu Iosif Hodoș începe să traducă în românește *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir.
- 1874 - apar primele semne ale bolii care-i va aduce sfârșitul, paralizia progresivă. E internat la un sanatoriu din Viena
- 1875 - este internat în Clinica de boli mintale din Sibiu.
- 1877, 11/23 septembrie, Papiu Ilarian se sfârșește din viață și este înmormântat în curtea bisericii din cartierul Turnișor al Sibiului.
- 1878 - Academia Română ia hotărârea ca din suma de 5800 lei reținută din ceea ce se cuvenea moștenitorilor în urma achiziționării bibliotecii lui Papiu, să se ridice în curtea bisericii din Turnișor un monument. El va fi realizat în anul următor de sculptorul Kanner de Kreutznach, din marmură de Carrara.
- 1919, 5 octombrie - liceul românesc din Târgu-Mureș primește numele lui Al. Papiu Ilarian;
- 1925, 25 septembrie - comuna Budiul de Câmpie din județul Mureș primește numele de comuna Papiu Ilarian.
- 1930, 1 decembrie - în fața liceului târgumureșean se dezvăluie un bust al lui Papiu, realizat de sculptorul Ioan Faur Schmidt.
- 1968 - la Zalău au avut loc o seamă de manifestări științifice și culturale dedicate lui Papiu, încununate în anul următor cu un volum de prețioase cercetări științifice intitulat *Omagiu lui Alexandru Papiu Ilarian*.
- 1993 - Prof. Petru Nemeș, originar din comuna Papiu Ilarian, ia inițiativa constituirii unei Societăți culturale „Al. Papiu Ilarian” chiar în comuna Papiu Ilarian, societate care să aibă ca obiective prioritare ridicarea unui bust al lui Papiu în această comună, reeditarea operelor principale ale acestuia și organizarea de manifestări menite a-i perpetua memoria. Prin strădanii acestui inimos profesor și cu sprijinul direct al Inspectoratului județean pentru cultură Mureș (consilier șef: prof. univ. dr. Serafim Duicu, consilier de specialitate: prof. Ioan Șulea) și al câtorva sponsori, s-a reușit ca la data de 17 octombrie să se dezvelească un foarte frumos bust în bronz, realizat de sculptorul târgumureșean Ion Grama.

- 1994 - Societatea culturală „Al. Papiu Ilarian“ a fost legalizată și a organizat activitatea în perspectivă. Președinte de onoare a fost ales prof. univ. dr. Serafim Duicu, iar președinte executiv prof. Petru Nemeș. Chiar cu prilejul adunării generale de organizare internă a avut loc și un simpozion științific, onorat de cercetători științifici, profesori, alți intelectuali.
- 1995 - Societatea culturală „Al. Papiu Ilarian“ a organizat o manifestare științifică dedicată patronului ei spiritual și a editat publicația *Tezaur*, titlu sugerat de faimoasa lucrare a lui Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*. Tot acum președintele onorific al Societății începe munca de reeditare a *Istoriei Românilor din Dacia Superioară* (vol. I), iar președintele executiv se străduiește asiduu pentru găsirea mijloacelor financiare de tiparire.

PRINCIPALELE LUCRĂRI ALE LUI AL. PAPIU ILARIAN

A) În volum

1. *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom.I, ed. I, Viena, tipografia lui Gerold și fiul, 1851; ediția a II-a, 1852, idem.
2. *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom. II, Viena, tipografia lui Gerold și fiul, 1852.
3. *L'indipendenza costituzionale della Transilvania*. Torino, 1862 (tradusă în românește de V.A. Urechea și „coreasă“ de Vegezzi Ruscala, care a scris și o prefață).
4. *Les Roumains des etats autrichiens*. București, 1861 (traducere de J.H. Ubcini, cu o prefață de G. Boerescu)
5. *Tesaur de monumente istorice pentru România, atât din vechi tipărite cât și manuscripte. Cea mai mare parte străine, adunate și publicate cu prefațiuni și note ilustrate*. București, tom. I, 1862; tom. II, 1863; tom. III, 1864.
6. *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai de Șinca*, București, 1869.
7. *Cauza bivolarilor din Giurgiu înaintea Curtii Juraților din Turnu-Măgurele*. București, 1873.
8. *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom III, Sibiu, 1943 (ediție îngrijită, introducere și note de Dr. Ștefan Pascu).

B) În periodice

1. *Să învățăm românește, domnilor lîn! Diorile pentru minte și inimă*, 1846.
2. *Neologismul lîn! Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 41, 42, 45, 46-47, 48, 50/1853 (semnat pseudonimul Alpaila)
3. *Memorand despre raporturile românilor cu nemții, cu slavii și cu ungurii, în timp de pace și în cadrul unei revoluții în răsăritul Europei, prezentat prințului A.I. Cuza. Iași, 1860* lîn/Revista pentru istorie, arheologie și filologie, anul I, tom.I 1883, p. 133-146.

4. *Gramatica lui Șincai și epistola lui către Ioane de Lipszki în Revista Carpaților*, nr.4/1860, p. 48-61.
5. *Independența constituțională a Transilvaniei I în I Românul*, nr. 202-203, 204, 205, 206, 207, 208, 209 - 210/1861. *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 26, 27, 28, 29, 30/1861; *Revista Carpaților*, 15 iulie 1861, p. 64-122.
6. *Discurs la înmormântarea lui Ioan Maiorescu în Gazeta Transilvaniei*, nr. 72/1864
7. *Horia și Cloșca în Familia*, nr.2/1866, p. 14-15
8. *Responsabilitatea ministerială în Gazeta de Transilvania*, nr. 92, 93, 94, 95/1866.
9. *Responsabilitatea funcționarilor administrativi și judiciari în Românul*, nr. 24/1867
10. *Ideile lui Șincai în Gazeta Transilvaniei* nr. 88, 89/1869
11. *Nihil sine populo I în Românul*, 19-20 oct. 1870, p. 917.
12. *Relațiune despre manuscrisele lui I. Budai-Deleanu, aflate la Biblioteca centrală din Iași I în Analele Societății Academice*, seria I, vol. III/1870, p. 105-116.
13. *Drumurile de fier, Stroysberg, Bleicherröder și Guvernul în Românul*, 10 dec. 1871, p. 1069-1070.
14. *Apa trece, pietrele rămân în Românul*, 19 dec., 1871.
15. *Atitudinea în problemele filologiei contemporane în Analele Societății Academice Române*, tom. IV, 1871, p. 160-164.
16. *Confederația latină în Românul* din 10, 11, 13, 16, 17, 18, 21, 24-25, 30 ianuarie și 9 februarie 1872.
17. *Avram Iancu și adunarea de la Duminica Tomii și cea din 3/15 mai 1848 în Românul* din 22, 24, 26, 27, 28, 30 septembrie și 1 octombrie 1872
18. *Cuțitul la os în Românul*, 22 III 1873
19. *Teroarea la culme în Românul*, 23.III. 1873
20. *Către cetățenii bivolari și toți giurgiuvenii în Românul*, 26-27.III.1873

PRINCIPALELE LUCRĂRI DESPRE VIAȚA ȘI OPERA LUI AL. PAPIU ILARIAN

1. Albu Corneliu, *Alexandru Papiu Ilarian*. București, 1945.
2. Albu Corneliu, *Alesandru Papiu Ilarian*. Editura științifică și enciclopedică, București, 1977.
3. x x x *Anuarul liceului de cultură generală „Al. Papiu Ilarian” din Târgu-Mureș pe anul școlar 1969-1970*. Târgu-Mureș, 1970.
4. Barițiu George, *Răspuns la discursul de recepție al lui Papiu Ilarian în/ Analele Societății Academice Române*, București, 1869, tom. II.
5. Bianu Ion, *Papiu Ilarian în/ Revista nouă*, nr. 10/1888.
6. Bogdan Duică G., *Papiu Ilarian în/ Analele Academiei Române*, tom.31, p. 42-44
7. Bojoru Ioan, *Centenarul nașterii și semicentenarul morții neobositului istoriograf, Alexandru Papiu Ilarian*. Târgu Mureș, 1930.
8. Cernea Emil, *Din concepțiile politice și juridice ale lui Al. Papiu Ilarian în/ Analele Universității București*, seria studii juridice, 1959-1960, nr. 314, p. 53-66.
9. Chindriș Ioan, *Alexandru Papiu Ilarian și Academia Română*, Zalău, 1973.
10. Clopoșel Ioan, *Alexandru Papiu Ilarian în fața problemelor românești contemporane*. Alba Iulia, 1939.
11. Drăgan Teodor, *Contribuția lui Al. Papiu Ilarian la formarea dreptului public român în/ Analele Facultății de Drept din Cluj*, 1946, tom. IV, fascicola 6.
12. Grecu Victor V. *Studii de istorie a lingvisticii românești (preocupările lingvistice ale lui Al. Papiu Ilarian)*, București 1971.
13. Iorga N., *Oameni care au fost*. București, 1936, vol. III, p. 238, 315.
14. Netea V. *Al. Papiu Ilarian și locul său în dezvoltarea istoriografiei române în/ Studii*, tom. XVII, 1964, nr. 6
15. x x x . *Omagiul lui Al. Papiu Ilarian*. Zalău, 1968.
16. Pascu Ștefan. *Al. Papiu Ilarian în/ Tribuna* nr. 45/1957, p.7.

17. Pervain Iosif și I. Chindriș, *Corespondența lui Al. Papiu Ilarian*, 2 vol., Cluj, 1772.
18. Pârvan Vasile, *Din viața lui Papiu Ilarian în/ Convorbiri literare*, nr. 1/1903.
19. Pârvan Vasile, *Activitatea politică a lui Al. Papiu Ilarian*, în vol. „*Prinos lui Al. D. Sturdza*“. București, 1903.
20. Ranca Ioan, *Al. Papiu Ilarian în zilele premergătoare adunării de la Blaj în/ Vatra*, nr. 2/1971.
21. Sulică Marius N., *Contribuții la bibliografia operelor lui Al. Papiu Ilarian în/ Progres și cultură*, nr. 6/1934.
22. Sulică Nicolae, *O pagină vitală din viața lui Al. Papiu Ilarian în/ Șoimii*, nr. 5-6/1929, p. 58-61.
23. Viciu Alexiu, *Al. Papiu Ilarian stipendist la Blaj în/ Unirea*, nr. 38/1900.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

După 145 de ani de la apariția primei ediții a *Istoriei românilor din Dacia Superioară* a lui Al. Papiu Ilarian (ediția a II-a a primului volum din anul 1852 este de fapt o suplimentare de tiraj cu unele mici adaosuri) aducem în fața cititorilor de astăzi o nouă ediție. Ea nu se vrea una complicată cu note savante deoarece, pe de o parte, s-ar fi extins prea mult textul și ar fi sporit cheltuielile de tipărire până la insuportabil, iar pe de altă parte pentru că faptele și evenimentele cuprinse în acest tom au fost tratate până acum în sinteze și monografiile exhaustive care se află la îndemâna oricui.

Țelul nostru principal a fost acela de a pune în mâna cititorului, avizat sau mai puțin avizat, textul propriu-zis al *Istoriei românilor din Dacia Superioară*, fiindcă am rămas de multe ori cu impresia că el a fost mai ales citat, dar mai puțin citit. Aceasta și datorită latinismului întârziat și puțin exagerat pe care l-a adoptat Papiu mai ales la nivel ortografic-ortopeic, dar și la nivel lexical. De aceea lucrarea lui este foarte greu lizibilă de către un cititor de astăzi. Noi nu am procedat la „traducerea” ei în limbaj contemporan, ci doar am actualizat unele forme, care cu siguranță au fost latinizate doar în scris, nu și în exprimarea orală. Fiindcă nu mi-l închipui pe Papiu vorbind cu Avram Iancu despre *mediloce*, *tiera*, *sene*, *vedendu*, *invetiati* ci despre *mijloace*, *țară*, *sine*, *văzând*, *învățați* ș.a. Doar în asemenea situații, pentru a facilita receptarea textului, am actualizat ușor unele cuvinte, păstrând, unde s-a putut, aroma lor arhaică. Peste tot Papiu folosește *debe* pentru *trebuie* și *e* pentru *și*, forme latinești, pe care noi le-am înlocuit cu formele românești. Tot pentru facilitarea receptării textului, glosarul nu l-am așezat la finalul lucrării, ci am oferit explicațiile pentru cuvintele necunoscute chiar lângă ele, în (), câștigând în felul acesta în operativitate și în fluența lecturii. Notele de la subsolul paginii aparțin lui Papiu. Tot ceea ce apare închis în () aparține editorului, iar ceea ce apare închis în / / aparține lui Papiu. Inaccessibil este perfectul simplu de la verbul *a face* - *feciu* (=făcui) pe care l-am actualizat pe tot întinsul textului.

Papiu și-a făcut studiile în maghiară, latină, germană și italiană, mai puțin în română. Unele forme rău contorsionate în românește (vre=ori, ver ce ore= deoarece) le-am explicat în (), acolo unde fraza era eliptică de predicat sau de alte elemente gramaticale am completat-o în (), respectând întrutotul textul autorului. Erorile de tipar le-am corectat tacit, cum am procedat și cu dezacordurile numeroase, consemnate iarăși în (). Sperăm că prin toate acestea nu am făcut altceva decât să venim în sprijinul lectorului onest, dornic să cunoască una dintre lucrările fundamentale ale istoriografiei românești, devenită o raritate bibliofilă.

Nu pot să nu mărturisesc aici că în vreme ce președintele de onoare al Societății Culturale „Al. Papiu Ilarian” din comuna Papiu Ilarian s-a străduit să realizeze această ediție, președintele executiv al acestei societăți (prof. Petru Nemeș), s-a zbatut să găsească banii necesari pentru a o da la lumină. Pentru aceste strădanii ale sale binemerită mulțumiri din partea tuturor membrilor societății, a tuturor cititorilor lucrării.

S.D.

CĂTRE LECTORI

Fiindcă edițiunea primă a acestui tom a trecut, se face necesară această a doua edițiune. În ființă, ea nu se distinge de cea dintâi decât că s-a înavuțit cu patru documente relative la unele din obiectele pertractate (cercetate); materiile sunt ordonate mai sistematic; limba și stilul sunt mai curățate; și în formele limbii principiul analogic e observat mai cu consecință. Ceea ce ar fi fost de însemnat la prima edițiune, observăm acum: cum că în tomul prim nu ne-a fost scopul de a țese o istorie completă a românilor, de la începutul lor în părțile aceste până la anul 1848. La aceasta s-ar fi cerut un studiu mai îndelungat, puteri și mijloace mai mari decât ale noastre. Scopul nostru a fost numai de a ne deschide calea la epoca cea mai nouă, la evenimentele ce s-au petrecut sub ochii noștri. De aceea peste istoria veche trecerăm numai ca în fugă. Prin urmare, tomul prim trebuie a se considera numai ca un preambul al istoriei noastre moderne.

Cu ocaziunea aceasta mă simt obligat a mulțumi onoratului public român pentru căldura cu care a îmbrățișat tomul prim al acestui op; nu mai puțin acelor bărbați zeleși care se însărcinără cu distribuirea lui. Sper că cu același zel și căldură se vor accepta și tomii următori.

AUTORUL

CUPRINSUL TOMULUI I**CAPITOLUL I**

Romanii aduși de împăratul Traian în Dacia. Dacia sub barbari. Dacia liberă. Venirea ungarilor. Răzbelele românilor cu ungurii. Căderea românilor din Dacia Superioară Subt unguri (anii 106-904) 31

CAPITOLUL II

Așezarea ungarilor în Panonia. Starea politică a românilor subt unguri. Introducerea iobăgiei. Tumultele (răscoalele) țăranilor, Trecerea ducilor Negru și Dragoș în Dacia Inferioară. Întemeierea principatelor României și Moldaviei (anii 905-1437) 39

CAPITOLUL III

Răscoala românilor de la anul 1437. Uniunea celor trei națiuni. Corvinii. Răscoala țăranilor din Ungaria la anul 1514. Iobăgia perpetuă. Căderea Ungariei (1437-1526) 48

CAPITOLUL IV

Românii subt principii independenți ai Transilvaniei. Approbatae et Compilatae Constitutiones Transilvaniae. Persecuțiunile bisericesti. Traducerea cărților bisericesti în românește (1526-1696) 59

CAPITOLUL V

Românii subt Casa Austriacă. Diploma Leopoldină. Uniunea românilor cu biserica Romei. Foloasele și pierderile uniunii. Causa națională. Articolul 6 de la 1744. Iosef II. Revoluțiunea Horei (1696-1791) 66

CAPITOLUL VI

Starea politică și bisericească a românilor din Dacia Superioară până la anul 1848. Causa națională la anul 1791. Petițiunea dată în numele tuturor românilor. Episcopul unit Bob. Răsturnarea constituțiunii bisericii române. Petițiunea episcopilor Lemenyi și Moga la anul 1824. Ungurismul și românii. Causa cu sașii la 1842. Românii de la Timiș și Criș (anii 1791-1848)	85
--	----

CAPITOLUL VII

Starea țăranilor români din Dacia Superioară până la anul 1848	124
--	-----

CAPITOLUL VIII

Starea intelectuală a românilor din Dacia Superioară până la anul 1848	155
--	-----

DOCUMENTE

I. Propusețiunea (prezentarea) Cancelariei transilvane de curte în obiectul petițiunii pentru naționalitate așternute de episcopii I. Lemenyi și V. Moga la anul 1834	176
II. Protestul Consistoriului din Blaj în contra introducerii limbii ungurești la anul 1842	184
III. Confederațiunea și uniunea sașilor celebrată la anul 1613, reînnoită la anii 1636, 1675	187
IV. Propusețiunea (prezentarea) Cancelariei de curte în cauza lui Secăreanu cu sașii pentru a fi acceptat ca practicant lângă magistratul din Brașov la anul 1846	188

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA SUPERIOARĂ

*

*

*

CAPITOLUL I

*Romanii aduși de împăratul Traian în Dacia. Dacia sub
barbari. Dacia liberă. Venirea ungarilor. Răzbelele românilor
cu ungurii. Căderea românilor din Dacia Superioară sub
unguri (anii 106-904)*

*De n-a pierit românul când hoardele barbare
Veneau ca și lăcuste în agrii-i (câmpuri, ogoare) semănați
Tăind fără de milă, răpind fără cruțare,
Lipsind pe fiii de tată și pe surori de frați:
Acum, când brațu-ți ager în lume-i cunoscut,
Tu, bravule române, mai crezi că ești pierdut?*

A. Mureșianu

*

Cu câtă durere, cu atâta dreptate seamăna un istoric al nostru istoria românilor cu o tragedie. Așa este într-adevăr: istoria noastră de la început și până în momentul prezent este adevărată istorie de patemi.

Traian cuprinde Dacia și aduce coloni romani întrânsa , a(nul) 106 d.Chr.

I. După ce Traian împăratul stinsese cu totul pe dacii cei belicoși (războinici) și Dacia o supusese împărăției romane, trecu o mulțime nemărginită de oameni din toată lumea romană spre împoporarea acestei provincii dintre Dunăre, Tisa, Carpați și Nistru⁷. Daco-romanii duceau o viață fericită în această țară, care era una dintre cele dintâi, cele mai avute de aur și cele mai frumoase provincii ale împărăției celei mari a romanilor. Dacia se numea Dacia Felix, Dacia Augusta și se număra între provinciile Augustului, nu ale Senatului. Monumentele mărimii romane, martorii fericirii romanilor în Dacia stau până astăzi.

Aurelian împăratul scoate legiunile din Dacia. A(nul) 174.

II. Dar nu ținuu nici două secole floarea Daciei lui Traian sub cei mai străluciți și potenți (puternici) imperatori ai Romei și soarta cea sinistră a romanilor aruncă Dacia cea ferice, Dacia Augusta (măreață, imperială) pradă furiei barbarilor. De atâtea cente (sute) de ani mai memorează românii cu mare jale și până astăzi în colindele lor pe imperatoarele Aurelian, care părăsi Dacia și o lăsă sub jugul cel de fier al barbarilor⁸, anul 274 d. Chr.

Cum Dacia bello Decebali viris esset exhausta, Traianus ad frequentandam hanc decies cetena millia passuum in circuitu habentem, provinciam, ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas Eutropiu I., VI, 6.

Dacia lui Aurelian Aurelian împăratul, desperând de a mai putea ține Dacia, scoțând dintrânsa legiunile cu o parte a provincialilor/ cea mai mare parte rămase în Dacia lui Traian, care acum era patria lor, în aceste timpuri fatale, când nici în Roma nu era viața mai sigură/, le trecu în Moesia, pe care o numi Dacia sa „ca să nu se dea uitării numele unei atari provincii formate de Traian %„ne tratae a Traiano formatae provinciae nomen oblivieni traderetur“/. Romanii acestei noi Dacii, peste care irupseră bulgarii, în unire cu aceștia, se rupseră de către împărăția bizantină în secolul VII; și cu toate că în secolul XI iar îi supuse Vasile II, dar în secolul XII, prin scularea celor doi frați români, Petru și Asan, din nou scuturară jugul grecesc. Această împărăție nouă română-bulgară înflori sub cei mai buni și mai potenți (puternici) regi și

Dacia subț barbari.

III. De aci înainte începu (ră) fatalitățile romanilor peste tot, dar mai ales ale traianizilor ținură mai neîntrerupt atâtea secole și țin încă până în zilele noastre.

Voi, icoane maiestuoase ale unui timp apunător! Voi, fețe ambițioase ale Romei celei superbe! Voi, stingândelor scânteii de viață ale unei lumi îmbătrânite! Și mai ales tu, fericirea Daciei auguste - apune acum în ce ... o altă generațiune, alt spectacol, alt ton de lucrare și de pătimire urmează. Ici, din codrii cei întunecați ai miazănoaptei, coala din deșertele (deșerturilor) cele retrase arabice se varsă fără întrerupere, ca un diluviu nimicitor, irup ca niște valuri teribile de mare, se ridică, ca niște nori grei, amenințatori seminții peste seminții de popoare necunoscute până atunci, prădând cu foc și cu fier tot ce le sta înainte.

Subț goți.

Goți, pe care nu se văd a-i fi dat romanii uitării nici pân-astăzi în cuvântul de „hoți“, cel probabil de la numele lor împrumutat.

**Subț huni a(nii)
375-454.**

Huni, a căror origine o trage Jornande de la spirite le cele necurate, care numa și cu teroarea feței lor insuflând spaimă, fugăreau pe pe inamici, căci de-abia aveau față de om, niște bestii bipede, în suflet nu mai puțin urâți ca în trup⁷ Sunetul intrării lor s-a auzit până la Marea Antlantică, și au făcut împingerea aceea fatală de popoare barbare care a(u) umplut Europa și alte locuri ale părților lumii. Goții cei potenți (puternici) nu putură sta față cu aceste valuri furioase. Dacia căzu în mâna hunilor. Regele acestora, Atila, însuși se chema pe sine

împărați români din familia asană, pân-ce, cu fînitul secolului XVI, se sînsse, prin turci, cu totul. Romanii de astăzi ai Daciei aureliene, cu toate că vorbesc limba română, dară s-au grezit și slăvit (slavizat) foarte. La această nefericire a contribuit împărțirea imperiului roman, dezbinarea aceea nefericită între biserica apuseană și răsăriteană, comerțul cel continuu cu grecii și slavii, dar mai ales biserica grecească de care se țineau și se țin, a cărei limbă, precum și cea slavică se introduse în bisericile românești, cu înlăturarea limbii romane, profană puritatea acesteia, o umplu de cuvinte grecești și slavești, așa în(cât), după toate acestea, putem zice că legea răsăriteană, precum în Dacia Superioară a lui Traian, fu scăparea naționalității române între unguri, la romanii din Dacia lui Aurelian din contra fu cauza primară a stingerii mai cu totul (a) spiritului național. Aurelianzii, pe la anul 1203, sub Ioanițu, se uniseră cu biserica Romei.

⁷ Jordanes, De rebus genitis, cap. XXIV

flagelul (biciul) lui Dumnezeu. Toate popoarele fugiră dinaintea acestor fiare de oameni, singuri romanii stând pe loc⁷¹. Hunilor (le) urmară gepizii, avarii, bulgarii etc. Împărăția cea mare a romanilor, odată domn

**Subt gepizi, avari
etc. până în sec. VIII.**

a(l) lumii cunoscute, în care însă virtuțile celor vechi deveniseră acum fabule mitice, în urmă se cotropi cu totul de cătră aceste seminții nenumărate de barbari, drept vendeta (răzbunare) a Nemesei (zeița Nemesis) pentru păcatele și corupțiunea în care căzuseră.

Pozițiunea cea periculoasă a Daciei sub barbari.

IV. Dară nici una din provinciile cele multe ale împărăției ce(le)i mari a romanilor nu luă această vendetă mai înfricoșat ca

Dacia lui Traian, nici unii n-o simțiră mai încolo cu mult de a șaptea viață - de atunci și până astăzi, ca strănepoții și strănepoți de strănepoții daco-romanilor; căci nicăieri pe pământ nu fură inundările barbarilor atât de ținătoare (persistente, constrângătoare) și multefarie (variate, de multe feluri) ca în țările inferioare danubiane și pontice/euxinice/: acestea era(u) poarta intrării barbarilor în Europa, pe aici era drumul cel mare al turmelor cătră occident; romanii Daciei erau obiectul furiei ce(le)i dintâie a acestor hoarde. Mai adaugă frumusețea cea romantică a țării, fertilitatea pământului, aurul Daciei, care toate îndulcea(u) pe barbari, îi atrăgea(u) și-i ținea(u) aicea. Tot ce produse geniul roman în mai două secole, ce crescuse sudoarea generațiunilor, ce perfecționase experiența, toate monumentele geniului, virtutei, puterii - toate se prefac acum în niște ruine triste: „Unde-i Ulpia Traiana, Ampoiul și Patruisa?” - niște ruine pline de jale de-abia au rămas ca niște martori triști ai mărimii ce(le)i superbe a străbunilor noștri!

Adversitățile timpurilor, furia barbarilor, vendeta soartei, ba mânia providenței ca (și) conjurate (legate, unite) pare că avea(u) de scop stingerea seminției unei ginți atât de mari să piară de pe fața pământului. Romanii nu pieriră: ei vin până astăzi ... și dacă și vedem astăzi cu jale numai ruinele cele plângânde ale Ulpiei Traiane și ale altor monumente maiestuoase ale gloriei și mărimii străbunilor noștri, dar ființa națională-romană pare că îngânând toate adversitățile a

⁷¹ Solis valachis hic remanentibus. Thurocz, Chron. hung., p. I, cap. 17.

șaptesprezece secole, a atâta amar de timp și amare nefericiri, rămase neatinsă, ca aurul probat (verificat, examinat) în foc, până astăzi. Și astăzi zice românul, după șaptesprezece secole, cu superbie (mândrie, orgoliu): *Romanus sum civis, eu sunt roman*. Un popor probat ca acesta poartă în sânul său sâmburele vieții perpetue.

Romanii își păstrează naționalitatea sub barbari.

trându-și totuși individualitatea și caracterul lor național cu atâta scumpătate, încât, după cum zice Bonfiniu, „nu atât se luptară pentru viață, cât pentru limbă”^{7/}; parte se traseră la munți, apărându-și independența și libertatea lor naționale, sub duci aleși din sânul lor. Aceștia, la timpuri favoritoare, se scobora(u) iarăși la șesuri spre a îmbrățișa pe frații lor.

Dacia liberă.

VI. Așa făcură în secolul VII și cu distincțiune (cu deosebire) în secolul VIII, după căderea avarilor, încetând în(tru) câțva incursele (incursiunile) barbarilor.

Dacia iar se făcu acum *liberă*.

Dar nefericirea romanilor fu, ca și subt lunga domnie a barbarilor, fiind fără nici o legătură națională între sine, pare că-și uitară de unitatea națională și, după retragerea barbarilor, întemeindu-se liberi, se constituiră separați - iar nu uniți între sine - subt diverși capi ai lor, independenți nu numai de cătră străini, ci și fără nici o legătură națională între sine, neconsiderând că puterea națională numai uniță poate da piept incurselelor (incursiuni, atacuri) barbarilor.

VII. Puterea națională împărțită, nu lung se putu susține. Ci până când ducii Daciei Inferioare căzură sub jugul altor barbari; ducii români ai Daciei Superioare - ai Transilvaniei, Bihorului și Banatului - pe acele timpuri Gelu/Gelliu sau Juliu/, Meno-morot/Mariot, Minor Marius și Gladiu/Claudiu?/ avea(u) a se lupta pentru libertatea lor asupra unui nou soi de barbari asiatici cătră finitul secolului IX. Aceștia fură ungerii.

^{7/} Non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur. Bonfinius, Dec. II.1.5.

Venirea ungarilor.

VIII. Istoria noastră de pe aceste timpuri e scrisă de ungar, pentru că după cum zice principele Cantemir, „românilor le sta mai mult la inimă să facă fapte bune decât să scrie”. Dar cu toate acestea, și după istoricul ungar, care altminte (lea) cu atâta predilecțiune scrie pentru unguri, (în)cât între altele zice că întreprinderile ungarilor era(u) conduse de spiritul sfânt, măcar că era(u) păgâni, - bravurile românilor în răzbelele (războaiele) cu ungurii totuși - și după cele ce scrie ungarul, zic - sunt mai mari decât ale tuturor popoarelor vecine cu care se bătură ungurii. Românii se opuseră noilor barbari cu mai mare cerbicie (îndrăzneală) decât rutenii și bulgarii lui Salan.

Răzbelele romanilor din Dacia Superioară cu ungurii. Anii 904 - 905. Menumorut bravul.

IX. Abia bravul Menumorut, care domnea între Mureș, Tisa și Someș, refuză cu demnitate romană pretențiunea cea nedreaptă a lui Arpad, ducelui ungarilor, care-i cerea țara în puterea dreptului ce

zicea că-l are după strămoșul său Atilla; iară trimișilor lui Arpad în următorul chip le răspunse bravul, zicând: ⁷ „Spuneți lui Arpad, ducelui ungarilor domnului vostru, că-i suntem datori lui, ca amic amicului, întru toate ce are de lipsă, pentru că e om străin și de multe are lipsă, țara însă care o ceru de la grația noastră nicidecum nu i-o vom da pân-vom trăi; și aceea cu greu am suferit că ducele Salan i-a dat țara cea mai mare, sau din amor, cum se spune, sau de frică, ce se neagă. Iară noi nici din amor, nici de frică nu-i dăm din țara noastră nici măcar o palmă de loc, cu toate că zice că e dreptul său. Și vorbele lui nu turbură inima noastră căci ne-a mandat (înștiințat) nouă că se trage din genul (neamul) regelui Atilla, care se chema flagelul lui Dumnezeu, care încă cu puterea

Ducite Arpadio duci hungario, domino vestro: debitores sumus ei in omnibus, quae ei necessaria sunt, quia hospes homo est in multis indiget, terram autem, quam petivit a nostra gratia, nullatenus concedimus nobis viventibus; hoc etiam indigne tulimus, quos Salanus dux ei concessit maximam terram, aut propter amorem, ut dicitur, aut propter timorem, quod negatur. Nos autem nec propter amorem, nec propter timorem eo concedimus terram, etiam quantum pugillus caperet, licet, dixerit jussum esse. Et verba suam non conturbant animus nostrum, eo, quod mandaverit nobis se descendisse de genere Atilae regis, qui flagellum Dei dicebatur, qui etiam violenta manu repuerat terram hanc ab atave meo, sed tamen modo per gratiam domini mei imperatoris constantinopolitani(?) nemo poterit auferre de manibus meis. Anonymus, c. XX.

a răpit țara aceasta de la strămoșul meu, iar acum, prin grația domnului meu, imperatoarelui de la Constantinopole (?) nime(ni) nu o va putea lua din mâ(i)nile mele. Și zicând acestea, a dat voie trimișilor să se întoarcă“. Arpad se cătrăni (supără) pentru acest răspuns cutezător al ducelui român și trimise asupra lui pe cei mai generoși ostași ai săi. Menumorut îi cuprinse cu răzbel. Cât pond (greutate) punea(u) unгурii pe învingerea lui Menumorut se vede de acolo că după ce cu ocaziunea acestei expediții se retrase Menumorut peste Criș și se apăra numai de acolo cu bărbăție asupra unгурilor, aceștia, determinând de meta (margine, hotar) a(l) țării lui Arpad poarta Meseșului și dând despre aceasta și mai ales despre retragerea lui Menumorut peste Criș știre lui Arpad, Arpad cu nobilii săi se bucurară cu bucurie atât de mare încât după datina păgânească făcură *aldumaș* (adălmaș) și aceloră care le spunea de bucurie, le împărțea(u) diverse daruri; ducele Arpad cu primații (sfetnicii de prim rang) săi într-o săptămână întreagă mâncară sărbătorește „și mai în toate zilele se îmbeta(u) de bucurie mare“. Într-aceea, Menumorut încă nu era supus. Pe acest potente (puternic) duce român cu mult mai târziu, după ce acum mai toate țările și popoarele vecine era(u) supuse unгурilor, numai la a doua expediție mai târzie, după un răzbel cumplit, ce ținu douăsprezece zile, îl putu supune Arpad, și atunci încă luând Arpad fi(c)a lui Menumorut de muiere pentru fiu-său Zolta¹⁷, iar dânsul, Menumorut, rămânând tot duce - tributari - în Bihor. Într-aceea, bravul Menumorut, la al doilea an, muri fără fii și țara lui deveni în pace sub imediata domnie a lui Zolta, ginere-său, ducelui Ungariei și următorilor duci și regi unгурești¹⁸.

Ducele Gelu cade în luptă . Transilvanii fac pace .

X. Domnul românilor din Transilvania încă cuprinse cu un răzbel cumplit pe irumpătorii (năvălitorii) cei neașteptați și după

¹⁷ Et fere sigulis diebus inebriabantur propter eventum tantae laetiae. Anonymus.

¹⁸ Pe fi(c)a lui Menumorut cu mare onoare o duseră în casa ducală. Ducele Arpad și toți primații săi ieșiră înainte întru întâmpinarea miresei a atarui duce. Iar Arpad și toți primații săi, celebrând nunta, făcură mari ospete și mai în toată ziua cu diversele mii ale țărilor vecine, și fii acestora, luați de ostateci, se juca(u) înaintea feței ducelui și a nobililor lui. Anonymus, c. LII.

¹⁹ Anonymus etc., *Belae regis notarius*, cap. XIX, XX, XXI, XXII, XXVIII, XXIX, L, LI, LII.

ce cad în luptă murind o moarte glorioasă pentru patria sa, locuitorii țării, parte prin irumperea (năvălirea) cea neașteptată, parte prin înșelăciunea astutului (șiretului, vicleanului) Tuhutum, după o luptă cumplită învinși, văzând moartea domnului lor, și-au ales sieși domn pe Tuhutum, *nu supunându-se, ci de bună voie dând mâna cu unгурii*, făcând unire politică între sine.

Asezarea ducelui Glad în Dacia ti-mișană.

bel sângeros, rămânând tot dânsul și următorii (urmașii) lui domni tributari ai Banatului, așadar susținându-și Banatul și de aci înainte autonomia sa sub un cap național. Între aceștia Ohtum/Optum, Ahtum/, nepotul lui Claudiu / Glad / la atâta putere venise în(cât), aducându-și

Optum /Athum/.

sale și încredințându-se în mulțimea militarilor și nobililor săi, nu vrea să mai asculte și să mai fie supus regelui Ștefan. Dar prin prodițiunea (trădarea) lui Cinad/Cianad generalul său, îl învinse regel Ștefan după un răzbel înfricoșat, în

Banatul se supune a doua oară.

care căzu și ducele Optum/Ahtum/". Așa căzură românii din Dacia Superioară sub domnirea unгурilor!

XII. Din toate acestea se vede că românii, de la retragerea legiunilor lui Aurelian, niciodată n-au fost mai în putere decât pe timpul venirii unгурilor. Dintre toți barbarii, cu unгурii ținură românii răzbele cumplite. Românii începură dar a înflori sub principii lor naționali în decurs de un secol de la căderea avarilor. Și dacă în urmă fură constrânși a se supune, aceasta o făcură după ce acum mai toate popoarele vecine era(u) supuse, numai după răzbele cumplite și sângeroase și cu tratate de pace onorifice (onorabile, demne).

Cum putea(u) acești trei duci români potenți (puternici) să sfarme puterea noilor barbari dacă se bătea(u) în unire asupra-le! Când vor învăța odată românii că ei numai cu puteri întrunite pot să înfrângă pe inamicii lor!...

^{7/} Cap. XXIV, XXV, XXVII.

^{8/} Anonymus etc., cap. XXXIII-XLII; XLIV-XLVI acta Sancti Gherardi, episcopi chanadiensis opera Ignatii C. de Batyan, episcopi Tran(silvaniae) 1790.

CAPITOLUL II

Așezarea ungarilor în Panonia. Starea politică a românilor subț unğuri. Introducerea iobăgiei. Tumultele (rășcoalele) țărănilor. Trecerea lui Negru și Dragoș Vodă în Dacia Inferioară. Întemeierea principatelor României și Moldaviei (de la anul 905-1437).

*

**Ungurii se așează
în Panonia.**

înainte, gem subț lungul și din zi în zi tot mai durul jug al unğurilor. Istoria românilor subț unğuri acum îndată la început e tristă cu introducerea iobăgiei, și din secol în secol se face tot mai plină de nedreptățiri pentru români, pân-ce în urmă români nu se mai considerară de compatrioți, ci de străini în patria lor, de șerbi ai veneticilor.

XIII. Ungurii, singuri(i) din barbarii evului Mediu, rămaseră și se așezară aicea. Și români, de aci

**Starea politică a ro-
mânilor subț unğuri.
Primitiva constituți-
une provincială subț
duci.**

început chiar și Bihorul rămase iar subț Menumorut, Banatul pân(ă) târziu subț principii săi naționali-români, Transilvania subț ducii săi proprii independenți. Cu distincțiune, români din Banat, rămânând și după supunere tot subț principii săi naționali, trebuia(u) să se afle mai bine decât ceilalți frați ai lor; nici starea românilor din Transilvania nu se pare a fi fost prea tristă, atât după învoirea făcută de bună voie, cât și mai vârtos din cauza că unğurii nu se așezaseră încă în Transilvania pân(ă) mai târziu, precum nici în Banat și Bihor, apoi nici Tuhutum nu cuprinsese toată Transilvania. Dar ridicarea ducilor Ungariei la demnitatea de rege, acum subț cel dîntâi rege Ștefan, nimici mai de tot

XIV. În respectul (principiului) politic, români, la început, în puterea constituțiunii celei provinciale sau federative, care fu primitiva constituțiune a Ungariei, nu putea(u) să fie atât de apăsați. La

Subt regi.

autonomia ducătelor române. În urmă, introducerea constituțiunii feudale tăie în inima naționalității române. În Transilvania, venirea oaspeților sași în secolul XII adause

Oaspeții sași.

(adăugă) numărul elementelor inamice românilor. Acum, afară de români, străvechii moșteni (moștenitori, stăpâni) ai țării - cei mai numeroși -, se afla(u) încă trei națiuni în țară: secuii lui Atilla, ungurii lui Tuhutum și alți(i) câți veniră mai târziu, și oaspeții sași. Destule elemente spre a nimicii în viitor toată existența politică a românilor. Dreptul primar al românilor la credința țării, numărul lor cel prepotent (foarte puternic) față de al celorlalte naționalități, frica acestora de români de aici urmată, aducerea aminte a românilor de răpita lor libertate, tumultele (răscoalele) lor, care toate insufla(u) griji cuceritorilor, mai adaugă și religiuena orientală, ce o profesa(u) românii și ce atât era de persecutată din partea apostolicilor regi ai Ungariei - era(u) tot atâtea cauze la conlocuitoarele națiuni spre tot mai adânce apăsare a românilor. Cu toate acestea, românii, din Transilvania până în secolul XV nu se văd a fi despoiați de toate drepturile politice: mai multe documente pun afară de tot îndoiala că românii pân-atunci lua(u) parte activă în numele lor la toate negoțiile (treburile) țării. Dar uniunea celor trei națiuni dezbracă, precum vom vedea, pe români de toate aceste drepturi.

Introducerea iobăgiei.

XV. Într-aceea, nimic nu era atât de neașteptat și apăsător, atât de trist și dejositor pentru români, care mai înainte era(u) liberi, ca răpirea libertății personale, ca răpirea dreptului de proprietate, apăsarea la trista stare de șerb, de iobag.

Evoluțiunea istorică a iobăgiei în Ungaria.

Iobăgia când a început în Ungaria nu se știe anume, dar nu suferă nici o îndoială că temeiul se puse numaidecât cu venirea ungurilor. Notarul lui Bela spune în mai multe locuri: „... și începu ducele a dona credincioșilor săi locuri și posesiuni mari” - „Acolo ducele Arpad donă nobililor săi locurile cu toți locuitorii săi” - din care apriat (clar,

Et coepit dux donare suis fidelibus loca et possessiones magnas. Anonymus, c. XXX.

Ibi dux (Arpad) condonavit suis nobilibus loca cum omnibus habitatoribus suis. Anonymus, c. LX, cf. XXI, XXII.

evident) se vede că nu numai locurile străvechilor locuitori, ci „*locurile cu toți locuitorii săi*” se împărțiră între ungurii veniți.

Combinând atât timpul cât și modalitatea supunerii provinciilor române, după cele ce scrie Anonimul, e asemenea adevărului că iobăgia s-a introdus mai întâi între Dunăre și Tisa și mai în urmă în Transilvania, fiindcă transilvanii, înșiși locuitorii țării, poporul, se făcură aliați cu ungurii prin tratat și jurământ, nu atât supunându-se cât dând mâna de bunăvoința lor cu ungurii; apoi, în Transilvania unguri nici nu era(u) încă, afară de soldații lui Tuhutum/căci ungurii de astăzi din Transilvania parte-s veniți mai târziu din Ungaria - unora condonându-li-se fără dubiu locurile românilor cu toți locuitorii, parte-s români unguriți în cursul timpului/, afară de aceea și însuși Tuhutum, spre a-și putea asigura țara pentru sine și următorii (urmașii) săi/ dintre care unul, Giula, la anul 948 se și boteză după ritul oriental, unindu-se prin aceasta nu numai politic, dar și în credință cu moștenii (moștenitorii, băștinașii) țării - avea interes a cruța pe locuitorii țării; și după ce se introduse iobăgia la românii din Transilvania la exemplul țării ungurești/ mai ales după ce cuprinse Sfântul Ștefan Transilvania, bătând pe Giula II, domnul Transilvaniei, pentru că nu vrea să se unească cu biserica Romei' / - în Transilvania numai pân-acolo se întinse, pân-unde ajunseseră armele lui Tuhutum; din contră, românii din partea țării de miază-zi rămaseră liberi, ca și mai (î)nainte, și pân-în ziua de astăzi.

Ungurii de la început atât de poftitori se văd a fi fost de a face pe oameni șerbi, încât încă Sfântul Ștefan se văzu constrâns a pune lege¹⁰⁰ ca nimeni să nu mai cuteze a supune servituții vreo *persoană liberă*.

La început, pân-a nu se consolida și pân-a nu se face iobăgia universală, pân-a nu se despoia țărani de toată proprietatea imobilă, partea cea mai mare a locuitorilor era(u) proprietari de pământ - *liberi* - deca (chiar) și distinși de (drept) *nobili*; dar încă și după legile de subț cei dintâi regi ungurești puțin trebuia să greșească *liberul* spre a-și pierde proprietatea și a cădea în iobăgie; așa, după o lege a S. Ladislau¹⁰¹,

¹⁰⁰ Anonymus, cap. XXVII

¹⁰¹ Secundum regale decretum statutum est: ut nemo comitum vel militum post hac aliquam liberam personam servituti subdere audeat. S. Stephan, D.c. 20.

¹⁰² Si quis liber vel servus in furto captus fuerit suspendatur ... et filii et filiae suae majoris aetatis quam decem annorum in servitute redigantur et omnis substantia eorum auferatur. S. Ladislaus, D. II, c. 12, cf. D, I, II, C.14 et 1, c.2.

„liberul (țăranul liber) prins în furt este să se spânzure, iar fiii și fiicele lui mai mari de zece ani, să se arunce în servitute (robie) și toată substanța (averea) să li se ia“; ba chiar și iobagii-și avea(u) proprietatea lor nemobilă, despre care putea(u) testa (dovedi) ; însuși Verböczi, când se despuia rășanii de toate drepturile, cu toate că zice: „rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet“ - țăranul n-are nimic afară de mercedea (venitul) lucrului său/, totuși vorbește în mai multe locuri „ de bonis immobilibus rusticorum“, „despre bunurile imobile ale țăranilor“.

Ţăranii, la început/secolele XI-XIV/ nu era(u) atât de asupriți; la început era(u) *supuși și membri ai statului*, după aceea *supuși ai bisericii*, cărei(a)-i da decima(a zecea parte din venituri)și-i făcea(u) și alte servicii pân-astăzi, și a treia, *supuși ai nobililor*, care era(u) dregătorii lor în (timp) de pace/ forum dominale/ și conducătorii lor în (timp de) răzbel. Încă S(fântul) Ștefan determinase^{**/} ca fiecare nobil să-și aibă militele (corp de armată) adică serbientele (grup de slujitori) său: dealmintre(lea), încă și pe timpul S(fântului) Ștefan atât de puțin preț civil avea(u) servienții, încât încă acest rege determinase^{***/} de (drept) nulă acuzațiunea sau testimoniul (depoziția) servienților asupra domnilor lor^{****/} ; amăsurat cu acest decret, zice Verböczi^{*****/} că mărturisința țăranului în contra unei persoane nobiliare n-are nici o valoare. Iobagii, în această stare de nedrept, singura lor ușurare și-o afla(u) parte în dreptul de a avea ei înșiși proprietate imobilă, parte în dreptul de a schimba jugul unui domn cu altul/ *facultatea liberae migrationis/ - (posibilitatea migrării libere)*. Mai mulți regi ungurești apărară aceste drepturi ale țăranilor^{****/} ; dar pe lângă aceste legi apărătoare, aristocrația ungurești se știură face, în decursul timpului, din conducători în (timp de) răzbel și dregători în (timp de) pace adevărați

^{*/} Andr.II, D.a.4.

^{**/} Ut unusquisque senior seu dominus suum habeat militem i.e. servientem nec aliquis alter illi svadeat antiquum deserere seniore et ad se venire (temeiul glebae adstrictionis).S.Ștefan, D., c.21

^{***/} S. Stephan, D., c. 21

^{****/} S.Stephan, D., c.19.

^{*****/} Nam rusticana testatio contra personam nobilitarem nihil valet. Tripart., II, 27, 6.

^{*****/} Andr. II, a. 13, 14, 19.D., a.22 - Decr. regis Caroli Lud., I.D., a. 18 - Sigism., D., VI, a. 7, etc.

tirani și despoți peste miliții - servienți - , acum iobagii lor, mai vârtos după răscoala țăranilor din Ardeal (de) la (anul) 1437, și mai ales după cea din Ungaria sub Casa Austriacă, necum Ferdinand I, care încă la Dieta de la Posoniu (Pojon)/1556/ stătu să ușureze soarta țăranilor legați de glie la anul 1514, dar nici chiar Iosef II, ci numai puterea evenimentelor din 1848 - i-a putut scăpa deplin.

Tumultus rusticorum. (Răscoala țăranilor).

era(u) domnii țării, cu greu și numai constrânși de împrejurări purta(u) orice jug apăsător de la străini pe vechiul lor pământ de ereditate (moștenire); (pe) de altă parte, văzând că nobilii din zi ce merge tot mai aspru-i asupra și-i degradă (degradează) la un jug rușinător de umanitate - la servitute (sclavie) - , bine știind că poporul acela e demn de servitute care nu încearcă a scutura un jug vătămător de santitatea (sfințenia) libertății personale, românii se sculară de nenumărate ori cu mâna armată asupra asupritorilor.

Pline sunt paginile istoriei patriei în periodul acesta de așa numitele *tumultus rusticorum* - *lăzmerițele țăranilor!*, fără de a ne știe spune istoria totuși încă pân-acum cu de-amănuntul aceste răscoale. Tot ce știm despre aceste mișcări ale românilor, știm după acelea ce au însemnat inamicii românilor; pentru că românii, care cine știe câte vor fi pătimit pe aceste timpuri obscure, câte documente de virtute și amorul lor de libertate vor fi dat, românii, dacă le și plăcea a face fapte frumoase și demne de cunoștința posterității, dar acelea și nu le-au scris sau nu le-au putut scrie, ci au lăsat acest lucru inamicilor lor.

Românii, în toate răscoalele lor se văd învinși; parte, că nu se scoală în unire cu toții - mulți era(u) nobili, în fondul regesc liberi, parte, că n-avea(u) conducători destul de averi^{*/} (ageri) și învățați.

Emigrațiuni din Dacia Superioară în cea Inferioară.

XVII. Mulți români, văzându-se atât de asupriți de conlocuitoarele națiuni, fiind persecutați foarte pe aceste timpuri și din partea catoli-

^{*/} = *Habilis*, românii zic *ager* de la *agilis*; în cărțile vechi bisericești se află stavăr de la *stabilis*; prin urmare, de la *habilis* trebuie să facem *aver* sau *avere*, și de la *habilitas*, *averătate*.

cilor pentru ritul răsăritean, fură constrânși a-și părăsi patria lor de mai nainte și a trece munții în Dacia Inferioară, care se deșertase acum de barbari: unii, cu ducele Negru din Țara Oltului/ în secolul XIII/, alții cu alți conducători.

Trecerea lui Radu Negru, ducelui Fă- gărașului și Amla- șului în România.

Un cronicar din România⁷⁷ zice că ducele Radu Negru pentru aceea că s-a certat domnul românilor/Radu Negru/ cu domnul ungarilor și cu ai sașilor de nescari-

va cauze și de aceea s-a mutat dincoace/ în România/. Și nu este a nu se crede aceasta, zice cronicarul, că după ce a trecut domnul dincoace, n-a mai avut domnia peste români în Ardeal iar nici pe dânsul să-l domnească cineva n-a fost, ci din plai încolo domnea(u) ungarilor și din plai încoace domnea domnul pân-în Dunăre, și pentru ca să arate că nu este supus nimănui, se scria în hrisoave Singur-domnitor.

Trecerea ducelui Dragoș din Mara- mureș în Moldova.

Din partea de miază-noapte a Daciei - din Maramureș - încă trecură mulțime de români cu ducele Dragoș în Moldavia, în seco-

lul XIV, sub regele Ludovic I tot din asemenea cauze. Maramureșul încă se pare a fi format un ducat propriu român în timpurile vechi - asemenea celorlalte trei din Dacia Superioară; dar cu trecerea lui Dragoș în Moldova, își ia finit (sfârșit) acest ducat român, ai cărui locuitori pân-astăzi se numără între românii cei mai belicoși (războinici) ai Daciei. Despre trecerea lui Dragoș cronică ungurească așa scrie : „Pe timpul regelui Ludovic I, Bogdan, ducele românilor de Maramureș, adunând împrejur și pe românii acestui ținut, a trecut pe ascuns în Moldavia, care era supusă coroanei ungurești !?/, dar pentru vecinătatea

Istoriile domnilor Țării Românești de Const. Căpitanul în Magist. pentru Dacia, t. I, 84.

Hujus etiam tempore Bogdan Voivoda Olachorum de Maramorosio coadunatis sibi olachis ejusdem districtus, in terram Moldavie coronae Regni Hungariae subjectam (?), sed a multo tempore propter vicinitatem tartarorum habitatoribus destitutam, clandestine recessit. Et quamvis per exercitum ipsius regis saepius exstitisset; tamen crescente magna numerositate olachorum inhabitantium illam terram, in regnum est delatata. Thurocz, p. III. c.XLIX; cf. Bonif.; Miron Costin, c. VII; Nic. Costin, c. XVI; Ureche, C.Lin letopisețele Moldovei publicate de Kogălniceanu, C I, p.1.

tătarilor, era deșertată de locuitori, și cu toate că regele de mai multe ori îl împunmă (atacă), dar crescând foarte numărul locuitorilor aceluia pământ se făcu țară/remn/= (regat, regalitate)*/

*/ O istorie generală a toată România ar fi astăzi de cel mai mare folos. Noi, cu această ocaziune ne-am restrâns la un conspect scurt numai al istoriei Daciei Superioare. Cu toate acestea, spre a ne putea face totuși o idee rapidă de istoria generală a toți românii, precum în cap. I trecurăm într-o notă o căutare (privire) înte peste istoria Daciei aureliene, asșdere(a) facem a(ici) cu a Daciei Inferioare.

Întemeierea principatelor României și Moldaviei în Dacia Inferioară. Idee (imagine) rapidă de istoria acestor principate.

Atât ducele Radu Negru, cât și - mai târziu - ducele Dragoș restituiră ducatele Daciei Inferioare, principatele de astăzi ale României și Moldaviei, și pentru romani rămase cel puțin acea mângâiere că, după ce împărăția romano-orientală, care însași acum în urmă devenise numai umbră de imperiu propriu roman, căzu sub turci; cea

romano-bulgara din Dacia aureliană se stinse tot de turci; după ce ducatele române din Dacia Superioară era(tu) sub domnia ungurească, mai rămase totuși pe scena politică încăi(macar) Dacia Inferioară sub domnia română, dacă și această Dacie tăiată în două straturi neatărnate, care și acestea, dacă ar fi format un singur corp politic nedespărțit, ar fi putut atât înlauntru să înainteze cu pași repezi, cât și înafară să însufle mai mult respect puterilor vecine; dar poate nici politica românilor pe atunci nu era spre aceasta destul de prevăzătoare, poate împrejură favorind mai întâi Țării Românești a se reintemeia, pentru unirea cu Moldavia, Basarabia și Bucovina nu se vor fi putut face pași nici din cauza nașunilor barbare; iar după ce ducele Dragoș restitui și principatul Moldaviei, atunci trecu ocaziunea de orice unire; în locul acesteia veni mijloc interesul poftei de domnire; așa se puse linia de despărțire și între aceste două țări surori, ai căror principii și locuitori apoi, durere!, se considera(u) unii pe alții ca (și) când n-ar fi fost de un sânge, n-ar fi avut tot aceleași interese și ca (și) când n-ar fi fost amenințați de aceleași pericole! ...

Cu toate acestea, aceste două straturi naționale-române, numai-decât după întemeierea lor, neavând fortună (noroc) de pacea cea demult dorită, în acele timpuri tulburate de care se părea a fi scăpat cu încetarea teroarei barbariei de mai-nainte, desfășurară numai-decât de la început o putere națională atât de măreată, încât faptele lor răzbelice (războinice) pentru altar și patrie, pentru naționalitate și independență însufletă respect tuturor puterilor vecine, și într-adevăr că sunt același, pe un teren strămt și cu mijloace mici înfășează niște scene ce se par a fi mitologice, ce storc respectul și mirarea posterității; produsară niște bărbați ca Mircea cel Bătrân, Vlad Tepeș, Radu de la Afumați, Mihai Bravul, Ștefan cel Mare, Petru ș.a., care de-odată se măsură(u) în răzbele cumplite cu unguri, poloni, turci, tătari - tot inamici potenți (puternici), ce vrea(u) pe întrecute să le absoarbă ființa - și repurta(u) victorii glorioase. Cu distincțiune (deosebire) regii Ungariei (în) cercară în periodul acesta din toate puterile a înființa (întrupa) planul lui Arpad, străbunului lor, de a subjuga toate țările până-la Marea Neagră. Românii Daciei Superioare era(tu) sub puterea lor; dar bravura principiilor și românilor din Dacia Inferioară îi

alungară bătuți și rușinați pe regi Ungariei, pe Carol Robert la a(nul) 1330^{*/}, pe Ludovic I la a(nul) 1371^{**}, pe Sigismund la a(nul) 1392^{***}, pe Mathia la a(nul) 1467^{****}. Oștile ungurești conduse de acești regi în țările române fură de tot nimicite, toți patru acești regi de-abia scăpară cu viață, cu puțini lângă sine, în alte vestminte îmbrăcați; regele Mathia (Matei Corvin) se întoarse vulnerat (rănit) din Moldavia. Așa, ungerii, prin planurile lor cuceritoare, papii de la Roma, prin prozelitismul lor, au cășunat (au insistat, au năvălit), de principatele de la Dunăre se supuseră mai bucurătoare turcilor; dar și asupra acestora, trei secole apărare creștinătatea cu arma în mână, cu un eroism ce se poate numi gigantic în căutarea micului număr, puținele mijloace, față de armile (armatele) cele fanatice de zece ori mai mari ale turcilor, ce se revărsaseră peste Europa ca niște unde, ce se părea că vre(a)u a o îneca.

Dacă și aceste staturi române, în urmă debilitate (slăbite) prin atâtea răzbele crunte și necurmte, împresurate de inamici potenți (puternici), dar dintre toate și mai cu seamă sfâșiate de discordiile interne, ce erupseră în răzbele civile, care deteră ocaziuni de incurgere (atacuri) nașionilor străine și care discordii au cășunat patriei mai mari stricăciuni de cum ar fi putut cauza orice putere străină, dacă și prin toate aceste nefericiri în urmă căzură sub greutatea unei puteri mari, sub puterea turcilor; dar prin răurile de sânge ce vărsară pentru cauza cea sfântă a libertății lor, își scriseră singuri condițiunile unei supunerii mai tolerabile, prin care și rezervară drepturile cele de frunte ale unei națiuni, prin care românii, pe lângă responderea (plata) unui tribut puterii suzerane, își păstrară și asigurară independența administrativă națională, integritatea puterii administrative și legislative, dreptul de a-și alege principii pământeni, care să aibă deplina libertate de a declara răzbel vecinilor, a încheia pace cu dâșșii, putere de viață și moarte peste supușii săi - toate acestea fără-vreo responsabilitate către puterea suzerană, cu un cuvânt păstrându-și suveranitatea țării mai (aproape) absolută. Și această închinare a țării o făcură românii numai constrânși de împrejurări imperioase. Cel dintâi tratat cu turcii în înțelesul acesta îl încheie principele (Mircea a(nul) 1393/ spre a se putea apăra în contra ungerilor. Al doilea, principele Vlad/ a(nul) 1513 și în toate e asemenea(a) cu al Țării Românești. Aceste tratate documentează zelul cel înflăcărat al românilor de atunci pentru independența patriei lor documentează respectul ce-l avea(u) înaintea puterilor vecine, precum și marea lor înțelepciune politică. De câte ori se vătăma(u) aceste tratate, moldo-românii nu prege(a)u să le apere cu armele în mână chiar și asupra puterii suzerane - asupra turcilor - necruțându-și sângele pentru drepturile cele scumpe ale patriei.

În timpul de răsufare între mai neconținutele răzbele și cu disunțione (deosebire) în secolul XVII, după ce mai încetaseră și acestea, moldo-românii nu-și uitară nici de reformele și îmbunătățirile interne, împatrierea culturii occidentale, cultura limbii naționale, descrierea istoriei patriei; dar acestea iute se împiedică încă tot în acest secol prin înmulțirea grecilor în țară, iar în secolul următor, reieșind fanarioșilor a se urca pe tronul Principatelor Române, prin mijloacele despotismului lor și întunecării, prin înființarea de școale grecești, prin exilarea limbei naționale ș.a., ș.a. amorțiră în moldo-români mai tot simțul de naționalitate, atât în clasa cea nobilă, devenită curtezană și servilă, cât și în masa poporului celui restrâns numai la aratru (plug) și împilat (luptător cu sulia).

*/ Thurocz, Chron.Hung., p.II,c.97

**/ Thurocz, Chron.Hung., p.III, c.37, apud katona I.X.p.483

***/ Pray, Annales reg. Hung., p.II,13, pag.191.cf. Thurocz

****/ Istvanfius, Hist. Regni Hung; I, IV. Cf. Thurocz, p. IV, c 66

Scopul fanarioților era a se sui și a se ține pe tronul românilor, fie apoi chiar și cu nimicirea celor mai sfânte interese ale patriei. În acest period fatal al istoriei Moldo-României, Poarta Otomană vindea drepturile țării și țara după plac: prin cumpărare de pace desdaunașuni (despăgubiri) pierdu mai ales Moldavia 2/3 din întregimea sa. În acest period trist pierdu Moldavia cea bătrână ficele sale vecine, dintre care una, Basarabia, e expusă rusificării, cealaltă, Bucovina, germanizării.

De abia scăpară Principatele prin bravura lor cu începutul secolului prezent /1822/ de principii fanarioți, ce aduseseră țara la marginea pieririi, și moldo-românii, când credea(u) că prin art. 5 al Tratatului de la Adrianople/ anul 1829/ fiindu-le asigurate și garantate drepturile cuprinse în tratatele de subt Mircea și Vlad, vor putea dezvolta o viață politică liberă și liniștită, puterea protectoare - rusul - prin influența cea arogatorie (de adopțiune), ce crescú din zi în zi, de altă parte prin debilitatea Porții Otomane și nepăsarea celorlalte puteri europene, astăzi amenință un nou pericol (la adresa) libertății Principatelor Române.

Cu toate acestea, moldo-românii, prin toate furtunile timpurilor, fură mai fortunați (norocoși) întru păstrarea drepturilor sale naționale decât toți ceilalți frați ai lor din celelalte părți ale Daciei.

Moldo-România, din secole pân-astăzi, fu locul de scăpare al celorlalți frați ai lor din Dacia Superioară, care în patria lor trecea(u) de străini și tolerați.

CAPITOLUL III

Răscoala românilor de la anul/ 1437. Uniunea celor trei națiuni. Corvinii. Răscoala țăranilor din Ungaria de la anul/ 1514. Iobăgia perpetuă. Căderea Ungariei (1437-1526).

*„De n-a pierit românul, când trei se obligară
Prin bule rușinoase cu negru jurământ,
Să-l sufere-n sclavie, a duce viață-amară
Lipsit precum de drepturi așa și de pământ:
Acum, când tirania se sbuciumă-n durere,
Tu, bravule române, mai crezi că o să pierzi?”*

A. Mureșianu

*

În secolul XIV și mai ales al XV - (lea), asuprirea țăranilor devenise acum nesuferită. Românii fură constrânși din nou a apuca armele asupra tiranilor. Această răscoală de la anul 1437 este mai însemnată decât toate celelalte de pân-acum, mai plină de urmări politice și mai cunoscută istoricilor.

Patria amenințată de turci.

XVIII. Pe aceste timpuri turcii, care băgaseră acum spaima în toată creștinătatea, amenințatu) cotropire(a) și Ungariei și Transilvaniei.

Încă Ludovic I petrecuse mult în Transilvania pentru ridicarea castrelor în marginile țării, desolară (prădară) Orăștia și pe locuitori îi duseră captivi din tot Scaunul Orăștiei. La Hațeg bătură turcii pe transilvani, așisderea la Brașov din cauza fugii secuilor / a(nii) 1421 și 1432⁷⁷. Tot pe acest timp se decretă, în Conventul de la Turda, ca să iasă la răzbel *tot al treilea nobil și al zecelea țăran*⁷⁸. Banatul de pe aceste timpuri pân-târziu fu tot teatrul răzbelurilor cu turcii.

⁷⁷ După prot. synchr. al sașilor la Eder, *Observationes criticae et pragm. etc.*, p. 64-65

⁷⁸ După o scrisoare din tabulariul națiunii săsești - la Eder.

Asuprirea românilor de către aristocrați și catolici.

celea fiu se lupta în contra păgânilor, al căror conațional Ioan Huniade făcea pe turc să tremure dinaintea armelor creștine și nu-l lăsa să intre în Ungaria, acest popor, pe care încă Ludovic I, dedese voie nobililor la a/nul/ 1366 să-l *stârpească*⁷, acum încă și mai vârtos era asuprit peste toată măsura nu numai de tiranii aristocrați, ci și de egoiștii popi catolici. Acestora, după legile de atunci, trebuia(u) să le dea decima și românii.

Această asuprire a românilor din partea catolicilor dete ocaziune la o răscoală a românilor, care apoi îndată se întoarse asupra nobililor.

Această răscoală dete cea mai de-aproape ocaziune la o conjurațiune sârbătorească a unгурilor, secuilor și sașilor asupra românilor, care conjurațiune cunoscută sub denumirea de „*Unio Trium Nationum*” (*Uniunea celor Trei Națiuni*) ca temeiul constituțiunei Transilvaniei de atunci, de la anul 1437, întărită tot mereu cu jurământ, ținu până în a/nul/ 1848, dezbrăcând pe români, la început în faptă, după aceea formal de toate drepturile politice și civile.

Starea cea de jale a românilor de pe aceste timpuri se vede din plângerea lor, „că s-au apăsat cu totul de către nobili și s-au redus la stare de șerbi, ca și cum ar fi niște oameni cumpărați, și că nu-i lasă să treacă la alte moșii nici chiar despoiați cu totul de lucrurile și averile lor, și că le-au răpit toate drepturile și libertățile, și că i-au îngreuiat cu sarcini mai grele decât crucea, care nu le mai pot purta” .

Răscoala românilor.

și pretindea(u) dreptate cu toată energia, cu armele în mână.

Conjurațiunea celor trei națiuni asupra românilor.

XIX. Cum zic, patria pe tot

XX. Românii era(u) în picioare
Atunci nobilii chemară într-ajutor pe secuii și pe sași, se conjurară (se aliară) și făcură legătură solemnă spre apăsarea comună și

⁷ Katona, L.X., p. 375

⁷ „Quod per ipsorum dominos terrestres empti in servitute redacti, cum de aliquorum possessionibus in alia loca se transferre voluissent moraturi, rebus et bonis eorum etiam omnino spoliati abire minime permetterentur, et omnibus eorum juribus libertatum privati, poenitus oppressi fuerunt, et importabilibus crucis oneribus aggravati”.

stârpirea românilor. Această conjurațiune se făcu și se întări cu jurământ la 17 septembrie, a/nul/1437. Dar românii nu se înfrică deloc prin această faptă infamă a conjuraților asupritori, ci pe când ungurii, secuii și sașii, adunați la Capolna (Căpâlna) se conjura(u) asupra românilor, românii încă se înțelegea(u) de mijloacele de apărare, apoi se adunară armați la satul Olpret, tot în Comitatul Solnoc, și pretindea(u) cu toată energia să li se facă dreptate, că dacă nu li se va face, și-o vor face ei cu puterea. De altă parte, se așezară voievodul Ladislau de Chak și vice-voievodul Lorand Lapes și comiții secuilor Enrik de Tamasy și Mihail Jaakch de Cusal cu oastea ungurească. Ungurii cu mult își ținură mai jos de demnitatea nobilității lor decât să se lase numaidecât la tratări de pace cu iobagii lor armați. Deci vin la luptă amândouă părțile. Cad mulți uciși și de o parte și de alta. Nu se știe a cui va fi învingerea. În urmă, văzând ungurii că cu puterea n-o pot scoate la cale, aleseră deputați dintre sine și-i poftiră și pe români ca să facă și ei asemenea, ca acești deputați să se înțeleagă între sine și să încheie pace cu condițiunile cele mai cuvincioase. Din partea ungarilor se aleseră nobilii Ioan de Juc, Petru de Thur, Nicolau, fiul lui Apa din Almakerek ș.a.; deputații universității țăranilor fură Antoniu Magnu de Buda, Ioan Meșter de Cluj, Paul Magnus de Vaidahaza ș.a. Acești deputați, convenind în satul *Apate*, în 6 octombrie/ așadar numai cu vreo 19 zile după conjurațiunea celor trei națiuni/ între altele se învoiră ca amândouă părțile să trimită deputați la rege. Nu se știe ce rezultat au avut aceste deputațiuni. Regele Sigismund muri încă în acest an puțin după aceea.

Supliciuul lui Antoniu Magnus , conducătorul românilor, și al consortilor lui.

Destul că prin aceste tratări de pace focul aprins rău se acoperi: românii iarăși fură constrânși a se răscula în ținutul Clujului.

Conducătorul lor, Antoniu Magnus,

care vrea cu românii să-și supună sieși Transilvania și mai ales pe nobili, căzu în mâna ungarilor și se tăie în bucăți. Pe nouă soți ai lui îi înțepară pe dealul dinaintea Turdei. În urmă, chiar ungurii, duminica, în 15 decembrie, devastară Aiudul din cauza întâmplărilor memorate.

Dar românii nu pierdură curajul nici chiar după uciderea capilor lor/a.1437, cam pe la începutul lui decembrie/, ci ținură bătaia și în a(nul) următor, în timp de iarnă, ba la atâta strâmtoare și frică-i aduseră pe unguri, încât aceștia fură constrânși a aduce oști ajutătoare și

din țara Ungurească, iar cătră sași, în puterea uniunii făcute, îndreptară/în 19 ianuarie 1438/ o scrisoare în care-i chema cu tot deadinsul și cu amenințare întru ajutor asupra românilor „*ad extirpandos infideles rusticos*“ - „*spre stârpirea necredincioșilor țărani*“.

Noua conjurațiune a celor trei națiuni a supra românilor.

XXI. În următoarea lună/ 2 februarie 1438/ iarăși mai întăriră conjurații uniunea făcută de mai înainte și în actul lor de unire se

zice apriat (apăsât) că „*între ele s-a tratat ca să stârpească răutatea și rebeliunea blestemaților țărani*“^{*/} și „*sașii se obliga(u) prin jurământ ca să vină într-ajutorul nobililor în contra emulilor și inamicilor lor și mai ales spre sfărâmarea răutății blestemaților de țărani*“.

Pe lângă toate aceste legături și conjurațiuni asupra românilor, răscoala românilor întărita încetă numai către a(nul) 1439. Atunci regele Albert ușură încâtva soarta țăranilor, dându-le deplina libertate de a se putea muta de pe o moșie pe alta.

În această răscoală a românilor și nobilii lor se văd a fi ținut cu țăranii, din ce oară (deoarece) deputații universității țăranilor, aleși spre a încheia pace cu ungurii, după predicatele lor toți sunt nobili.

Această răscoală a românilor de la a(nul) 1437 a fost un protest al românilor în contra uniunii celor trei națiuni^{***}.

Răscoala românilor de la Nir și ținutul Someșului.

XXII. Despre această răscoală memorează și inscripțiunea bisericii de la Brașov și mai contemporanii istorici Thurocz^{****} și Bonfiniu, care zic că sub regele Sigis-

^{*/} Inter coetera tractantes, ut protervia et rebellinnes nefandissimorum rusticorum contritiōne et eradicatione ...

^{***} Praedicti etiam saxones contra aemulos seu inimicos nobilium, signater autem ad conterendam praedictorum nefandissimorum rusticorum proterviam venire et accelerare debeant et teneantur, ad quod se partes sponte obliga ... juramento corab nobis.

^{****} Vezi răscoala aceasta după acte din Conventul de la Cluj- Mănăștur la Eder, observationes criticae et pragmaticae etc., pag. 70-76.

Dex rusticis regibus in regno subortis. Hos ante annos in regno Hungariae duo rusticana bella autoribus quibusdam rusticis altero Anthonio, altero vero Martihino vocatis

mund nu numai Antoniu în Transilvania, dar și un anume Martin în Ungaria răscolă pe țărani de la Nir și din ținutul Someșului, uzurpând nume de rege. Mai încolo spun că țărani în aceste revoluțiuni, ridicând flăcări multe, ca și o inundațiune au erupt (țâșnit) peste toți nobilii, trimitea(u) nuncii (vestitori) cu săbii cruntate (pătate) în sânge la orbitorase) și sate ca să li se supună; pe cei ce nu li se supunea(u), (ii) preda și (ii) ucidea(u) cu foc și cu fier; într-atât crescuse puterea țăranilor, încât nobilii nici armați nu cuteza(u) a-i ataca. Dar după aceea, mergând cu putere mare asupra lor, i-au bătut și i-au punit (pedepsit): pe capii lor i-au ucis, la țărani care n-au putut scăpa la umi le scoaseră ochii, la alții le tăiară nasul și urechile, la alții buzele, la alții iarăși le tăiară mâinile.

Asemenea mișcări în săsime.

XXIII. Tot pe timpul acestei răscoale, în săsime încă nu se vede a fi fost liniște, pentru că chiar în acest an /1437/ sașii, într-o scrisoare către vice-voievodul Lorand Leps se plâng „cum că asupra lor făcutorii de rău potenți (puternici) și despoiatori, mașinând (urzind) multe rele și despoieri mari și care mai vârtos și mai mult pe națiunea săsească decât pe celelalte au datena (obiceiu) de a o despuia”¹.

Starea Ungariei și românilor sub Corvini (Huniazii).

XIV. Subt Corvini, acei români mari, care în acele timpuri fatale făcură cele mai mari merite pentru toată creștinătatea asupra turcilor

strepuere. Horum unus puta Antonius in transilvanis regni partibus, alter autem videlicet Martinus in Terra Nyr(?); ac vexillis elevatis ingentibus velut inundatio quaedam erumpentes viribus et regnum ipsis subijcere satagentes huc et illuc ferrebantur; nobilesque universos sibi occurrentes interficiebant: ad villas vero et oppida ut illis adhaererent, nuntios cum sanguinolentis glandiis mittebant nolentes vero inclinari praedae pariter et morti exponebant: et in tantum rusticana haec potentia creverat; quod et armați illos aggredi pavitabant. tandem multa procerum expeditione contriti et debellati sunt poenasque condignas dedere. Nam regibus ipsis morte mulctatis; caeterorum, qui evadere nequibant alios oculis, alios naso, alios vero manibus damnificavere. Thurocz, Chron. in Sigism. regem, p. III, c. 22 cf. Bonfin., Dec. III, 1, III.

¹ Eder, *Observationes crit. et prag.* etc. p. 99

și căroro asemeni bărbați n-are istoria țării ungurești, sub care Ungaria ajunsese etatea (vârsta) sa de aur: sub Corvini și soarta românilor se mai ușură - puțin.

Ioan.

Ioan Huniade, ca guvernator al Țării

Ungurești /1445/, dacă și ungurii, care se temea(u) (ca) nu cumva românul să folosească puterea prea înaltă spre ridicarea națiunii sale, îi restrânseseră puterea prin decret comițial (decret al adunării generale a nobililor) „de a face cuiva donațiune mai mare de trezeci și două (de) sesiuni colonicale”¹: el totuși nobilită (înnobilă) foarte mulți conaționali (de) ai săi; dar cu aceasta puțin folosi națiunii sale. Un bărbat ca Huniade alte servicii putea face românilor răsculați la a(nul) 1437! ...

Corviniii avea(u) mulți inamici: mulți unguri, căroro altmintre-(lea) le-a fost spre folos, îi zicea(u) lui Ioan tiran și proditor (trădător), mai ales după nefericirea de la Varna /1444/; totuși n-avură altul pe cine să pună de guvernator la 1445. După moartea lui Ioan, glorioșii săi fii, Ladislau, după ce tăie pe atentatorul vieții sale, pe comitele Ulrich de Cilia, căzu sub sabia lictorului (executant al ordinilor superioare)², iar Mathia se aruncă în carceră.

Mathia.

Dar curând după aceea fu chemat din prinsoare pe tronul Un-

gariei. Rege lui asemenea n-au avut ungurii. Domnia lui Mathia Corvin aduse Ungaria la o stare strălucită precum nu fusese niciodată. Regele Mathia, după cum auzise de multe ori de la părinți, după ce s-a făcut

¹Vezi *Corpus juris hungarici*.

²Tremură lictorele a da cu sabia în grumazii frumosului june: trei lovituri îi dete și încă nu-i tăiașe capul. Generosul june, când căzu la a treia lovitură, cu mare putere iarăși se ridică și apelă la dreptatea dumnezeiască și omenească: a patra lovitură este oprita lictorelui prin lege, strigă. Geniul cel vătămat al inocenței făcu minune. Dar magnații, care căutau (priveau) din palatul regal, demandară (însărcinară) lictorelui ca să-l taie din nou: abia a cincea lovitură tăie capul nefericitului. Era de ani 26, vârtos în trup și statura asemenea tată-său, culoare fusca(neagră), păr lung de culoare castanie. Frumusețea corpului o mărea lățimea umerilor; căutătură frumoasă, liberală și blândă, plin de curagiu și viață. Născut mai mult pentru răzbel. Supliciu nici nu se întâmplă în for(piață publică), nici la oră solită (obișnuită) și legiuită. Corpul lui se duse fără întârziere învelit în pânura neagră în Biserica Sf. Magdalena, într-un loc cu paricizi și proditorii (trădătorii) regali. Aceasta se făcu spre a arăta că pe drept s-a ucis. Dar nu mai mica notă și nu fără supliciu incurse (suferi) regele și toți autorii acestei crime. Regele făcu crima perfidiei, infamia sperjurului, a vătămatei credințe și a execrabilei neconstanțe; iar ceilalți se notară pentru totdeauna de crudeli (cruzi), invidioși și nedrepti. Nu trecu un an și soarta aduse moarte și regelui. Bonfinius, Dec. III, I, VIII.

june, se lăuda că e născut din gîntea română și reducea genul (neamul) său la Corvinii cei vechi ai românilor. De tânăr, călători prin Italia ca să viziteze pe romani, străbunii săi și domnii lumii - zice Bonfiniu. magnații ungurești nu-l putea(u) suferi și striga(u) că nu debe (trebuie) suferit regului (prințul) român; cu distincțiune (deosebire) unгурii transilvani, temându-și libertățile și privilegiile, rebelară (se răsculară) în contra-i și aleseră și rege, pentru care rebeliune îi puni (pedepsi) Mathia foarte crâncen; preste tot zicea(u) unгурii că după moartea lui Mathia își vor alege un rege care nicidecum să nu fie ca Mathia și pe care să-l poată purta de păr/ei și făcură apoi aceasta și țara încă și-o puseră bine!/^{1/}; dar Mathia „curăți Ungaria de grobianitate, îmblânzi datinele scitice, sugiumă superbia barbară și după Atilla, cel dintâi a dus la ascultare pe cerbicosul ungur“ (Bonfiniu).

Mathia scăpă pe români de decimele cele nedrepte ce era(u) datori a da catolicilor. El apără mult pe români și peste tot pe țărani asupra aristocrațiilor. Dar acest român mare avu ambițiunea de a se scula cu răzbel asupra lui Ștefan cel Mare din Moldavia. Se întoarse cu rușine, bătut și vulnerat (rănit)^{1/}.

Paul Chinezu.

XXV. Subt Mathia trăi și eroul românilor din Banat Paul Chinezu

/Kinizsi/, care între altele la a(nul) 1479 nimici oastea lui Muhamed II de o sută (de) mii de turci. „El se repezi peste turci ca un leu răpitor, zice istoricul Bonfiniu, dezordine și teroare apucă pe inamic și armele creștine învinsesă. Mulți transilvani căzură, dar se uciseră și treizeci (de) mii (de) turci pe Câmpul Pâinii. Și acest erou român din militar comun/ se zice că în tinerețele sale fu morar/ s-a înălțat la toate gradele onoarei; douăzeci și cinci de ani a purtat comanda peste Timișoara și celelalte cetăți ale Ungariei de Jos și niciodată n-a avut fortuna (soarta) în contra sa. Românii din Banat cântă și astăzi faptele eroului lor. La Timișoara se vede încă portretul lui: om mare de statură și nervos, ținând în dinți pe un turc, pe umărul drept altul, al treilea (la) subsuoara stângă. După victoria din Câmpul Pâinii jucă cu cadavrul unui turc în dinți, cu altul pe umăr și cu al treilea subsuoară^{2/}.

^{1/} Ureche, în *Letopis. Mold. de Kogălniceanu*, t.I.p. 1. cf. Istvanffi

^{2/} Bonfin., Dec. III.1.X.

Cauzele căderii Ungariei.

cel drept știură (a) susține liniștea înlăuntrul patriei, de altă parte, prin brațele lor cele eroice știa(u) a înfrânge pe inamicii străini, Ungaria o vedem căzută pentru totdeauna, parte prin tirania aristocraților asupra țăranilor, în care stinseră prin despotismul lor cel arbitrar tot zelul pentru o patrie, ale cărei legi și datini era(u) spre dărăpănarea lor, parte prin discordiile acelorași aristocrați, parte prin debilitatea (slăbiciunea) următorilor regi ungurești, în urmă prin invaziunile turcilor, căroră țara, în această stare tristă, nu le mai putu sta contra.

Asuprirea țăranilor.

XXVI. După moartea acestor români mari, care pe de o parte prin gubernicul (cârmuirea) lor
XXVII. Apăsarea cea arbitrară a țăranilor trecea peste toată măsura „a murit Mathia rege și cu el dreptatea“ era proverbiul poporului. Cât de tristă era mai ales soarta țăranilor români din Transilvania, cum era(u) constrânși a face și ei ici-colea retorsiuni (respingeri în forță) asupra nobililor; se vede și din sfatul ce-l ținu regele Vladislav cu voievodul Transilvaniei „despre înfrânarea oamenilor celor răi din Transilvania și anume despre apărarea regnicolarilor / celor trei națiuni/ în contra licenței (dezordinei, abuzului) românilor“^{1/}.

Cu asuprirea creștea din zi în zi proporționat și întărâtarea țăranilor. Aștepta(u) numai ocaziunea cu care să sfarme catenele (lanțurile) despotismului aristocratic. Această ocaziune veni.

Răscoala țăranilor din Ungaria.

XXVIII. La anul/ 1514 mulțimea de țărani ce se aduna la Pesta spre a lua crucea și a pleca în contra turcilor, văzând tiraniile aristocraților care se temea(u) că le vor rămâne locurile nelucrate și pentru aceea oprea(u) pe țărani a merge la oastea cruciată asupra păgânilor, îi lega(u) și (ii) bătea(u) pe cei ce vrea(u) să fugă - țăranii-și întoarseră armele, destinate pentru inamicii externi, asupra tiranilor interni, care nici nu vrea(u) să apuce arme, nici să susțină miliție, nici să lase pe țărani a se înarma pentru mântuirea patriei. Flacăra răzbelului civil se încinse ca fulgerul preste toată țara.

^{1/} De coecendis in Transilvania maleficis, nominatimque de tuendis a licentia Valachorum coeteris regnicolis. După un apogrof de la anul 1495, citat de Eder, *Observationes crit. etc.*, pag.170.

Crâncenile cele mai înfiorătoare executară țărani asupra nobililor. În urmă se învinseră la Timișoara, în Banat. Doja, conducătoarele țărănilor, încă căzu în mâna nobililor.

Supliciu lui Doja și (al) țărănilor.

XXIX. Acum își întoarseră nobilii toată furia răzbunării asupra țărănilor. Nu se mulțumiră

cu suplicile acele barbare, de care se înfioară firea omenească, ce le executară asupra lui Doja, pe care-l puseră pe un tron de fier ars, îl încoronară cu coroană de fier înroșită în foc, cu asemenea sceptru în mână, - asupra soților lui, pe care, după foame de 15 zile îi constrânseră să mănânce carnea lui cea friptă - asupra celorlalți captivi ce-i deteră țiganilor spre excarnificare (măcelărire) și asupra altor cente (sute) și mii de țărani, ce se uciseră cu tot genul (felul) de morți barbare, - cu toate aceste crudelități neomenești nu se stâmpără barbaria aristocraților, ci după liniștirea tulburărilor, ținând dietă la Buda, după ce nu aflară cu cale a executa „pedeapsa capitală asupra tuturor țărănilor din toată Ungaria, din cauză că „sine rusticitate nobilitas parum valet“ / fără țărănime nobilimea puțin poate!”, nu se mulțumiră totuși a ucide și a stârpi pretutindeni fără nici o misericordie (milă) pe toți capii revoltei, ci „ca memoria acestei prodițiunii (conspirații) și pedeapsa temporală să treacă și să se verse și la următorii (urmașii) lor și pentru ca să cunoască tot secolul ce crimă enormă este a se scula asupra domnilor; se decretează ca de aci înainte toți țărani din țara aceasta și părțile ei împreunate să-și piardă prin această notă a necredinței lor dreptul liberei migrațiunii (strămutări) și să se supună domnilor lor pământești cu adevărată și perpetuă (veșnică) iobăgie. Așa că de aci înainte dimisiunea (plecarea, răspândirea) iobagilor să înceteze întru toate, să se șteargă pentru totdeauna și să se stingă de-a pururea”¹⁾.

¹⁾ Quam quam omnes rustici, qui adversus dominos eorum naturales insurrexerunt proditores capitali poena essent plectendi; nu tamen tanti sanguinis effusio adhuc sequatur et omnis rusticitas (sine qua nobilitas parum valet) deleatur; statutum est, quod universi capitanei et centuriones ac decuriones, concitatoresque aliorum rusticorum ac manifesti homicidae nobilium, praeterea violatores virginum et mulierum omni gratia semota occidantur et ubilibet extirpentur. Coeteri autem rustici refuisis et persolutis damnis ac homagiis (praenotatis) in personis eorum salvi maneat: attamen ut hujusmodi proditoris

Verböczi.

Se acceptă și cartea de legi a lui

Verböczi în care sta: „țăranul n-are nimic afară de mercedea (plata) lucrului său“. Mai încolo n-a putut merge barbaria aristocraților.

Aceste legi barbare, cu o nedreptate strigătoare la cer, se aplicară și la românii din Transilvania, cu toate că transilvanii nu apucaseră a lua parte la această răscoală. Dar luară românii din Banat, unde s-a ținut ultima luptă nefericită a lui Doja cu Zapolya, precum și cei din Ungaria, chiar și toți nobilii români din Maramureș, pentru cei și certa decretul lui Vladislav^{1/}.

Căderea Ungariei la Mohács.

XXX. Cine să apere acum patria asupra (impotriva) inamicilor externi? Aristocrații cei afemeiați și dezbrinați între sine? Țăranii condamnați la servitute perpetuă?!

În deșert fu la anul 1526 proclamarea la arme în toată țara asupra turcilor; în deșert art. X al Decretului din Câmpul Rákos: „*toți țărani, după capete, debe (trebuie) să fie parati (pregătiți) la bătaie*“/rustici universi per singula capita parati esse debent/.

Bătaia cea fatală se întâmplă la Mohács, în care Ungaria căzu împreună cu regele său, (la) a(nul) 1526, 29 august. Finis Hungariae!

eorum memoria atque temporalis poena etiam ad posteros ipsorum diffundatur et transeat, et quam enorme facinus sit in dominos insurgere, omne saeculum agnoscat, a modo deinceps rustici in hoc regno ubilibet residentes ... per hanc infidelitas ipsorum notam, amissa libertate eorum, qua de loco in locum recedendi habebant facultatem, dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti.

Hoc expresse nihilominus declarato: quod articulus de iobagyonum ulteriori non recessu com/migratione praescriptus et praedeclaratus ... aequae ad omnia loca ac universos iobagyonalis ac plebae conditionis homines ubilibet intra limites regni hujus et partium sibi subjectanum residentes referatur et intelligatur, ita ut de caetero iobagyonum abductio vel dimissio per omnia cesset, perpetuoque aboleatur et extincte maneat semper. Decretul VII al lui Vladislav, art. XIV și XXV.

^{1/} Et quia omnes fere nobiles comitatus Maramrusiensis partem rusticorum tenuisse et cunctis eorum pravis perniciosisque utibus participasse dicuntur. Ideo super illis in comitatibus de Ugoesa et Beregh fiat veritatis inquisitio praenotata.

Gratia regia in hoc insurrectionis rusticanae casu nemini safragatur. Decret. VII Vlad(islav), art. XXXIV.

Nota autorului: Cine vrea să cunoască cu de-amănuntul această insurecțiune înfricoșată și barbariile executate de amândouă părțile, să lege (citească) pe Istvanffiu, *Historia regni Hungariae*, lib. (cartea)V și Decretul VII al lui Vladislav, în care se cuprind toate penele (pedepsele) decretate asupra țăranilor.

CAPITOLUL IV

Românii sub principii independenți ai Transilvaniei. Approbatae et Complatae constitutiones Transilvaniae. Persecuțiunile bisericesti. Traducerea cărților bisericesti în românește (1526-1696).

Urmează alt period și mai fatal în istoria românilor. Periodul independenței Transilvaniei.

*

Răzbelele între pre-tendenții tronului Ungariei și principatului Transilvaniei.

XXXI. După nefericita bătălie de la Mohács și căderea regelui Ludovic, doi pretendenți se luptară pentru tronul Ungariei: Zapolya și Ferdinand austriacul, trei pentru principatul Transilvaniei: Zapolya,

Ferdinand și Petru, domnul Moldaviei. Acest din urmă, sub decursul acestor încurcături politice, de unsprezece ori intră în Transilvania. La toată intrarea prăda înfricoșat scaunele secuiești și săsești. Totdeauna victorios, se întoarce îndărăt, dar răzbelele neîncetate ce avea acum cu polonii, acum cu tătarii, acum cu turcii nu-l iertară a se așeza în Transilvania.

Mizeria în care căzuse Transilvania.

XXXII. În lungul decurs al răzbelelor celor crunte și prăpăditoare, la care luară parte însemnată

și turcii, cășunate prin ambițiunea acestor pretendenți - devenise țara la mizeria cea mai de pe urmă. O foamete neauzită răpi mai multe mii de oameni. Istoricii spun că muierile-și mânca(u) pruncii, oamenii se nutrea(u) cu carne de om. Lăcuste se preumbla(u) prin țară într-o câtime (mulțime) precum nu se mai văzuse, nici auzise. Urmă pestilența (ciumă, epidemie) înfricoșată.

Ungaria cade subț Austria , Banatul subț turci. Transilvania independentă.

Sigismund, fiul lui Zapolya, ajutat mai vârtos de domniile principatelor românești și recunoscut de staturile (regimul politic) țării /1556/ se așeză de principe independent al Transilvaniei și părților împreunate din Ungaria, pe lângă toate stăruințele lui Ferdinand și următorilor ca după învoiala făcută cu Zapolya la anul/ 1537 să iese și Transilvania împreună cu Ungaria subț domnirea sa.

Asuprirea românilor subț principii independenți.

se dezbracă românii formal de toate drepturile țării: pe români îi constrâng să accepte legea calvinească, episcopii și popii se maltratează din cauza aceasta în chipul (modul) cel mai tiranic, țăraniile (sunt) tratați după decretul lui Vladislav, pentru ei nu se făcea(u) alte legi decât suma de artificii pentru repetițiunea iobagilor.

Mihai, eroul.

XXXV. Un român mare era să pună capăt suferințelor a toată româtimea. Acesta fu Mihai, domnul Țării Românești, eroul și gloria românilor, care jurase să scape creștinătatea de turci și-și propuse foarte ca să unească pe toți românii din toată Dacia într-un corp național, precum fuseseră odată. El, în înțelegere cu împăratul Rudolf II, intră în Transilvania în contra principelui Andrei Bathory, care ținea cu turcii, inamicii creștinătății și, făcuse legătură cu Ieremia Movilă, domnul Moldaviei, în contra lui Mihai. În bătălia cea memorabilă și sângeroasă dintre Sibiu și Șelimbăr, ce ținu de la 10 ore de dimineața până la opt ore seara, bătu pe unguri înfricoșat și-i alungă, cuprinzându-le toată munițiunea și treizeci și două de tunuri, căzând pe amândouă părțile până la douăzeci (de) mi de oameni. „Când începură lupta aceste două gloate, multe ungueroaice văduve au rămas. Mult sânge se vărsă până de cu seară de sabia lui Mihai Eroul, căci îneguratu-s-a cerul și se făcu

XXXIII. În urmă, Ungaria se așeză subț domnia Casei Austriace. Timișoara/1552/ și mai tot Banatul căzu(ră) în mâna turcilor. Transilvania se făcu independentă. Ioan

XXIV. Patimile și suferințele românilor subț principii independenți în curs de un secol și jumătate sunt peste toată închipuirea. Acum

XXXV. Un român mare era să

întineric de ungurii cei mulți care s-au dus la iad” - cânta un poet contemporan.

Mihai cuprinde Transilvania.

Această victorie strălucită făcu
pe Mihai domn peste Transilvania.
Plecă către Alba-Iulia și intră în

triump în capitala Transilvaniei /1 novembre 1599/.

Principele Bathory fu prins și ucis de secuii. Capul lui se aduse lui Mihai. Dar Mihai puni(pedepsi) pe ucigători cu moarte, iar pe Bathory-l înmormântă cu pompa ce se cuveni unui principe. Deasupra mormântului i-a pus o marmură cu inscripțiunea: „Aicea zace principele Andrei, pe care l-a învins Mihai”.

Toată Transilvania se închină lui Mihai. Ungurii, secuii și sașii îi jurară credință. Dar bucuria românilor era mai mare decât a tuturor, căci era să scape acum de lungile suferințe.

Așișderea Moldavia.

Mihai, puțin după aceea, bătu și
pe Movilă, domnul Moldaviei, îl
alungă afară din țară și cuprinse și

Moldavia. De acum înainte luă Mihai eroul titlul de *principe al Țării Românești, al Moldaviei și al Transilvaniei*. El avea acum sub domnirea sa cele trei provincii principale ale Daciei. Îi mai lipsea(u) încă Banatul și părțile Ungariei. El le ceru și (pe) acestea de la împăratul Rudolf, afară de aceea (și) titlul de *principe al Imperiului Roman* pentru sine și fiu-său. Gloria gîntei române ajunse la culmea sa. Steaua românilor se părea a fi răsărit, dar ea se arată numai în strălucirea ei și îndată și apuse.

Fortuna(soarta) începe a-l părăsi de aci înainte pe Mihai. Ungurii și sașii lucra(u) pe sub mână, în urmă se sculară asupra lui. Basta, generariul împărătesc, îi era inamic de moarte, cu care, ca să nu se arate trădător către împăratul, se lupta cu inima de jumătate. După o luptă nefericită Mihai fu reîmpins din țară /18 septembrie 1600/. Movilă, prin ajutorul polonilor, se reîntoarse în Moldavia. Afară de aceea, curtea împărătească încă nu era cu încredere către Mihai; se temea de geniul cel mare al românului.

Dar pe Mihai Eroul nimic nu-l aduce la disperare. După o înfățișare cu împăratul Rudolf la Praga, Mihai iarăși se întoarce în Transilvania. Iute-și improvază o armie (armată) de douăzeci (de) mi de

Uciderea lui Mihai Eroul.

și ca leii, pentru că era renumit de erou și oriunde s-a luptat, a ieșit cu onoare. Cu acești bravi cuprinse din nou Mihai Transilvania. Dar inamicitățile dintre Mihai și Basta, cu care se împăcase, iarăși începură. Basta determină să-l piardă pe Mihai. Ceea ce și făcu când Mihai se afla singur în cortul său, lângă Turda, în Câmpul lui Traian, în 19 aug(ust) 1601. După acest omor înfricoșat miliția (armata) română veni în confuziune. Se sculă asupra lui Basta ca să se răzbune moartea domnului său, dar Mihai nu mai era, care să o comande. De mulțimea nemților fu constrânsă a se retrage în România. Așa căzu prin mână de ucigător acela de care tremura(u) toți inamicii lui; acel erou mare, care singur după românul Huniade a știut băga spaimă și tremur în turci; acel geniu militar și politic, care era să mărească numele, gloria și puterea românilor. Câțiva ani mai mult din viața lui Mihai, și nu numai românii, ci tot Răsăritul altă față ar avea astăzi!... El lucră în co-înțelegere cu Austria, al cărei generariu Basta-l ucise. Se spune că lui Rudolf îi păru rău de moartea lui Mihai, dar pe ucigător nu-l puni (pedepsi).

XXXVI. Transilvania și mai ales românii din Transilvania era(u) aproape să scape acum de despotismul principilor ungurești - (al) acestor tirani mici dar crudeli (cruzi). Dar poate nu era încă plin paharul suferințelor românilor. Acesta se umplu sub următorii principii calvini, sub care au mai gemut încă un secol.

Approbatæ et Compilatae Constitutiones Transilvaniae.

oricare foaie a aprobatelor și compilatelor constituțiuni^{1/} deschidă istoria bisericească a românilor mai ales sub principiul Rakoczești și Apafzești,

XXXVII. Cine vrea să cunoască starea românilor, atât politică și socială, cât și cea bisericească sub acești principii ungurești, deschidă

^{1/} Cărțile de legi *Approbatæ et Compilatae Constitutiones Transilvaniae* cuprind articlile de legi așezate sub principii transilvani de mai înainte până pe timpul lui Rákóczi II și Apaffy, sub care s-au compilat și s-au pus în rândul în care-i aflăm în numitele cărți de lege, dintre care cea dintâi se aprobă de Rákóczi II, la anul 1653, a doua de Apaffz la anul 1669. Așadar, din aceste cărți de legi, care au stat în putere până în anul 1848, vedem starea politică și bisericească a românilor până în anul/ 1848, nu numai de la Rákóczi și Apaffy încoace, ci și cea mai de înainte de aceștia.

să lega (citească) și să se mire de patimile cât și de cumpătul acestui popor nefericit.

De la Uniunea celor trei națiuni - a unguirilor, secuilor și sașilor - asupra românilor, aceste trei națiuni fac Țara Transilvaniei, acestea sunt Staturile și Ordinele țării, acestea sunt regnicole (domnitoare). Așisderea cele patru religii: catolică, calvină, unitaria(nă) și luterană, care le profitea (le declara, le îmbrățișa) acele trei națiuni, era(u) *singure recunoscute în țară*. Încât, pentru naționalitatea și religia românilor iaca cum suna(u) legile țării: „*Cei de secta românilor numai pân-la un timp se sufăr (se admit în țară), pân-va plăcea principilor și regnicolarilor*“^{1/}.

„*Măcar că națiunea română în această țară nici nu s-a numărat între staturi, nici religia lor nu este între cele recepte (recunoscute), cu toate acestea, pentru folosul țării, până când se vor mai suferi, statul bisericesc al românilor de acestea să se țină*“*etc*“^{2/}.

„*Măcar că națiunea română pentru binele public s-a suferit/admis/ în patria aceasta, totuși neluând în considerațiune ființa cea de jos a stării sale*“ *etc*“^{3/}.

„*Fiindcă nici religia națiunii române nu este dintre cele recepte*“ *etc*“^{4/}.

După un alt articolu^{5/}, *popii românești pe an sunt datori proprietarilor cu un anumit onorariu, iar fiii popilor, căci se însoară sau locuiesc separat, se pot repeti (reveni la vechea stare) ca și alți iobagi. Alt articolu de lege*^{6/}, atâ pe popii cât și pe nobilii români din comitatul Hunedoarei îi face *hoși publici și tâlhari*.

Apoi cine este în stare să mai citeze toți articlii de lege cei rușinători și batjocoritori de români, în care românii se numesc

^{1/} A(pprobatae) (et) C(ompilatae), p. L, t. 1, a.3...„Az oláh vagy görögök sectájá, levök, kik pro temporezenvedtetnek usque beneplacitum principium et regnicolarum“.

^{2/} A.C., p.I,t. 8, a.1. „Noha az oláh natio ez hazában sem a statusok közzé nem számláltatott, sem vallások, nem a recepta sem a statuzul való; mindazáltal propter regni emolumentum, miglen patialtattnak, az oláh egyházi rendek ehez tartsák magokat“ etc.

^{3/} A.C., p.I, 9, a.7. „Noha az oláh nemzet propter bonu publicum admittáltatott ez hazában, mindazáltal nem vevén aszében állapotjának allacsony“ etc.

^{4/} A.C., p.III, t.53, a.1. „A minthogy az oláh nationak vallásais nem a négy recepta religiok közül való ugy“ etc.

^{5/} A.C., p.I, t. 8, a.3.

^{6/} A.C., p. V, E.39.

vagabonzi și preoții români hoți și ținători de hoși¹ și preoții și numai la prepus (bănuială) se pot aresta de dregătorul civil² - după care românilor nu le este iertat a umbla cu pușcă, cu sabia, cu paloș, cu dardă (suliță) și cu alte arme³ - după decretul lui Vladislav⁴ țaranului, dacă va avea pușcă, să i se taie mâna dreaptă; după care artieli pe român și la singura suspiciune-l poate prinde și un nobil privat⁵; după care românilor nu le este iertat a purta vestminte de pănură, nici pantalonii, nici cizme, nici pălărie dublă și de un florin, nici cămașă de giolgi(mătase), atari vestminte nicidecum să nu cuteze a purta - zice legea⁶; dar apoi legile cele nenumerate despre datiile (dările) iobagilor perpetui, despre repetițiunea acestora etc., etc.

La toate acestea nu debe (trebuie) comentariu.

Persecuțiunile bisericești.

XXXVIII. Cine vrea să cunoască persecuțiunile bisericesti cele înfricoșate ale românilor din

partea calvinilor sub principii ungurești, cum mitropolitul și sinodul român devenise(ră) sub censura superintendentului acestuia, cum era(u) constrânși protopopii români să-l poarte pe umerii lor în lectică, cum și preoții români se supuneau la lucru iobăgesc, cum spre mai mare batjocură îi puneau domnii pe popii românești să le ierneze câinii de vânat, cum era(u) însărcinați să învețe pe popor ca vinerea, miercuria și în posturi să mănăce de dulce, cum se trimitea(u) vizitatori spre scopul acesta; care vrea mai încolo să cunoască spre exemplu patimile mitropolitului român Sava pentru zelul către credința răsăriteană, cum

^{1/} A.C., p. V.E. 38 et A.C., V, 39: „Hunyad vármegyében feleségek után nemes funduson lakó muntjánok a nemességnek színe alatt lopást gyilkosságot és egyéb czégeres vétkeket cselekedvén, hogy az 1624, a lator oláh papoknak megfogásáról írott articulus szerent ... comperta rei veritate arestáltassanak“ etc.

^{2/} A.C., p. V, E.42: „... Az oláh papokat, kiknek orgazdaságok vagy egyéb czégeres vétkeken való életék felől bizonyos suspicio vagyon a úsztek megfogoghassák“ etc.

^{3/} A.C., p.V, E.44: „... Oláhság puskával, tegezzel, karddák, csákánnyal, dárdával és egyéb fegyverekkel járni ne merészeljen“.

^{4/} Decr. VII, art.LX: „... Rusticus, si pixidem habue rit, dextra manu truncetur“.

^{5/} A.C., p. III, 47,3: „...Csak privatus nemes emberis suspiciora a paraszt embert megfoghatja“.

^{6/} A.C., p. V, E. 47: „... Paraszt ember posyto ruhát, nadrágot, cizmát dupla es forintos suveget; gyolcs inget viselni mereszelen.“

se aruncă acesta în carceră, cum se scotea din carcera Vințului în toată vinerea de se bătea cu toiage pân-la moarte ș.a., ș.a. Citește istoria Bisericească a lui Petru Maior. Mulți nobili români, spre a scăpa de persecuțiuni, calvinându-se în periodul acesta, se făcură unguri.

Traducerea cărților bisericești în limba română de calvini.

le bisericești în limba română - cel dintâi pas mare în literatura română - cu cuget(ul) ca într-acest chip vor putea produce eresuri între românii de religiunea răsăriteană. Ungurii nu-și ajunseră scopul; dar românii scăpară prin aceasta de blestemul cel mare al limbei slovine (slavone), care de mai multe secole - de la petrecerea românilor cu bulgarii și atingerea lor cu alte națiuni slavice - intră în biserica românească: îngroșă întunericul neștiinței, domni ca un sceptru de fer asupra românilor; un popor, chiar liber fiind, sub limbă străină geme sub supunere amară.

Când vor scăpa odată românii și de slove, care, după cum zice fericitul Petru Maior, au acoperit cu atâta funingine boierească față a limbii române și ca într-o neagră capsă (ladă, dulap), fără speranța de scăpare, amar o țin închisă! ...

Românii de la Criș.

tot de Transilvania, teritoriul locuit de dânșii, au tot aceeași istorie cu transilvanii.

Și Banat.

despotismul principilor ungurești, bănățenii de la mijlocul sec(olului) (al) XVI-(lea), afară de unele părți de către Transilvania, care adese(ori) vene(u) sub principii transilvani - purtară jugul turcilor, de care de abia în sec(olul) (al) XVIII-(lea) scăpând - Banatul curățit de turci colonizându-se cu sârbi de peste Dunăre - românii căzură sub despotismul bisericesc al acestora, de care nici până astăzi nu scăpară.

XXXIX. Între alte patimi, totuși și un bine, pe nevrute, (a venit) de la inamici românilor. Principii ungurești făcură a se traduce cărți-

XL. Românii din Ungaria ținându-se în periodul acesta mai

CAPITOLUL V

Românii sub Casa Austriacă. Diploma Leopoldină. Uniunea românilor cu biserica Romei. Foloasele și pierderile uniunii. Cauza națională. Articolul 6 de la a/nul/ 1744. Iosif II. Revoluțiunea Horei/anii 1696-1791.

*„Iar afară de acele patru puncte,
nimic să nu se accepte“.*

*(Conclusul Sinodului celui mare
de la 1700)*

*„O meteahnă străină voi ca românii să
se desfacă în două părți (în uniți
și neuniți).*

(Fericitul Petru Maior)

*„Pe români nici unirea, nici neunirea
ci numai singur spiritul național și patriotic
îi va scăpa de cursele inamicilor.“*

(Tinerii români din Viena cătră episcopul Șaguna)

*

**Transilvania sub
Austria . Diploma
Leopoldină.**

XLI. Cu finitul secolului (al)
XVII-(lea) veni și Transilvania sub
domnirea Casei Austriace.

Diploma Leopoldină, în care se
cuprind condițiunile supunerii Transilvaniei, în punctul II, întărește
toate cărțile de legi de mai înainte ale Transilvaniei, precum *Verböczi*,
Approbatæ et Compilatæ Constitutiones, în puterea cărora românii

era(u) șerbi și tolerați în patria proprie; iar în punctul V^{1/} al acestei cărți fundamentale a Transilvaniei împărații se obliga(u) că la toate deregătorile țării vor pune numai unguri, secui și sași, iar nu fiii națiunilor străine sau care se consideră de străine și neaveri (neavenite) /înțelege românii/; cu toate acestea, soarta românilor cu trecerea Transilvaniei sub Casa Austriacă numaidecât luă o altă față.

Uniunea românilor cu biserica Romei. Motivele uniunii.

XLII. Numaidecât cu venirea Transilvaniei sub Casa Austriacă, împăratul Leopold cu catolicii - parte ca să se întărească și catolicii,

care încă era(u) foarte asupriți sub calvivi, parte însă spre a avea în români un contrapondu (contrapondere) asupra prevalenței ungarilor, pe care numai acum îi căpătase și încă nu era (destul de tari în credință - stăruii ca românii cei de biserica răsăriteană să se unească cu biserica Romei, ca așa, fiind constituțiunea țării rezemată pe trei națiuni și patru religii recepte, iar națiunea și religiunea române tolerate, pe cale legală să poată lua și românii parte la tratarea negoșilor (treburilor) țării; (pe) de altă parte, românii încă, parte spre a scăpa de persecuțiunile cele amare ale calvinilor, care nici acum nu încetaseră încă, parte ca să câștige și ei drepturi politice, cum zic, numaidecât în anul următoriu după supunerea Transilvaniei, în sinodul general ținut în luna lui februarie a/nul/ 1697, făcură pactul de unire cu biserica Romei.

Condițiunile uniunii.

XLIII. Unirea se acceptă numai în cele patru puncte cunoscute de altminte(lea), în ședința a II-a a

acestui sinod se determină ca biserica română la altceva afară de cele patru puncte sub nici un steamăt (chip) să nu se constrângă; ca în judecări să nu se purceadă după dreptul canonic al latinilor, ci după canoanele și datinele bisericei răsăritene, ca clerul român unit să aibă tot aceleași drepturi, privilegii, scutiri și libertăți de care se bucură preoții romano-catolici; poftiră și aceea ca românii să nu se mai considere de suferiți, ci de fii recepti (recunoscuți) ai patriei și să se

^{1/} *In omnibus sive ad policiam sive justitiam vel oeconomiam administndam necessariis officijs. utemur indigenis transilvanis, hungaris nempe, siculis et saxonibus nullo habito religionis respectu, neque Nobiscum ab illis inter exteras et inhabiles dignoscuntur, quotiescunque ea vacare contigerit, praevalerunt ...p. V. Diplom. Leopoldin.*

înainteze la toate deregătorile etc. Acestea fură condițiunile de frunte sub care se învoiră la pactul de unire cu beserica Romei.

Intrigele unгурilor.

XLIV. Într-aceea, națiunile privilegiate, și cu distincțiune (deosebire)

ungurii, vedea(u) un mare pericol pentru sine în uniunea românilor cu beserica Romei, temându-se că românii, prin uniune, afară de libertățile religioase, vor căpăta și drepturi politice. Deci, mișca(u) toată piatra spre a împiedica uniunea. Ce e mai mult, unгурii catolici cu calvinii se înțeleseră ca să-i facă pe români parte catolici, parte calvini, ca în acest chip ei - amândouă sectele - să se întărească, iar pe români tot mai tare să-i debiliteze (să-i slăbească). Românii pricepură bine măiestriile inamicilor și steteră nemișcați pe lângă uniunea cu beserica Romei; cu toate acestea, prin diverse tehnice (șiretlicuri, înșelăciuni), ce făcea(u) inamicii prin țară, aducea(u) în tulburare inimile românilor și uniunea nicidecum nu se putea considera de (drept) faptă complenită (îndeplinită).

Sinodul cel mare de la 1700 la Alba Iulia.

Drept-aceea, mitropolitul Atanasie conchiamă (convoacă) pe 4 septembrie 1700 un sinod general

la Alba-Iulia. Acest sinod fu cel mai mare din câte sinoade se ținură în Transilvania. Afară de protopopii din Transilvania și Maramureș și afară de câte trei deputați mireni din tot satul - se adunase mulțime de mireni din toate părțile, și numai după ce se convinseră că ritualul și dreptul și datinele besericii noastre răsăritene vor rămâne neatacate, acceptară uniunea. Istoricii spun că 200.000 de familii subscriseră în acea zi uniunea.

În acest sinod grandios se acceptă dar uniunea definitiv, dar numai în acele patru puncte și așa ca afară de acestea nimic să nu se mai accepte. Ședința din 5 septembrie.

În astă formă făcură românii uniunea cu beserica Romei, care a fost un adevărat pact cu condițiuni cu catolicii transilvani, care încă era(u) foarte asupriți pe atunci de cătră calvini; de altă parte, se poate considera ca un act curat politic din partea românilor asupriți, care credeau că prin aceasta nu numai (că) vor scăpa de persecuțiunile cele grele, ci (că) vor câștiga și drepturi egale cu celelalte națiuni și religioni din patrie.

Foloasele și pierderile românilor cauzate de uniune.

XLV. Dacă căutăm la foloasele și pierderile care au urmat pentru români prin unirea cu biserica Romei, aflăm că *foloasele* uniunii

fură: că românii avea(u) acum mai multă trecere la Curte, de la care mai căpăta(u) câte o rezoluțiune prin unire se ridicară școale românești mai curând; se trimiseră tineri la Roma, de unde veniră bărbații cei mai învățați ai românilor, un Georgiu de Șinca, un P. Maior, un S. Micu/Klein/ ș.a.; românii dacă nu se unea(u) cu biserica Romei, prin persecutarea tuturor, fără dubiu rămânea(u) încă și mai îndărăt în cultură; dar de altă parte, prin unire, afară de scutirile unor persoane besericești, *nu câștigară* românii nici un drept, ba așa-și știură bate joc ungerii și sașii de toate decretelor și rezoluțiunile împărătești, încât ei tot de tolerați se considerară și după unire până-n 1848, și la deregătoriile țării, care se împărțea(u) după cele trei naționalități și patru religii recepte, foarte arareori se punca și vreun român unit, fiindcă zicea(u) ungerii: „*Acum tot atâta este, s-a pus un catolic, voi încă catolici sunteți*” și dacă se punea vreun român unit, dehea (trebuia) să se dea nu numai de unit, ci chiar de catolic și prin aceasta se făcea unger. Suma de inteligenți (intelectuali) români, care apucară la ceva deregătorie, se ungeriră cu chipul (modul) acesta și apoi ca toți lepădații/renegații/era(u) încă mai periculoși pentru români decât chiar înșiși ungerii. De la unire încoace se pierdu dreptul metropolitan al românilor din Transilvania: arhiepiscopul de la Strigoniu, cu pretext de protectorat, își arogă dreptul de metropolit peste români; iar în coastele episcopului sta teologul iezuit, ordinar (rânduit) de epitrop oareșic al clerului, cum se zicea, pentru starea cea de jos de învățătură, în care se află același rămas de sub epitropia grecească dimpreună cu poporul - sub a cărui iezuit cenzură, biserica românească nu era mai puțin dependentă decât pe timpul cenzurei superintendentilor calvini, și dacă și părinții noștri se adoperară (se îngrijiră, evitară) în tot chipul a împiedica influența cea mare ce și-o pretindea(u) catolicii asupra negoțiilor (treburilor) bisericești noastre; dacă și în sinodul cel mare de la 1739, mai 25, la numărul 5, se determină: „*Cele patru puncte care cuprind sfânta unire, pururea și nelăsat le va ținea venerabilele nostru cler, iar la mai multe cu nici un steamăt să nu se constrângă*”; și la numărul 6: „*Legea canonică/pravila/să rămână în puterea sa și după aceea să umble judecățile; iar la n(umă)rul 12: „*Mult onoratul părinte teolog înștiințări dăunătoare și pre ascuns spre**

răul onoratului cler plecate, nimănui să nu trimită, nici împreună-înțelegeri de acesta onoratului cler stricătoare cu domniii țării să nu aibă, ci să se înțeleagă cu prea-luminatul domn episcop și cu onoratul cler“; și dacă și după mai multe certe (certuri), prin stăruințele episcopului Grigore Maior scăpă de abia beserica de acest epitrop, cu toate acestea prin influența acestora și peste tot a catolicilor nu putură să nu se introducă datine străine în beserică, mai târziu se neglese (neglijă) ținerea sinoadelor, dar ce e drept, nu toate aceste rele au curs nemijlocit din unire, ci și din lașitatea, pofta de domnire și răutatea unor mai mari ai bisericei.

XLVI. În urmă, de la unire încoace, de o parte văzând românii că prin unire mai mult pierd decât câștigă și amărându-se de purtarea cea arogatorie (arogantă) și scandaloasă a iezuiților, apoi sumuțați (asmuțiți, întărâtați) și de străini, cărora nu le plăcea ca românii să fie toți întruniți/cum se zice P. Maior: o meteahnă străină voi ca românii să se desbina în două părți/, mai adaugă și fanatismul nutrit nu numai de străini, ci și de neștiință, începură a se abate de la făcuta unire, misionari din Țara Românească și de la sârbi umbra(u) prin țară spre a-și câștiga prozeliți; ură nespasă, certe sângeroase se născură între frații de un sânge din cauza unirei și ne-unirei; și dacă și (chiar) nu poate fi vorba într-un răstimp mai mult de 50 (de) ani de la făcuta unire de beserica ne-unită din Transilvania, totuși numărul ne-unităților iarăși crescă într-atât, cât la mijlocul sec(olului) XVIII împărăția concese și românilor ne-unități din Transilvania un episcop. După patru (episcopi) sârbești ce avură, abia la anul 1810 câștigară și românii neunități din Transilvania dreptul de a-și alege episcop român din sânul său. În acest chip se întări de majestate de episcop românilor neunități din Transilvania în Sinodul de la 1810 în al doilea loc candidatul paroh din Sas-Sebeș, Vasiliu Moga; dar căpătă o instrucțiune, firește în înțelesul art. 60 (din) 1791, după care în faptă religiunea ne-unită tot de tolerată se consacra în țară până în 1848.

XLVII. Au trecut acum mai multe zeci de ani de când încetaseră între români certele cele seci pentru unire și ne-unire, nutrite de străini, pentru români mai periculoase și decât înșiși străinii; și, durere!, astăzi, în acest secol al luminării, astăzi, când românii n-au timp de a se certa despre secăturile cele întunecate ale teologilor celor obscuranți, care n-au sau nu vreau a lucra altceva mai folositor pentru umanitate, ci românii au de a se îmbrățoșa și apăra cauza cea de trei ori sfântă a

naționalității, care se află în pericol mare de toate părțile de către inamicii românilor, - astă, durere!, niște români mai mult răi și unelte (ale) străinilor, decât bigoți - iarăși au de cuget a semăna semința de dezbinare între români din cauza aceasta, a reînvia aceste nefericite certe religioase.

Aducă-și aminte românii că a trecut acum demult timpul răzbelurilor și certelor religioase și acum acela care vrea să folosească națiunii și patriei, să nu mai întrebe pe conaționali săi de ce confesiune e, ci ce inimă de român are?; și aceasta nu însemnează indiferentism religios ci însemnează naționalism și patriotism adevărat. Și nicăieri nu este atâta lipsă de această unire frățească și spirit național ca chiar la noi, unde o parte a românilor, în secolele mai de curând trecute, cu scop ca să câștige și ei ceva drepturi politice, fiindcă era(u) numai ei tolerați în țară - usque ad beneplacitum - se uniră cu besearica Romei în patru puncte, și așa desfăcându-se românii în două părți, unii din inamicii românilor ar vrea acum să-i facă pe români să creadă că este mare diferență între amândouăle confesiuni, cu scopul ca mai tare să-i desbina; iar alți inamici ar vrea să-i subjuge pe români parte la Strigoniu, parte la Carlovitz. Noi, ca români, îi ținem de inamici ai românilor pe aceia care ar vrea sau să-i unească sau să-i dezunească pe români, nici unirea, nici ne-unirea, ci numai singur spiritul național și patriotic îi va scăpa de cursele inamicilor/ - inamici care ar vrea să-l facă pe popor să creadă că este diferență între aceste confesiuni pentru acele patru puncte ...; noi știm că creștinii noștri români până astăzi nu văd acolo, unde nu este, nici nu vreau să știe nimic de vreo diferență, ci numai atâta că preotul din cutare sau din cutare parte a satului se ține de Sibiu fiindcă e sfințit la Sibiu, iar celălalt de Blaj pentru că e sfințit la Blaj. Apoi știm de altă parte, din experiența de până acum, că preoții uniți cu cei neuniți serveau (și servesc) împreună, ca adevărați frați în Crist, făr-ca să vrea a ști ceva de subțirele și secile dispute ale scolasticilor despre purgatoriu ș.a., deci bigoți sau inamici ai românilor sunt aceia care ar încerca să strice între români această frățietate sfântă. Mai încolo știm și aceea că ura ce o deșteptaseră singur intrigile inamicilor între românii noștri uniți și neuniți a fost cauza jugului unguresc, sub care au gemut părinții noștri /și noi/ până mai deunăzi, - aceasta însă a încetat în inimile românilor pentru că ei au cunoscut unde era să o scoată intrigătorii cu măiestriile sale și românii au pus jurământ că nu se vor mai urî unii pe alții, ci se vor ama(iubi) ca frații și se vor

ajuta împrumutat (reciproc), - și deodată cu aceasta, a încetat și acel jug apăsător. Acum, o nouă ură ce s-ar mai naște între români din cauza confesiunii, de care s-ar bucura inamicii românilor, ar fi cauza unui nou jug. ... Noi însă credem că românii-s sătui de juguri străine ce secole le-au purtat și nu -/am vrea să/credem că mai este român care să dea ocaziune unor atari disensiuni, din care ar urma ruina totală a națiunii. Deci, românii cei buni și înțelepți să lase certele acestea teologilor, popilor, episcopilor, care poate n-au alta de lucru sau trag chiar folos dintr-însele, lase certele acestora pân-nu vor mai putea, iar românii cei adevărați să îmbrățișeze, cum am zis, cauza cea sfântă a naționalității, a unității și independenței național-politice și besericești, fiindcă cu acestea toate le-am câștigat.

Cu acestea și alte asemenea descoperiri de simțăminte naționale gratulară (felicitară) tinerii români din România austriacă studioși la Universitatea din Viena pe episcopul Șaguna în cuvântul de bunăvenire ce i l-au ținut la venirea în Viena în anul 1850¹⁾.

După această digresiune să ne întoarcem la firul lăsat al istoriei noastre.

XLVIII. Precum știm din cele (de) până acum zise, națiunea și religiunea române, de la conjurarea celor trei națiuni asupra românilor și mai ales sub principiul calvinilor, se considera(u) numai de tolerate în țară. Așa, tot razimul existenței românului fu în beserica răsăriteană, care încă atât de înfricoșat era persecutată și mai ales în *constituțiunea cea sinodală* a besericii răsăritene, care deși era sub censura calvinilor, dar totuși nici de calvinii nu fu de-a dreptul atacată și în puterea căreia românii, clerul împreună cu reprezentanții mirenilor /poporului/ se mai pute(u) înțelege despre cauzele besericești și națiunii. Dar afară de cercul besericești, românii erau scoși cu totul de la legea (legislația) și administrațiunea (țării; căci, dacă și nobilii fără distincțiune (deosebire) de naționalitate erau ecariegalii), dar mulțimea de nobili români în urmă, parte că era de legea răsăriteană /tolerată/ n-avea nici un drept politic, parte în urmă sau cu totul se ungeră sau cel puțin politic se considera(u) de unguri, și aceasta încă înainte de domnia Austriei, așa (în)cât mai mult nici în legi nu se mai zicea *nobiles, ci hungari, hungarica natio*, sub care se înțelegea toți nobilii - și cei români. În

¹⁾ Vezi acest cuvânt rostit în numele tinerimei de I. Hodos Castorian, ȕpărit în Sibiu și în Foaia Gazetei, anul/1850, nr. 17.

acest chip se ungeră mulți din nobilii națiunii române care apucară la deregătorii mai de frunte.

Cauza națională. Uniunea ca act politic național.

ales după făcuta unire, începură a căpăta curaj și a cere de-a dreptul recunoașterea (admiterea) religiunii și naționalității române. Cauza națională a românilor din Transilvania, care nici până în ziua de astăzi nu e scoasă încă la cale, se datează de la unirea românilor cu beserica Romei. Încă în sinodul de sub Teofil determinară (hotărâră) românii că se unesc, dar românii să se receapă (să se admită). Unirea însăși încă nu fu alta decât un act curat politic din partea românilor; un act al prudenței politice și zelului național al părinților noștri, care cu puțină învățătură una(u) cu atât mai multă și mai fierbinte amore (dragoste) către națiunea și grijă neadormită de soarta ei. De aci vedem pe următorii episcopi care era(u) singurii români în care avea de a se răzima națiunea, lucrând cu toate puterile ca națiunea și religiunea române/in Transilvania se împărțea(u) deregătoriiile nu numai după cele trei naționalități, ci și după proporțiunea celor patru religii recepte/ să se receapă(admită) în țară.

Inocențiu Micu.

L. Mai ales nemuritorul episcop Inocențiu Micu/Klein/, care din înflăcăratul său zel național și-a câștigat nume nemuritor la români, stărui neostenit la Curte pentru *recunoașterea naționalității și religiunii române*, pe picior ecare (egal) cu celelalte naționalități și religii ale patriei. Așa acest episcop tânăr, naționalist înflăcărat, văzând că fără libertate națională românii nu pot face nici un pas singur spre o viață mai fericită, fu cel dintâi român care avu curajul a face pași pentru reedificarea casei cei politice a națiunii române, surupate (prăbușite, năruite) de unguri, secuși și sași. Câte conjurațiuni (conspirații) nu făcură ungurii, secușii și sașii asupra românilor de la anul 1437 - în curs de vreo 300 de ani, și totuși pân-la Micu cărui român i-a venit în minte ca să lucre (pentru ca) și românii a intra ca națiune, ca *români* în casa politică și comună a patriei?! ... Cine nu se va mira de mintea cea mare a nemuritorului Micu, care pe la 1740, când românii se afla(u) într-o stare atât de jos a culturii, pretindea pentru români drepturi *naționale*; când

chiar și în anul 1848 câți români nu era(u) care-și bătea(u) joc de naționaliști și zicea(u) că de ce cer românii *naționalitas*?! ... Într-aceea, Inocențiu puțin putu scoate la cale căci inamicii lui și ai națiunii mijlociră depărtarea lui din episcopie; așa muri acest român adevărat în exil la Roma.

Articolul 6 de la 1744.

LI. La petițiunile lui pentru recunoașterea naționalității și religiunii române se răspunse cu arti-

articolul 6 din anul 1744 de subt Maria Teresia prin care, afară de aceea că românii nu câștiga(u) nimic(afară) de cât ce au avut și mai nainte - se pune acum temei formal prin legea țării la sugrumarea totală a naționalității române. Căci rezoluțiunea M. Teresiei dată la petițiunile lui Micu, în care rezoluțiune implicit se recunoștea naționalitatea română, în următorul chip o interpretează dieta prin sus-citatul articol de lege: că adică^{1/} termenii din memorata rezoluțiune a uniților îi înțelege numai pentru persoanele besericești și pentru nobili, care chiar așa se consideră ca ceilalți cetățeni ai patriei și care *acelei națiuni adnumeră dintre cele trei recepte ale țării, unde sunt așezați cu posesiunea lor, așadar fără a ridica a patra naționalitate, pentru că zice* aceea lege, că *dacă s-ar recunoaște și naționalitatea politică, s-ar răsturna constituțiunea țării de o parte, iar de altă parte, plebea românilor și (a) altor venetici și-ar face loc între națiuni și ar periclita drepturile, privilegiile, imunitățile și prerogativele celor trei națiuni recepte.*

Așa, după acest articol de lege românii din comitate se consideră ca lipituri ai ungușilor sau ca unguși; cei din Fondul Regesc (Fundus Regius) ca sași, cei din secuime ca secui - după apriatele (limpezile) vorbe ale legii; dar și aceasta, numai dacă era(u) *nobili* sau *liberi și uniți*. Așa se ungușiră românii cei de frunte din zi ce mergea(u) prin această izolare totală de la celălalt corp al națiunii și prin această

^{1/} Art. 6, 1744: „... terminos autem graeci unitorum mentionato resolutionis regiae paragrapho insertos ad ecclesiasticos solum, et nobilitari praerogativa gaudentes, quorum conditio ea est, quae reliquorum patriae civium, et qui eidem nationi e tribus receptis systema hujus principatus constituentibus, ubi per adoptionem bonorum sedens sibi fixerint, hoc ipso adsque quartae nationalitatis erectione, ac constitutione annumerati sunt, referri, non vero ad plebos vel filios poparum e plebea sorte assumtorum extendi posse aut debere, ne systema hujus principatus evertatur, neve extendi posse aut debere, ne systema hujus principatus evertatur, neve plebs valachorum aliorumque advenarum numerum inter nationes faciat, ac vel ulli trium nationum, earumque juribus, privilegiis, immunitatibus, et praerogativis praejudicio sit, intelligibus.

alipire formală de unguri, și prin legea țării; căci, care nu se ungea(u), nu se recepea(u) (admitea(u)) la nici o deregătorie, și românul asupra nu se putea și nici n-avea la cine se plânge, pentru că *națiunea română nu exista*; și ungurii răspundea(u) nobilului român că au asemeni interese, pentru a căror apărare nu e de lipsă a se reprezenta nobilii români *ca români*, cu atât mai puțin toată plebea română; iar unitului îi răspundea catolicul ungur că iarăși nu e de lipsă a se reprezenta uniții distinct (separat) de catolici, căci au asemenea interese și acum fac o religieune. Așa, nobilii români înmulțea(u) numai numărul și puterea nobililor unguri, iar uniții numărul și puterea catolicilor unguri.

Românii liberi din pământul regesc, unde domnea privilegiata națiune săsească, nu se săsiră (nu deveniseră sași), dar nici nu se memorează (amintește) să fi fost cândva vreun deregător român în săsime, nici măcar servitor de cancelarie, pe lângă toate decretalele cele aspre ale Curții în acest obiect.

Iosif II.

LII. Soarta românilor sub marele împărat Iosif II, pe care nu-l mai uita(u) românii, începu a fi mai mângâiată. Împăratul călători prin țară, pretutindeni lăsând la români urme și binecuvântări de părinte al patriei. Acest împărat se lauda înaintea românilor că el este *imperator romanorum* (împărat al romanilor), deșteptă și reînvie în români ideile de *Dacia*. Călătoria lui prin Transilvania e reprezentată prin o română (româncă) îmbrăcată în veștminte romane cu inscripțiunea *Felicitas Daciae* - Fericitatea Daciei -, precum se poate vedea pe statuia lui din Forul lui Iosif în Viena.

Instituțiunile lui Iosif, răsturnătoare de privilegiile celor 3 națiuni.

Această sistemă pentru atunci era să îmbunătățească starea politică a românilor. Dânsul publică decretul *toleranței*.

Instituțiunile lui Iosif nu putea(u) să placă celor trei națiuni privilegiate din Transilvania. Nemulțumirea generală a unguirilor este cunoscută; iar birocrăția săsească, după ce mai târziu, prin revocatoriul

LIII. Iosif II introduse o nouă sistemă politică în Transilvania, care răsturna privilegiile celor trei națiuni și introduse concivilitatea (guvernarea în comun) universală.

(retractarea) lui Iosif II, se puseră iarăși îndărăt lucrurile pe piciorul cel vechi, trimise o scrisoare de mulțumită către cancelarul de Curte și de

**Pângerea sașilor
în contra acestor
instituțiuni.**

Stat, principele Kaunitz, în care mulțumea(u) sașii că „li s-a dat îndărăt constituțiunea lor cea veche, (pe) care împăratul Iosif II,

prin o trăsură (trăsătură) de pană o nimicise și însăși națiunea săsească o declarase de (drept) stinsă“. Din acea scrisoare se vede starea cea nemulțumită a națiunilor privilegiate sub Iosif II, care făcuse și pe români partecipi (părtași) din drepturile patriei. Scrisoarea suna: „Țara aceea, care una într-o comunitate toate cercurile (circumscripțiile), cetățile, urbile (orașele) și satele cele libere săsești era disolută (dizolvată). Fiecare comunitate era ruptă de legătura cu celelalte și multe din acestea era(u) supuse la legi, deregători, și judecări străine, care nu era(u) de starea lor, nu era(u) așezați cu casele sale între ei, nu era(u) de sângele lor, nu era(u) aleși de ei, ba le era(u) necunoscuți, adese(ori) prea puțin aplecați spre binele lor, de multe ori nici limba nu le-o cunoștea(u), cu atât mai puțin celelalte împrejurări ale lor. Scaunele de judecată era(u) mai puține ... membrii națiunii își pierdură cu încetul priceperea și puterea de a conlucra în negoțiile (afacerile) și lucrurile cele mai momentoose (grabnice) ale confrăților săi. *Națiunea însăși fuse declarată de stinsă*, ca și un membru nefolositor în corpul statului și bunurile sale nobilitare fuseră confiscate ca și când ar fi patrat (ar fi îndeplinit) cele mai mari crime în contra statului și principilor“.

„Documentele cele mai neprețuite pe care se răzima(u) libertățile lor, proprietatea și constituțiunea lor și cu care-și putea(u) documenta meritele, întreprinderile, tratațiunile și pactele cele memoraveri (memorabile), și monumentele cele venerande (demne de venerat), documentatoare de grațiile (favorurile) principiilor lor celor buni - le fură luate din mâni și din arhive și prin aceasta nu numai națiunea fu împiedicată de a-și putea arăta dreptățile sale, ci și dinaintea următorimei (urmașilor) fură substrase toate fântănele ajutătoare spre a se putea studia pre sine și istoria poporului său.“

„Dreptul de proprietate al teritoriilor comunităților celor libere regie (regești) săsești nu numai în cazuri singuratice fu în multe chipuri vătămat, ci și preste tot în multe chipuri contrazis, fără ca să li se spună

acelora pe care-i atingea că se știa de atâta vătămare și cum că li se scutura din temelie toată ființa“.

„Locurile unde era(u) așezate deregătoriile lor, adecă cetățile și urbile (orașele) fură scoase din legătura cu celelalte comunități, în care legătură se ajutara(u) împrumutat (reciproc), după cum va avea mai multă sau mai puțină putere fiecare locuință“.

„Noi retacem (trecem sub tăcere) celelalte calamități multefarii (felurite, de multe feluri) care le-au tras în urmă-și instituțiunile cele nouă, parte ca să nu vă îngreuiem cu descrieri neplăcute, parte pentru că sperăm ca acelea-și acum au încetat“.

„După cunoștința cea profundă de oameni pe care o aveți, de(la) sine veți putea pricepe ce a tras după sine această desfacere a comunităților, care era(u) dedate a fi împreună și pierderea ce a(u) suferit. Cei buni și amatori de ordine căzură în meroare (condiție proastă), în supărare, în griji pentru viitor, unii se stinseră în durerile ce avură de a suferi pentru aceleași. Alții, mai ușori de minte, văzându-se acum scăpați de o priveghere mai riguroasă, s-au dat la dezordine și extravagante după plecarea lor. Chiar și noii deregători, necunoscuți fiind cu instituțiunile de mai înainte, cu rațiunile căsunătoare (provocatoare) și cauzele acelorași, le neglija(u) sau (le) strica(u) nu arareori. Morii(obiceiurile) și disciplina se pierdură; un mod de viață sălbatică și desfrânată, potențiile (extinderile proprietății) și desele vătămări ale proprietății se lățiră din zi în zi tot mai mult“.

„Economia țării peste tot (în general) și a singuraticilor (în particular) scăpată. De aci urmă despoterire (slăbire) peste tot și în parte. Peste puțin era să urmeze pierderea a tot *caracterul național* și prin aceasta nimicirea de tot a totor (tuturor) însușirilor celor bune ale acestui popor. De abia putea(u) ici și coela unii capi singurateci ai comunităților, care tot mai avea(u) speranția de scăpare ca să țină în frâu pe omul sătean, care subt greutatea atâtor adversități veniseră mai la disperare, de abia îi mai putea aduce ca să mai sufere în pace și cu paciență (răbdare)“.

Acest document îl publică popa Roth la a(nul) 1848^{1/} spre a arăta sașilor că uniunea cu Țara Ungurească asemeni nefericiri ar trage în urmă-și pentru sași, zicând:... Asemenea contopire a tuturor relațiunilor, asemenea amalgamare a tuturor popoarelor/adecă asemenea cum

^{1/} Vezi cărțuica: von der Union nebenbei ein Wort Uber eine mögliche daco-romanische etc.

vrea(u) și ungerii în 1848 prin uniune/ avea de cuget să facă și Iosif II, numai cu acea diferență că în loc de a face predominantiu elementul unguresc, cum vreau astăzi ungerii, atunci elementul german era să se facă predominantiu.

Episcopul Grigore Maior.

LIV. Subt împăratul Iosif II
avură românii episcop pe Grigore
Maior, pe care-l știură anoaie un-

gerii din episcopie pentru curajul și neostenitul zel pentru națiunea română. Acest episcop călătorea prin țară spre a lăți uniunea între români, prin care credea(u) românii atunci că vor putea apuca la o stare politică mai bună. Cu această ocaziune Grigore Maior îi învăța pe români drepturile lor și le făcea cunoscute nedreptățile ce li se fac din partea ungerilor. În acest chip, umblând adese(a) și predicând prin țară, atâta popularitate și amoare (dragoste) și-a câștigat la români, în(cât poporul până astăzi îl cântă în versul: „*Plouă, plouă prin copacii Maior e prins la Muncaci*“ etc. Despre episcopul Maior se spune că fiind o dată în vizitațiune în ținutul Dejului și plângându-se credincioșii că n-au beserică, nici nu capătă nicidecum loc de beserică, Maior, episcopul, răpit (prins) de spirit divin, își ridică mâinile către cer și exclamă: „Doamne, așa-ți trebuie dacă ai dat tu tot locul domnilor, de acum n-ai nici atâta ca să-ți ridice oamenii casă“! Bob, care-i era atunci secretariu, îl reflectă (i se împotrivi), dar Maior îi spuse: „Tacit ... dar tu să mă înveți pe mine ce să vorbesc!“

Răscoala românilor subt Horea.

LV. Tot subt împăratul Iosif II,
la a(nul) 1784, se sculară românii
asupra ungerilor subt Horea și Clo-

șca, pentru că nu mai putea(u) suferi tirania ungurească. Mulțime de unguri uciseră românii dar în urmă fură învinși; conducătorii uciși fără știrea împăratului; dar se ușură puțin soarta românilor, ștergându-se iobăgia personală, cel puțin (cu) numele.

De la răscoala lui Horea până astăzi de abia trecură 68 de ani, care sunt atât de puțin în viața unui popor, și de atunci până astăzi nime(ni) n-a descris acea răscoală a românilor. Românii nu putea(u) să o descrie până au fost subt jugul unguresc; ungerii scriu cu patimă și dispreț asupra românilor, ca (și) cartea *Hora por-hada*. În munți se mai aflau încă oameni de pe timpul lui Horea, între alții, spune Ianču, că se

află un popă bătrân care a fost și căpitan subț Horea, acest popă, precum și alți contemporani, multe deslușiri ar putea face asupra acestei răscoale; dară românii din munte, ai căror părinți au făcut această răscoală, până acum au arătat destulă nepăsare în acest obiect; așa rămâne istoria românilor, din lenea și nepăsarea românilor, nescrisă și apoi uitată. Bine ar fi când ar cerceta cu de-amănuntul și ar însemna românii din munte și ar publica toate câte mai țin oamenii în minte despre această răscoală. Când a fost Iancu în Viena, în a(nul) tr(ecut), am văzut la dânsul literele (scrisorile) donaționale prin care se remunera(u) vânzătorii lui Horea - aceste litere încă ar trebui publicate. Afară de acestea, înainte cu vreo 8 ani, văzusem la un amic al meu o cârticică în care sta tipărite suma de relațiuni ale guvernului din Cluj și ale comandei generale către majestate despre răscoala lui Horea. Un franc (francez), într-o istorie a sa, care spun că se află în biblioteca din Oșorhei (Târgu-Mureș), încă descrie această răscoală, dar noi nu cunoșteam această carte. Noi avem la mână singur descrierea ce o face despre această răscoală contemporanul istoric din Dania (Danemarca), Christiani, (pe) care o și reproducem aci tradusă fidel din limba germană.

Novembre 1784.

**Cauzele presupuse
ale răscoalei.**

„Încă, către finitul (sfârșitul) anului erupse în Transilvania o răscoală, care la început în prea puțină considerațiune se luă și care preste puțin se făcu înfricoșată. Unii zicea(u) cum că răscolătorii sunt o adunătură de oameni blestemați, care n-au alt scop decât să răpească și să ucidă. Alții zicea(u) cum că răscoala ar fi o urmare a nemulțumirii universale, care domnea mai în tot regatul Ungariei din cauza că nu putea suferi o conscripțiune militară ordonată de împăratul și totodată era(u) nemulțumiți cu unele schimbări ce s-au fost făcut în administrațiunea dreptății (jurisdicție), precum și din cauza tramandării (tergiversării) încoronării regelui și adunării staturilor țării.

**Cauza cea asemenea
adevărului.**

În urmă, alții încerca(u) cauza acestei răscoale numai în apăsările cele nesuferite și în tirania unor posesori și domni de pământ asupra supușilor săi și peste tot în drepturile și libertățile cele peste măsură ale nobilimii, spre a căror restrângere demult lucra împăratul, dară până acum cu puțin rezultat. Și aceasta se

pare a fi cauza cea adevărată a răscoalei, care consuna și cu eruperea și modul cum s-a făcut răscoala.

**„Răsculătorii era(u)
români“.**

„Toți acești răsculători era(u) români sau oameni care se trag din coloniile cele vechi romane aduse în

Dacia, partea cea mai mare urmează credința grecească și sunt primitivii locuitori ai țării. Sunt oameni de structură frumoasă, vârtoasă. Dară cruzi și acoperiți de neștiință, care urmează din gradul cel mai extrem al servituții (sclaviei), în care se țin de cătră învingătorii lor de mai înainte - de cătră unguri.

**„Știri despre
această națiune“.**

Ei n-au nici o proprietate, nici drepturi. Servituțiile (obligațiile) ce trebuie să facă domnilor săi de pământ

nu le lasă nici măcar atâta timp ca să-și poată lucra bucățița de pământ (pe) care le-o asemna(u) (aprobau) domnii lor de pământ spre a-și putea susține viața și pe lângă aceasta n-au de a aștepta nici cea mai puțină cruțare și iertare din partea tiranilor săi.

**„Apăsările cele dure
din partea domnilor
săi de pământ îi în-
tărită la răscoală“.**

De aci (rezultă că) nu este de mirat dacă dânșii sunt dușmani ungurului din toată inima - ca unui popor stăin care i-a subjugat și care urmează credința catolică, (pe)

care dânșii o urăsc. Și aceasta și este fântâna furorii și faptele neomenești ce au executat dânșii în această răscoală ce atât de repede s-a lătit. Demult își arătaseră ei cu diverse ocaziuni și într-un mod peste măsură (de) înflăcărat nemulțumirea cu starea prezentă, fără de a-i lua omul prea mult în considerațiune. Lor însă nu le-a lipsit altceva spre a se răscula decât o ocaziune binevenită și un conducător. Cea dintâia li se dete prin conscripțiune; prin aceasta spera(u) ei că vor scăpa de tiranii lor și chiar pentru aceea se și îndesau foarte la *conscripțiune*. Pe conducător îl aflară într-un camarad al lor anume *Horea*, cu care se însoți un anume *Cloșca*, asemenea român sau țăran. Acești doi, dintre care cel dintâi se spune că încă de mai înainte și-ar fi pierdut dreptul la viață pentru mai multe crime, fură conducătorii a toată gloata“. „Răscoala se arată mai întâi într-o zi în care se adunaseră pe câmpul liber lângă opidiul (orașul) Brad, în comitatul Albei, până la vreo 500 (de) români.

**„Ocaziune le da
conscriptiunea“.**

**„Horea, conducă-
torele lor“.**

**„Horia convinge pe
500 (de) oameni
cum că el ar fi tri-
mis de cătră împă-
ratul ca să-i facă li-
beri prin subjuga-
rea ungurilor“.**

(pe) care însă compatrioții săi cei neștiutori nu-l putură legere (citi). El vrea să-i ducă la cetate la Alba-Iulia, unde ar fi să capete arme la mandatul (însărcinarea) împăratului, pentru ca să se scoale asupra nobililor. Pe acești oameni întărâtați și ușor crezători fără greutate îi putu convinge și se parară (se pregătiră de luptă) într-adevăr ca să-l urmeze la Alba-Iulia.

**„Gloata se înmul-
țește foarte“.**

ținură de lipsă să ia mai întâi arme din cetate, ci încă în aceeași zi începură a-și executa propusul(planul); pe nobili și (pe) cei ce ținea(u) de dâșii îi toca în cap sau îi mutila și tot ce era a(l) acestora, da(u) focului sau într-alt chip nimicea(u), dacă înșiși nu le putea(u) folosi, făcând crudelitățile cele mai înfricoșate de tot genul (felul). Aceasta urmă vreo câteva zile dupăolaltă.

**„Încep a ucide pe
nobili, a aprinde și
a prăda“.**

La această gloată adunată veni Horea și zise cum că el ar fi trimis de împăratul pentru ca să-i scape de tirania domnilor lor și că prin subjugarea ungurilor, să-i facă oameni deplin liberi, dacă-i vor urma lui. Spre întărirea ziselor sale le arătă o monedă cu chipul împăratului, o cruce aurită, care pendea (atârna) de o catenă (veri-gă) asemenea aurită, le arătă și o patentă (dispoziție) care spunea că ar cuprinde în sine plenipotența (deplina autoritate) sa, care însă era numai o patentă pentru dreptul de târg al unui loc din Transilvania

Numărul lor se înmulțea la tot satul pe unde trecea(u). Căci crezu-ră cum că sunt tari destul, nu mai

Îndată crescú numărul lor la 5000, toți fugea(u) dinaintea lor în urbile (orașele) cetățile vecine. Dar nici aci nu era omul pretutindeni sigur de el.

„În 5 noiembrie sunt 5000 și atacă o cetate ci fără rezultat“

„Răscoala crește și se lățește pretutindeni“.

„Măsurile împăratului și un pardon general îi aduc iarăși la ascultare pe unii răsculați“.

„Conducătorii se trag în munți cu ceilalți unde era(u) înconjurați“.

afară pe conducătoarele, pe al cărui cap se puse preț de 300 (de) galbeni.

Măsurile acestea precum și admonițiunile (avertismentele) preoților săi atâta putere avură asupra răsculaților, încât mulți se întoarseră iarăși acasă. Cu toate acestea, conducătorii răsculațiilor pe atâția știură (a-i) ține încă lângă sine, încât se bătură de mai multe ori cu trupele împărătești, în urmă se traseră în munți, unde nu se putea omul să se apropie așa ușor de ei. Într-aceea, o parte a trupelor le urmă și aci și cu încetul tot mai tare îi strâmtoră până ce în urmă îi închise(ră) într-un district mic, unde n-avea(u) din ce să trăiască pentru că (ei) înșiși prădaseră toate împrejur“.

„Românilor acum începură a li se deschide ochii asupra conducătorului și spunerilor lui celor de nimica, după ce începură a fi persecutați

Răsculații avură cutezarea de a ataca de două ori cetatea Devei, de lângă Mureș, dară de ambe datele fură bătuți îndărăt și mulți dintre ei, care se prinseră, fură public puniți (pedepsiți) cu moarte. Aceasta însă nu-i înspăimântă. Aprinderile, uciderile și faptele violente și mai încolo. Se lățiră peste toată țara, deprăda(u) tot și ucidea(u) pe toți care nu ținea(u) cu dânșii.

Numărul lor tot creștea în toată ziua și în urmă, spun, că se neglese (neglijase) de la început a sugruma răscoala prin dispozițiuni serioase. „Împăratul, care se încunoștiință despre tot decursul lucrului, demandă (ordonă) îndată ca să plece asupra răsculaților regimentele ce se afla(u) de îndemână, dar cu acel ordin ca, cât e prin putință să-i cruțe. Publică pardonul general (amnistie) pentru toți aceia care se vor întoarce la ale sale și se vor purta paciuit (liniștit) luând totuși

de trupele împărătești, despre care dâșii, după promisiunea lui Horea de mai înainte, credea(u) că vor să le dea mână de ajutor. Ei acum înce-

**„Ei văd cum că
Horea i-a înșelat“.**

**„Partea cea mai
mare se supune de
bunăvoie“.**

**„Pe Horea și Cloșca
îi vând oamenii lor
și seucid“**

**„1785, 3 ian. — 28
febr.“**

**„Exemplu înfricoșat,
dar plin de învăță-
tură despre strică-
ciunea apăsării ti-
ranice“.**

pură a ține ochi pe conducătorile lor (ca) nu cumva să fugă și să-i lase numai pe ei singuri în mâinile soldaților. După aceea, trimițându-se mai multe regimente asupra românilor, cea mai mare parte se supuse de bunăvoie, iar împrejurul lui Horea mai rămaseră încă unii, puțini, cu care încerca dâșul să scape. Și într-adevăr, că Horea se și putu ascunde împreună cu soțul său, Cloșca, în cele mai dese păduri ale munților. Dar chiar din oamenii săi se aflară șase inși care îi vândură trupelor imperiale, merseră asupra-le și-i deteră în mâinile soldaților. Acum închiși, fură duși la Alba-Iulia, acolo mai întâi îi ascultară foarte larg și cu de-amănuntul și după aceea fură frânți cu roata“.

„Așa luă capăt această răscoală înfricoșată, în care se spune că 3 până

la 400 de oameni își pierdură viața prin rebeli. Acești neoameni făcură crudelițăi necrezute. Ei nu se mulțumea(u) a ucide pe oameni, ci se întrecea(u) întru aflarea de tot genul de morți tot mai crudele și mai crucitoare. Ținutele (ținuturile) pe unde și-au vărsat furia încă lung timp vor păstra urmele prădăciunilor lor. Într-aceea istoria aceasta e un nou document (despre) ce urmări înfricoșate poate să aibă apăsarea și tirania celor mai mari asupra supușilor săi, dacă cei apăsați încercă să scuture greutatea care n-o mai pot purta“. Așa descrie istoria lui Horea contemporanul istoric din Dania, Christiani^{1/}. Această descriere a lui

^{1/} Vezi „Des Herrn Abt Millot, Universal-Historie alter, mittler und neuer Zeiten, aus dem Franzözcshen, mit Zusätzen und berichtigungen von Wilhelm Ernst Christüani, königl.

Christiani ar trebui să o conferească (să o adune, să o pună împreună) românii din munte cu narațiunile contemporanilor lui Horea.

Împăratul Iosif II muri la a(nul) 1790, lăsându-și nume nemuritor la români. Cu el se înmormântară și instituțiunile lui cele fericitoare de popoare.

CAPITOLUL VI

Starea politică și religioasă a românilor din Dacia Superioară până la 1848. Cauza națională la a(nul) 1791. Petițiunea dată în numele tuturor românilor. Rezultatul. Episcopul unit Bob. Răsturnarea constituțiunei bisericeii române. Petițiunea episcopilor Lemeny și Moga la a(nul) 1834. Ungurismul și românii. Cauza cu sașii la a(nul) 1842. Românii de la Timiș și Criș (a. 1791-1848).

„Fără naționalitate, și republica nu este decât un despotism afurisit”.
Un român

*

LVI Românii bine vedea(u) că prin art(icolul) de la 1744 nu numai că n-a(nu) câștigat nimic, ci prin alipirea cea formală, sancționată prin lege, naționalitatea română din zi ce merge tot la mai mari pericole este expusă; deci, la a(nul) 1791, la 7 ani după răscoala românilor, folosindu-se și de mișcările europene de atunci, românii cei înțelepți de atunci făcură acea memoravere (memorandum) și energioasă rugămintă în numele a toată națiunea română din Transilvania /Clerurile de amândouă riturile, statul nobilitar, civil și militar/, care ar putea să servească la cenosura (împărtășirea) tuturor cererilor românilor acum și în viitor. Fericiții noștri părinți de atunci cerură aceea fără ce e de pierdut românul: *naționalitate*, adecă să intre și românii în constituțiune *ca români* și ca națiune de sine stătătoare, iar nu ca *lipitari* ai uneia și alteia (dintre) națiuni. Noi traducem din acea rugămintă¹, din cuvânt în cuvânt, punctele pe lângă care se întoarce rugămintea întregă. Acelea sunt:

„Națiunea română se apropie prea-plecată și umilită la tronul maiestății voastre /Leopold II/ și cu toată cuceria (cucericia) și supunerea cere și se roagă pentru următoarele:

¹ Rugămintea s-a tipărit latinește atunci îndată la 1791 în Cluj la Hochmeister, criticata cu note de I.C.Eder și cenzurată de comitele Eszterhazy, și la Iași în 80.

1. „Ca numiturile (denumirile) urâcioase și pline de batjocură (pre)cum suferiți/tolerați/, admiși/, între staturi nerecepții/inter status non reputati/ și altele ca acestea, care ca niște macule (pete) străine, fără

**Punctele petițiunii
naționale de la
a(nul) 1791.**

drept și dreptate s-au afixat (fixat) națiunii române, acum să se ridice cu totul și ca înjurii nemeritate public să se retragă și să se șteargă

apoi, așa prin grația maiestății voastre sacratissime reînviata națiune română să se reazeze în uzul tuturor drepturilor civile și patriotice“.

2. „Națiunii rugătoare să i se redea între națiunile patriotice același loc (pe) care l-a ținut, precum arată documentul adus de la 1437, din arhiva Conventului adormirii Mătrei (Maicii) Domnului, de (la) Cluj-Monostur (Mănăstur)“.

3. „Clerul acestei națiuni ținându-se de ritul oriental, fără distincțiune, dacă este unit sau neunit, întru toate cu besearica apuseană, cum și nobilimea și poporul, atât la urbi (orașe) cât și la sate să fie considerat și tratat chiar cu chipul (modul) cum este clerul și poporul națiunilor care sunt cuprinse în sistema uniunii și să leie parte din aceleași foloase“.

4. „În comitate /scaune, districte și în alte comunități, cu ocaziunea alegerii deregătoriilor și deputaților la dietă, cum și când se fac restaurațiuni la dicasteriile de curte și provinciale, să se facă dreaptă considerațiune și la inșii care ar fi a se apleca din această națiune în număr proporționat“.

5. „Acele comitate/scaune, districte și comunități în care românii întrec pe celelalte națiuni cu numărul, să-și aibă și numirea de la români, iar întru care întrec alte națiuni cu numărul, să aibă numirea de la acelea sau să se poarte numele mestecat unguro-român, saso-român sau ștergându-se cu totul numirea luată de la o națiune vre(ori) alta, să-și păstreze numai acel nume de comitat ori district pe care l-au avut până acum de la râuri sau cetăți și toți locuitorii principatului, fără nici o distincțiune de națiune sau religiune, să fie declarați a avea scutițe și foloase egale după starea și condițiunea lor și să fie datori a purta, după măsura puterilor, aceleași sarcini“ ș.a., ș.a.

Această rugăminte o prezentară în numele națiunii amândoi episcopii de atunci, Ioan Bob și Gherasim Adamovici, împăratului Leopold II.

Rescriptul regesc în cauza petițiunii române trimis la dietă.

vania cu acel scop^{1/} ca luând de bază și *cinosura* (*prescripția*) *art(icolului)* 6 din 1744, să dezbată cererile românilor și să arate mijloacele cum s-ar putea împărtași prin lege publică și românii din drepturile țării, *amăsurat cu sistema Transilvaniei*, fără distincțiune de confesiune etc.

Alte petițiuni și memoriale ale episcopilor în cauza națională. Rezultatul acelorora.

prin rescriptul din 28 iunie 1791, se trimise dietei ca tot pe baza memoratului articol să se facă destul rugătorilor ca, cauza plângerilor să înceteze. Afară de aceste două rugăminți se mai dete și a treia, în numele tuturor românilor, în care se cere(a) ca românii să se aplice la deregătoriile publice după proporțiunea numărului; dar această instanție (îndeplinire), în urma propozițiunii (propunerii) cancelariei, se puse la o parte.

După dezbaterea petițiunii în dietă și redegerea (a constrânge, a micșora) proiectului de articol, dar înainte de a se decide cauza definitivă, episcopul neunit G. Adamovici s-a rugat de Curte ca să-l recunoască *de deputat a toată nașiunea*; dar la aceasta i se răspunse că amândoi episcopii se consideră numai de *rugători privați iar nu de deputați!* un lucru prea firesc, cum putea dânsul să ceară această

LVII. Împăratul, propusețiunea (propunerea) prezidială a cancelarului transilvanico-aulic (de Curte), prin rescriptul regesc din 18 mai 1791, o trimise dietei din Transil-

LVIII. Puțin după aceea se dete la maiestate o altă cerere a clerului unit, în care se cere(a) ca ridicându-se numitura(denumirea) de suferit, după diplomele de la Leopold să se împărtașească din aceleași drepturi și foloase. Și acesta,

^{1/} Ut assumpta pro basi et cinosura art. 6, a. 1744 dispositione, exposita gravamina et postulata supplicantium penitus expendantur, et post maturam deliberationem oportuna proponantur media, qualiter ex consideratione boni publici memoratis provinciae incolis aequa et systematim Transilvaniae conformi ratione consuli. illisque usus beneficiorum concivilitatis una cum libero religionis exercitio sine distinctione ritus pro futuris temporibus lege publica sanciri, simulque intertentioni cleri utriusque ritus convenienter prospici, ac una rudioris plebis valachicae cultura promoveri ac cum successu propagari possit.

recunoaștere de la împăratul și de la guvernul, când de la națiune n-avea nici o împuternicire!/: puțin după aceea, tot din cauza națională, amândoi episcopii băgară la curte un memorial la care li se răspunde serios că dânșii, fără legitimațiunea misiunii sale în obversul (în contra) rezoluțiune regești au tratat despre cauzele națiunii în numele a toată națiunea, despre care numita națiune nici nu știe nimica; afară de aceea, au cutezat nu numai a ataca staturile și ordinele cu expresiuni necuvincioase, dar (au cutezat) a velica (a vorbi de rău) chiar și legile și rezoluțiunile regești; deci, pe lângă că li se impune responsabilitatea despre ținerea în liniște a poporului român, se asigurază că maiestatea sa va purta de grijă ca românii să câștige tot ceea ce este *amăsurat legilor, fără prejudiciul celorlalte națiuni și religii*.

**Încordarea celor
trei națiuni spre
răsturnarea cererilor
românilor. Sasul
Eder. Episcopul
Bob.**

LIX. Într-aceea, prin mișcarea românilor, cele trei națiuni unite se legară și mai strâns între sine asupra comunului pericol ce le amenința recunoașterea naționalității române; deci lucrară cu puteri unite ungerii și sașii: sasul Eder refută (respinse) petițiunea româ-

nilor cu sofismele cele mai malițioase, de altă parte ungerii, parte lingușiră, parte speriară pe episcopul Bob într-atât, (în)cât acesta, temându-se ca să nu incure (să nu arunce asupra lui vina) nota nefidelității cerând pentru români drepturi, care nu consuna(u) cu constituțiunea țării, ba-s țintate (ațintite) chiar spre răsturnarea ei după articolul de la 1744, declară în mijlocul dietei că petițiunea dată în numele românilor e *făcută numai de niște tulburători: foetus quorundam ingeniorum*.

Atât după baza pe care o avea a se rezema după rezoluțiunea împărătească dezbateră cauzei în dietă, adecă articolul 6 de la 1744, cât și după aci memoratele precedente, lesne se poate prevedea ce rezultat va să aibă cauza românilor cea cu atâta energie începută.

**Răspunsul celor trei
națiuni la petițiunea
românilor.**

LX. Dieta nu răspunde de-a dreptul la punctele petițiunii românilor, ci aceleași le reduse la următoarele patru momente, care le dez-

bătu și le rezolvă, adecă:

1. Cum s-ar putea concede (permite, acorda) românilor beneficiul cetățeniei.
2. Cum li s-ar admite liberul exercițiu de religie.
3. Cum s-ar putea prevedea (prevedea) despre cuviincioasa întreținere (atingere reciprocă) a amândouă clerurile.
4. Ce mijloace ar fi de a se lua spre mișcarea și cu timpul înaintarea culturii plebei române rudioare (inculte).

Prin reprezentatiunea cea lungă a dietei în ființă la punctul 1 se răspunde cu art(icolul) de la 1744; la al 2 (lea) cu art(icolul) 60 din 1791. prin care pentru legea neunită se determina ca aceasta să aibă exercițiu liber, adecă ce atâta însemnează, să fie cum a mai fost: tolerată; la punctul 3 și 4 se mângâiară cu speranța în operatele deputațiunilor regnicolare, care nu s-au mai făcut niciodată. În urmă, în respectul iobagilor încă se face o lege(articolul 26) de emigrațiune.

LXI. Dar să vedem mai cu de-amănuntul raționamentul celor trei națiuni unite asupra românilor - în cauza petițiunii române.

„La punctul 1. După ce deneagă originea romană a românilor și-i face venetici din țările vecine, zic staturile și ordinele că a /românii din comitate, fiind sau *nobili* sau *libertini* sau *coloni*, ca *nobili*, dacă se țin de una din cele patru religii recepte, au asemeni drepturi cu ungurii; ca *libertini* și *țărani/coloni/* așisderea au asemenea drepturi și greutăți. Așisderea *blîn secuime*. - De unde apriat (clar) se vede dar că plângerea rugătorilor că ar fi nedreptățiți românii de cătră unguri și secuici este cu totul nedreaptă. Așadar, fiind românii din comitate și scaunele secuiești pân-acum într-o toate egali ungurilor și secuicilor, nimic alta nu li se mai poate da, fără doar aceea ca să se ridice la a *patra națiune*, dar aceasta e contrariu atât legilor și constituțiunilor Transilvaniei și mai ales articolului din 1744, cât și prea-înaltei intențiuni a maiestatei regești, după care cererile românilor au a se pertracta pe baza și cinosura (prescriptia) pre-citatului articol.“

„Ce se ține de românii din Fondul Regesc (Fundus Regius), deputații sașilor în următorul chip s-au declarat în dietă: „Românii din scaunele săsești sunt parte venetici din țările vecine, parte iobagi fugiți dintr-alte părți ale Transilvaniei și sub anumite condițiuni admiși/îngăduiți/între dânșii, precum se știe aceasta după documente credincioase; și românii dintre sași nici n-au fost admiși la drepturile cetățenești pân-la a(nul) 1781, subț Iosif II, care introdusese

concivilitatea universală, care drept însă, în cât (privește) pentru români, se stinse prin revocatoriu (anularea) din 28 ianuarie 1791“. Mai încolo au declarat deputații săsești cum că dâșii *nu sunt în contra ca să se îmbunătățească soarta românilor și să li se dea drepturi cetățenști fără convulsiunea (rănirea, deranjarea) sistemii constituțiunilor interne ale sașilor / ascultă!;* dar fiindcă dâșii într-un lucru de atât de mare moment (greutate) nu cutează a-și da părerea fără știrea trimițătorilor săi, așa încât să se ceară de la maiestate ca, cauza românilor din sânul sașilor să se suspende pân-la dieta viitoare“.

„*La punctul 2.* Staturile și ordinele se miră pentru ce clerul unit a mai făcut cerere la maiestate, când acesta, după art(icolul) de (la) 1744 are cu totul asemeni drepturi cu catolicii. Altmente (altmintrelea) stă lucrul cu neuniții, căci din ce oară(deoarece) sistemii Principatului Transilvaniei stă din trei națiuni și patru religii, dacă s-ar multiplica acestea, s-ar răsturna legile și constituțiunile fundamentale ale patriei; deci, în respectul neuniților cel mai bun remediu s-ar vedea ca precum religieuna unită s-a alipit la cea catolică, așa religieuna neunită să se lipească de una dintre cele patru religii recepte / pân-în 1848 cerca(u) ungurii ca neuniții să se lipească de calvini! / ca nu cumva cu convulsiunea (rănirea) sistemii Transilvaniei să se admită a cincea religieuna receptă în țară. Într-aceea, precum pân-acum n-a fost tulburată această religieuna în liberul exercițiu, așa vreu ss(statusurile) și oo(ordinele) ca nici pe viitor să nu se tulbure făr-ca să se declare pentru aceea prin lege publică de(drept) religieuna receptă“.

„*La punctul 3.* Precum până acum, așa și de aci înainte de susținerea clerului să (se) îngrijească credincioșii respectivei religii. Afară de aceea, episcopul unit a făcut acea pretențiune ca preoților români din Fondul Regesc să li se dea decime de la credincioșii lor, ca pastorilor sași; dar deputații națiunei săsești arătară că toate decimele se cuvin pastorilor lor în puterea privilegiilor și sentințelor judecătorești. Așa, poftii episcopului unit nu s-a putut face destul, ci s-a îndreptat la calea legii“.

„*La punctul 4.* Cauzele rudității (neînvățăturii) românilor nu vin de aiur(ea), ci numai din neștiința și ruiditatea preoților lor, care ar trebui să(-i) învețe pe ascultătorii lor la preceptele morale, la datoriele cetățenești și omenești și să meargă înainte cu vorba și (cu) fapta, dar dâșii sunt (a)deseori autorii faptelor cele rele; pentru aceea,

deputațiunea regnicolară are de a lucra (un) plan despre chipul culturai clerului atât unit, cât și neunit“.

Acestea au câștigat românii la petițiunea de la 1791, adecă ce câștigaseră la 1744, adecă nici mai mult nici mai puțin decât au avut de la conjurarea celor trei națiuni în sec(olul) XV, adecă, cu o vorbă: *să rămână tolerați fără drepturi ca și mai înainte.*

LXII. Nefericirea românilor de la 1791 fu că, cauza română o purtară numai episcopii de capul lor. Ei prea-firește, numai ca episcopi,

Ce au greșit românii de la 1791?

necum națiunea întrăagă, dar după constituțiunea bisericeii răsăritene nici chiar clerul nu-l reprezenta(u), pentru aceea a fost absurd din partea lor a pretinde ca să se recunoască de deputați ai națiunei fără (a) avea credențiionale de la națiune de altă parte, prea firesc din partea guvernului că nu-i recunosc de deputați naționali, ci-i înfruntă. Afară de aceea, episcopul Bob vându cauza națională.

Învățătura.

Învățați odată, românilor, a nu vă mai încredința cauzele cele mari de la care depinde moartea sau viața națiunei și bisericeii, singur episcopilor și altor privați, pe care lesne-i pot înșela, corupe sau speria, ci le încredințați la oameni probați, aleși din sânul vostru și răspunzători vouă! ...

Și zeloșii români de la 1791, dacă n-au putut avea adunări naționale, dacă n-au putut culege subscripțiuni de la comunități, de la națiune, pentru ce nu făcură petițiunea lor în sinod, în care era reprezentat clerul și poporul român și să o fi încredințat nu numai episcopului, ci și altor bărbați bisericești și mireni aleși de sinod? Dar poate acest lucru nu se unea cu ambițiunea episcopului de atunci.

Răsturnarea constituțiunei bisericești prin episcopul Bob.

LXIII. Episcopul Bob după aceea nu și-a mai sfărâmat capul cu cauza națională, ci începu a răsturna așezămintele cele vechi ale bisericeii române. El răsturnă din temei (temelie) constituțiunea

bisericeii în locul sistemei celei sinoidale, care face firea cea adevărată a bisericeii răsăritene, introduse sistema cea despotică-ierarhică a catolicilor, în locul călugărilor, întemeie capitlul de la catolici, în loc de a

chema sinoade în cauzele bisericeii, se sfătuia numai cu capitulariștii (membrii capitlului), în locul protopopilor celor actuali, care după constituțiunea besericeii noastre avea(u) drepturi mari, cu care putea(u) înfrâna dispozițiunile cele arbitrare ale episcopilor, care cum murea(u) nu puneau(u) protopopi actuali, ci administratori, notari, inspectori și nici pe aceștia peste tot protopopiatul, ci împărțea tractele (ținuturi) protopopești între mai mulți inspectori și administratori, care toți era(u) creaturi de-ale lui, și în speranța ca să ajungă protopopi nu cuteza(u) a zice nimic în contra abuzurilor episcopului; afară de acestea, începu a recunoaște supremația mitropolitului unguresc de la Strigoniu, surupând (prăbușind) prin aceasta libertatea externă a besericeii române - mai ales de pe la anul 1821, când Bob adună sinod mare la demandarea (încredințarea) primatului besericeii ungurești^{1/}. Pe bărbații și protopopii aceia care cuteza(u) a-i aduce aminte că surpă toate drepturile beseri-

Persecutarea învătațului G. de Șinca.

Și Maior.

cei și persecută înfricoșat așa, ca să tacem de alții, îl persecută pe renumitul Georgiu de Șinca, bărbat ca, care mai învățat n-au avut românii, autorele cronicii celei renumite a românilor - acest bărbat nemuritoriu se aruncă ca turburătoriu în

prinsoare (închisoare), unde se batjocorea de străini; așa fu constrâns Petru Maior, istoricul românilor, pe care un român îl numește Varga lui Moise, care despicănd valurile mării a deschis națiunii sale cale spre ieșirea din perire, acest român fu constrâns dinaintea persecuțiilor

^{1/} Aci însemnăm că în sinodul acesta, care se ținu la demandarea *primatului bisericeii ungurești-eclesiae hungaricae* - cum singur se numește pre sine/ spre îndreptarea năravurilor, clerul român a aflat că defectele domitoare în beserică sunt mai vărtos aceste două: *neștiința și beția; și cum neștiința nu se va putea vindeca până când nu se va muta seminarul catolicilor din Alba-Iulia la Cluj și vor merge acolo și clericii românilor de la Blaj, ca să aibă tot aceeași profesori, iar numai rector distinct pentru distincțiunea ritului. Ce înțelepciune! Ca și cum profesorii canonici și necanonici din Alba Iulia ar fi fost vreodată mai învățați decât amândoi Caiani, Filipan, Stoica, Todor, Lemeny, Rațiu ș.a., care au fost profesori în Blaj la teologie, după ce și-au făcut cursul teologic pe la Viena și (în) alte institute străine. Lipsa culturai n-a fost din lipsa profesorilor, ci din alte cauze, care cu strămutarea seminarului la Cluj nu se putea(u) vindeca, ci era numai un pas din bună oară a lucra pe mâna ungușilor, ca și seminarul din Urbea-Mare(Oradea), care n-a fost nici nu va fi niciodată folositor pentru români. Ce se ține de beție, pentru că sunt și popi bețivi, aceasta încă nu este nota clerului.*

episcopului a se depărta din dieceză și a trece în Ungaria, la Buda, ca revizor de cărți; așa vicarul Țopa ș.a., ș.a. Protopopii cei mai aleși își ridicară cuvântul asupra măsurilor episcopului, dar cum zice P. Maior, îi intra pe o ureche și-i ieșea pe alta. În urmă, subt lunga sa păstorire, umplu clerul tot cu creaturi servile.

Banii episcopului

Bob.

o sumă însemnată de bani, ridică beserici, întemeie și fundațiuni scolastice pentru tineri, ridică capitlul din Blaj stătătoriu din șapte canonici/ a. 1807/. Când a descoperit Orosz, secretarul gubernial, bătrânului guvernator Georgiu Banffy intențiunea episcopului Ioan Bob cum că adecă acesta voiește a ridica capitlu, după cum au și romano-catolicii, gubernatoarele i-a răspuns: „*Mind szent dolgok, egyebbre lenne szükségök az oláhoknak*“/ toate acestea sunt lucruri sfinte, dar de altele ar avea lipsă românii/, adecă de „*institute pentru măiestrii*“ (meserii); după aceea și scrisoare a trimis acel gubernatore către I. Bob în limba latină, în care-i arăta episcopului câtă lipsă au românii de un institut pentru învățarea măiestriilor, câți români învață la școală și totuși cât de puțini se folosesc după învățătură; iar dacă ar învăța măiestrii, atunci și în națiunea română încă s-ar ridica o clasă de cetățeni, o clasă de mijloc,- și altele asemeni aducea gubernatoarele episcopului; însă, fiind determinat a întemeia capitlul, n-a vrut să înțeleagă cele ce-i spunea gubernatoarele.

Bine a făcut Bob că a adunat acea sumă de bani: în patruzeci și opt de ani, cât a păstorit, putea să adune și mai mulți; mulți l-au inculpat și-l inculpă pentru ce n-a cumpărat moșii că folosea(u) mai mult clerului și națiunii decât dând bani împrumut pe la magnații ungurești, al căror titlu a fost totdeauna „*mirosi debitores*“, adecă solvitori răi, așa (în) cât poate să aibă clerul pe la unii ca aceștia ușură (dobândă) restantă (de) peste 40.000 fr. mc.^{1/}

^{1/} Astăzi cu acești bani ar putea confăptui clerul dimpreună cu toată națiunea p(er) e(exemplu) la ridicarea unei facultăți filosofice-juridice, de care astăzi chiar atâta lipsă are și clerul câtă au ceilalți români civili, fiindcă acum s-a șters *privilegium fori* (privilegiul de a pleda în tribunal) pentru preoți; de acum înainte nu se vor mai putea judeca preoții înaintea protopopului și a consistoriului, cum era mai înainte, ci toți sunt supuși la unul și același tribunal, și așa au mare lipsă și preoții de cunoștința legilor - și pentru sine, ca să-i poată apăra persoana și averea - și pentru feciorii săi, ca să aibă unde se prepara pentru serviciul statului.

Când e vorba de suma adunată de episcopul Bob și vrea istoricul să judece meritul fiecăruia după dreptate, atunci e constrâns a recunoaște că precum nu se poate nega fără invidie meritul episcopului I. Bob întru cele ce a făcut pentru națiune, pe lângă toate scăderile, (pe) care nimene nu le poate aproba, așa a constrâns a recunoaște totdeodată cum că meritul adunării banilor și al tuturor lucrurilor bune, care s-au făcut cu banii aceștia, nu este al lui Bob singur, ci și al românilor din domeniul episcopesc și seminarial, la care criticii nici o căutare n-au făcut, adecă al vezanilor (localnicii din satul Veza de lângă Blaj), ciufudanilor (cei din satul Ciufud), spătăcenilor (cei din Spătaș), al cergănanilor (cei din Cergău), turanilor (cei din Tiur)/români și unguri șărani/, petrifălenilor (cei din Petrisat) /unguri/, manaradianilor (cei din Mănărade) /români și sași/ etc. și al românilor cuteni (din satul Cut, jud. Alba, domeniu al Blajului), care după sistema iobăgiei de atunci lucra(u) moșiile în folosul episcopului și clerului și în loc de mercede (răsplată, recompensă) și mâncare, căpăta(u) bătaie.

LXV. De la a(nul) 1791, până după moartea episcopului I. Bob, până la a(nul) 1834 nu se vede a se fi făcut nici un pas în cauza națională a românilor din Transilvania, - cu atât mai puțin a celor din Ungaria.

Petițiunea episcopilor Lemeny și Moga pentru naționalitate la a(nul) 1834.

La a(nul) 1834 episcopii românilor transilvăneni Ioan Lemény și Vasile Moga, răzimându-se pe afișarea (rezoluția) împăratească dată episcopilor Ioan Bob și Gherasim Adamovici la a(nul) 1792 despre ușurarea soartei românilor și

din îndemnul responsabilității despre ținerea în liniște a poporului român, ce s-a impus atunci antecesorilor săi și s-a derivat într-înșii în puterea deregătoriei - reînnoiră petițiunea românilor de la 1791 pentru *naționalitate*, după un interval de 41 de ani, în care românii nu sperară nici o ușurare, - așternând maiestatei o rugămintă în numele națiunii, însă durere!, fără știrea acesteia, în care cer episcopii „ca națiunea română, care întrece cu mulțimea pe celelalte națiuni și poartă în mai mare măsură toate greutățile răzbelului și păcii, fără a avea vreun drept cetățenesc, să se recunoască de națiune de sine stătătoare și întru toate egală celorlalte trei națiuni recepte, cu atât mai vârtos că românii nu numai de la natură, dar nici prin legi n-ar fi de-a dreptul scoși de la drepturile cetățenești, cu atât mai puțin nu se poate conproba asupra lor

vreo crimă patrată (ucigașă) ce ar trage după sine atâta certare. Și de tolerată în deșert se consideră națiunea română căci de nu s-ar ține românii de constitutivul principatului, ar avea voie liberă de emigrare, dar aceasta nu se iartă necum întregei națiuni, ci nici particularilor; fără dubiu, din acel temei că n-ar fi cine să ocupe deșertele locuințe - numai spre purtarea greutăților, fără a se împărtăși și din drepturile și foloasele statului. Mai încolo, episcopii, în acea petițiune, afară de documentele provocate în petițiunea națională de la 1791, mai produsură un document în care se arăta că românii, în congregațiunea celebrată înaintea regelui Andrei III, cătră finitul secolului XIII și începutul sec(olului) XIV, au șezut la judecată împreună cu nobilii, secuii și sașii. În urmă, arătară că după ce ss(staturile) și oo(ordinele), atât la 1744 cât și la 1791, recunoscără egalitatea între nobilii români și unguri și sași, - nimic nu sta în contră ca să nu constituiască românii și acum, ca și în vechime, *națiune de sine și în numele său*, iar nu alipitură a celorlalte trei națiuni recepte“.

Răspunsul ungarilor și sașilor.

LVI. Precum petițiunea episcopilor așternută împăratului era într-o toate asemeni celei de la 1791,

așa și răspunsul ungarilor și sașilor, căroră s-a dat de la Curte petițiunea spre cercetare și relațiune, fu asemenea răspunsului ss(staturilor) și oo(ordinelor) de la 1744 și 1791. De atunci până acum nu (se) făcuse încă la dâșii nici o întipărire (a) spiritului timpului de a recunoaște drepturile umanității și la alte națiuni. Ungurii și sașii, în răspunsul lor la petițiunea episcopilor, „denegară și aceea că românii ar purta în mai mare măsură decât celelalte națiuni greutatea țării, din cauză că românii, partea cea mai mare, ca iobagi, locuind pe pământurile domnilor, după acestea dau darea și poartă greutatea țării“. La meritul (binefacerea) petițiunii pentru naționalitate răspunseră după art(icolul) de la 1744, „că aceasta românilor nicidecum nu se poate da fără răsturnarea constituțiunei țării, nici nu li s-a promis vreodată. Cum că episcopii, fără macula(ruşinea) ingratitudei nu pot zice cum că de la 1791 pân-acum nu s-a făcut pentru români nici o ușurare. În urmă, sfătuiră pe împăratul ca să îndrepteze pe episcopi prin un decret să aștepte în liniște conchisele (concluziile) dietei și să se adopere (învăluie) a se face demni de favoarea și grația maiestatei“.

LXVII. Așadar, această petițiune a episcopilor n-a avut, precum se știe, nici un rezultat pentru români, căci afară de alte cauze, pentru care nu se îndupleca(u) unгурii și sașii a recunoaște *națiunea română*, de acum înainte începu(ră) planurile unгурismului ce nu consuna(u) cu principiul național; dar eroarea cea mai mare, pentru care această petițiune nici un rezultat bun nu putea să aibă, era din partea episcopilor, fiindcă o așternuseră fără de știrea națiunii, de unde, firește, urma că unгурii și sașii nu se vor pleca a recunoaște drepturile românilor numai la pofta episcopilor, văzând că pretențiunile acestora nu sunt întemeiate pe mult cumpănitoarea însărcinare specială din partea națiunii, de unde apoi încheia(u) că națiunea nu cunoaște lipsa lucrurilor ce se cerea(u) în numele ei și pentru aceea nici nu se ținea(u) îndatorați a împlini niște dorințe pe care le considera(u) a fi numai scorniturile unor capete nestâmpărate ... Politica a lucrat și va lucra totdeauna după maxima ce zice: „că precum e lucru de periculos a nu împlini dorințele și indigențele (nevoile) poporului cele ce le are într-un adevăr, așa e de nebun lucru(l) a deștepta într-însul indigențe (pe) care nu le are“.

Ultraungurismul în Ungaria.

LXVIII. Până la a(nul) 1834 cauza națională nu s-a putut scoate la cale, parte din cauza erorilor

comise din partea purtătorilor cauzei naționale aristocratice-birocratice ale celor trei națiuni, care nu vrea(u) să se abată de la acele privilegii cu orice preț. De la 1834 încoace amenința cauzei naționale un alt pericol și mai mare: ultraungurismul¹⁷.

Unгурii cei din timpurile de demult n-avea(u) cuget de a unğuri pe națiunile locuitoare împreună cu ei, ba încă regele lor S(fântul) Ștefan zice că „regnum unius linguae imbecile et fragile est“ (regimul unei singure limbi este slab și fragil). Subt împ(ăratul) Iosif II, văzând unğurii cât de amar este a fi asuprit în respectul național, au început a se îngriji mai mult pentru înaintarea naționalității lor unğurești, fără însă să le treacă prin minte a nimici pe vreo naționalitate. În timpurile mai recente, văzând unğurii că națiunile conlocuitoare din Ungaria și Transilvania, ai căror nobili, parte mare, în decursul timpului, fără a fi

¹⁷ Slavismul, unğurismul și românismul e tratat (sunt tratate) pe larg în Introducțiunea la tom(ul) II.

constrânși la aceasta, singur din cauza comunelor interese aristocratice, se unguiră, - prin înaintarea culturii generale și spiritului timpului începu(ră) a se deștepăta și a-și reclama drepturile naționale; de altă parte, văzând că spiritul timpului de acum nu mai apromite (garantează) nici un viitor privilegiilor aristocratice, care era(u) singurul razem al supremației unguirilor peste celelalte popoare de la venirea lor pân-la 1848; văzând mai încolo că prin o recunoaștere a drepturilor celorlalte popoare, ei, unguirii, prin puținătatea numărului lor față cu celelalte popoare și prin acea împrejurare nefericită că și acest număr mic nicidecum nu forma o masă compactă, ci e risipit printre celelalte popoare de altă limbă, ar dispărea cu totul în Ungaria și și-ar pierde toată însemnătatea și gloria istorică, începură a se cugeta serios despre mijloacele supremației ungurești și pe viitor și la întâmplare, când ar fi constrânși a-și ceda privilegiile constituțiunei aristocratice-feudale. Așa se formă în Ungaria partida ultraungurească sau liberală, care numai întru aceea se distingea de partida ungurească conservativă-aristocratică până când aceasta, dacă și învoită cu planurile ultraungurești, vrea să-și susțină pe lângă acestea și privilegiile aristocratice; cealaltă, partida ultraungurească liberală, drept recompensă pentru abnegarea (nerecunoașterea) naționalității și unguirire, vrea să facă acum pe popoarele conlocuitoare participi (pârtașe) de toate drepturile politice și civile și să șteargă și iobăgia. Acest plan gigantic de unguirire a tuturor popoarelor din Ungaria și Transilvania, ce se cocea de mai înainte și se conducea prin politica cea măiastră a comitetului Ștefan Szechenyi, mai vârtos de la 1836 încoace, începură unguirii a-l da pe față fără nici o sfială. La acest an făcură lege unguirii în dieta Ungariei „ca în toate școalele și instituttele ce se află pe teritoriul Ungariei, să se introducă limba ungurească de (drept) limbă a instrucțiunei publice“. De aci înainte toate paginile gazetei ungurești ce se zicea „Pesti Hirnap“, redapte (redactate) de însuși Kossuth, era(u) pline de cele mai fierbinți provocațiuni cătră unguiri că „sau să le topească pe toate națiunile Ungariei și să facă din toate o națiune ungurească mare și tare, sau de nu, unguirii caută să piară“. Unguorii se provoca (făceau apel) la romanii cei vechi care impunea(u) limba latină barbarilor și la franțezii de astăzi, care contopiră în franci (francezi) pe toți conlocuitorii și vre(u) să arate că și ei, unguirii, au drept să facă aceasta cu conlocuitoarele națiuni. Toți (cei) care cuteza(u) a face numai vreo observațiune la aceste planuri, se înfieră(u) în această gazetă de

vânzători de patrie. De cuteza vreun profesor slav, în cutare seminarium, să facă omiletică tinerimei ce se prepară la statul preoțesc, în limba slavă, Kossuth se apuca de el în „Pesti Hirlap“ și după ce-l scărmina și-l descria ca pe un vânzător de patrie, apoi îi spunea că nici acum, nici în *secula saeculorum* (veacul vecilor) nu va suferi ca în vreo școală de subt coroana Ungariei să se propună învățăturile într-altă limbă afară de cea ungurească. Cu cât se lupta(u) slavii mai vârtos în contra ungurismului, cu atât se înverșuna(u) ungurii mai mult asupra lor, se întărea(u) în planul lor de ungurire și zicea Kossuth în „Pesti Hirlap“ că „sau îi vor contopi pe toți și-i vor face unguri, sau vor pieri toți ungurii, oștindu-se (luptându-se) în strămtorile Tatrei în contra slavilor“.

Ultraungurismul în Transilvania.

LXIX. Toate mișcările politice ale ungurilor din Ungaria de la început au avut totdeauna influență

și asupra Transilvaniei; deci nu putea fi nici o îndoială că și ungurii transilvani și încă cu atât mai cu mare înfocare vor adopta planurile ultraungurești, cu cât, fiind ungurii transilvani și mai neînsemnați la număr, supremația pe viitor le era și de mai mare pericol amenințată. Deci și partida ultraungurească din Transilvania, în capul ei cu baronele Wesselényi - frate de cruce cu Kossuth - își frământa capul *cum ar putea face din români în zece ani unguri?*; după cum se vede din dezbaterile dietale de la 1834/cea dintâi dietă de la 1812, care însă de abia ținu de la 24 mai 1834 până la 6 februar a(nul) u(rmător) și fără a fi făcut ceva afară de declarațiuni fulgerătoare în contra guvernului, se închise prin un fulminatoriu (lovitură de trăsnet) împărătesc/, 1836, ba și din cea de la 1842 și iarăși din cărțile care le-a dat afară Wesselényi ș.a., vrea(u) acum să-i elibere(ze) pe români de iobăgie, dar „*subt condițiune că vor învăța ungurește*“; „*care sat, căci se va unguri, să scape de iobăgie*“ - zice d.Wesselényi în cartea sa /Bal itéletkröl/. Afară de aceea, să se ridice școli în toate satele românești/*Kisdéd-ovól*, cu dascăli de ungar, în care băieții să nu învețe, nici să vorbească într-altă limbă, decât în cea ungurească. Ungurii, foile periodice ale lor, vorbea(u) despre aceste planuri și le dezbătea cu toată naivitatea și fără nici o sfială; ba un deputat ungar avu fruntea a provoca pe episcopii români în puterea *virtutei patriotice*, să prefacă(traducă) cărțile *besericești* în limba ungurească. Atâta încredere avea(u) ungurii în episcopii români! ... Mai încerca(u) și alte mijloace de ungurire, parte violente, parte lingușitoare.

Așa, profesorii unguri ungurea(u) în școală numele studenților români: din *Olariu* făcea(u) *Fazekas*, din *Popescu*, *Papfy* etc. Când eram eu gimnazist în Oșorhei (Târgu-Mureș), aveam un conșcolar *Duca*; profesorele secuiești, vrând a-i unguri numele și neștiind ce însemnează cuvântul românesc *Duca*, cugetând că e un nume stricat din *dungă* - îl botează *Párkányi*!; pe toți studenții bine-învățători (buni la învățătură) - partea cea mai mare (erau) români, îi numea(u) *unguri*; pe toți învățătorii (elevii, studenții) mai debili, fie unguri, fie români - în batjocură îi chema(u) români. Cu distincțiune (deosebire) în Ungaria, în rubrica naționalității a testimoniilor (certificatelor) școlare (școlare) toți studenții de orice națiune se însemna(u) *hungarus* sau *magyar*.^{1/}

Ungurii transilvani, legea de limbă, ce în Ungaria se făcu la a(nul) 1836, în Transilvania n-o putură aduce până la a(nul) 1847, cu toate că exoperaseră (obținuseră) încă la a(nul) 1840 de la Curte un decret ca să se ridice școli prin toate satele românești, în care decret, între alte dispozițiuni, era și aceasta ca în toate școlile sătești să se învețe limba ungurească. După articolul 1 despre limbă, întărit la a(nul) 1847, „legile au a se face de aci înainte în limba ungurească; dar pentru sași să se traducă și în limba germană. Așisderea în limba *ungurească* pertractațiunile dietale, ducerea protocoalelor, corespondențele cu comisarul regesc, reprezentațiunile către maiestate. Toată administrațiunea țării, politică și juridică, împreună cu pertractațiunile (documente ale treburilor publice, administrative) adunărilor marcale - de comitat, afară de jurisdicțiunile săsești, au de a curge tot în limba ungurească. Afară de săsime, matricolele, unde se țin cuvântările bisericicești în limba ungurească, în această limbă să se ducă, tot în această limbă să se facă și corespondențele jurisdicțiunilor bisericicești cu cele civile“.

Acești articoli de limbă, ale căror dispozițiuni se întinseră apoi în 1848, nu numai și pentru școlile sătești, ci era(u) să se întindă chiar și

^{1/} Avem și astăzi exemple cum că tineri români studioși la Universitatea din Viena căpătară de curând din patrie testimoniile școlare, în care, peste voia lor, sunt scriși *unguri*. Așa, un jurist român de aici, în toamna a(nului) 1850, punând un examen la Poseniu (Pojon), profesorul ungar îl scrie *ungur* în testimoniu; în deșert îi spuse tânărul român că nu e ungar, profesorul zice că el se ține de lege, care încă nu e ștearsă ... Un alt jurist din Viena, român din Banat, scrie în patrie, tot în a(nul) 1850 după un testimoniu și-i scrie apriat(clar) profesorului ungar să nu-l pună *ungur*, ci *român* în testimoniu; ungarul, cu toate acestea, îl puse ungar; juristul îi trimise îndărăt testimoniu și pofți să-l pună *român* ce este, nu ungar. De abia acum ascultă ungarul și-i trimise alt testimoniu în care-l puse *român*, scriindu-i totodată profesorul juristului că aceasta i-o face singur pentru că așa tare dorește să se știe de *român*. Și acestea se fac astăzi, după ce căzu Kossuth! ...

la cele mai private relațiuni ale popoarelor ce nu era(u) de limbă ungurească, în biserică, ba și în casă, precum se vede acest plan unguresc desfășurat în jurnalele ungurești și în dezbaterile dietale, ba în parte și în articli dietali - aceste legi era(u) să sugrume de tot toată cultura limbei naționale, toată cultura și dezvoltarea națiunei; limba română trebuia să se dea cu totul uitărei; românul, dacă vrea să apuce la ceva, era constrâns a se ocupa singur cu limba ungurească cea grea și necultivată, al cărei studiu poștește câte 12 ani, fără a o putea totuși învăța perfect. Și aceasta trebuia să o facă românii cei numeroși pentru o mână de aristocrați ungurești.

Plecarea românilor spre ungurire.

LXX. Încercările ungarilor de a-i unguri pe români într-adevăr și făcuseră mari înaintări. Cea mai

îmbucurătoare însă pentru unguri și mai periculoasă pentru români era amoarea (dragostea) românilor și plecarea lor spre limba ungurească și datinele ungurești. Asta o știură băga ungarilor în români cu puterea și precumpănirea ce o avea(u) ca asupritori constituționali asupra românilor celor omorâți politic prin legile ungurești. Românii de-a rândul nu se mai ținea(u) oameni deplini și destul de civilizați până nu vorbea(u) ungurește. Românul nobil de la Cetatea de Piatră și viceșpanul și șolgăbirăul român de la Maramureș, și când vorbea(u) românește zicea(u) *szomszédule* în loc de *vecine*, ca să treacă de om mai demn de considerațiune pentru că mesteca câte un cuvânt unguresc. În curtea episcopului Leményi, care la anul 1830 a ținut predică ungurească la moartea episcopului I. Bob în beserica mitropoliei din Blaj - cea dintâi predică ungurească în această beserică! - în curtea episcopului Leményi nu mai auzai altă limbă decât cea ungurească, încât se și numea *kis magyarország / Ungaria mică*; locuitorii curtei acesteia nu se saluta(u) altramente (în alt fel) decât cu ungurescul „aláz-szolgája“, cum zice un corespondent de pe atunci în „Gazeta de Transilvania“; protopopii și preoții mai de frunte își trimitea(u) fetele la cultură ungurească la Cluj, Oșorhei etc. și dacă învăța(u) acolo ungurește și lua(u) portul unguresc, apoi nu le mai era (la) îndemână a vorbi cu feciorii români, ci conversa(u) mai bucuros cu unguri curteni; în seminarul teologilor din Blaj era lege care oprea pe teologi să nu vorbească românește - sub pedeapsă de carenția (izolare) - scopul legii, ce e drept, era ca să se deprindă teologii în limba latină, în care se

propunea(u) studiile teologice, și dacă n-ar avea alt scop viața și creșterea seminaristică decât acesta, ca din feciorii românilor să facă teologi buni în limba latină ca apoi să-i trimită pe cealaltă lume, ca acolo să-l întoarcă la legea creștinească pe Romul, Cicerone și Traian și pe ceialalți străbuni ai noștri, care au repausat(au murit) ca păgâni - fielle țărăna ușoară! - atunci legea și instituțiunea aceasta a seminarului din Blaj ar fi fost bună; dar fiindcă seminarul cu toată instituțiunea sa, e numai un mijloc pentru cultura cea moral-religioasă a poporului român, care nu vorbește și nu înțelege latinește, așadar Blajul numai atunci și-ar putea desculpa înaintea minții celei sănătoase această măsură de instituțiune, când i-ar putea face pe români să creadă că preoții și dascălii românilor mai lesne-l vor putea învăța pe poporul român atunci când ei-și vor fi făcut cursul științelor în limba latină decât când le-ar fi învățat și ei toate științele românește, - așa, teologii care de frica carenției nu vorbea(u) românește, dar nici latinește de ura ce o avea(u) cătră limba latină, de când mâncase(ră) bătaie pentru *hic nomen laudabile*, vorbea(u) mai bucurăși ungurește și ungurismul atât de tare apucase în seminarul pe la a(nul)1833, încât afară de cântările cele prescrise nu auzeai alte cântece naționale în seminarul, fără numai *Kis-Komárom, Nagy-Komárom* ...Românii civilizați cei mai aleși, mai toți se plecaseră spre ungerie ca să poată trăi și apuca la ceva mai per ușor. Un român de frunte, dar apărător înflăcărat al ungurismului, pe la a(nii) 1841-1842 trânti un articol în gazeta ungurească de la Cluj asupra „Gazetei de Transilvania”, inculpând-o că aceasta ar ține cu sașii pentru că se lupta în contra ungurismului, despre redactorele „Gazetei de Transilvania” tot în acel articol vorbește cu dispreț numindu-l *Gázéta barátcskám* -, își bătea joc tot acolo și de istoria românilor și de domnul românilor Gelu, care căzu în lupta cu ungurii la venirea acestora, - mai încolo tot acela-și bătea joc și de tinerii clerici de la Blaj, pentru ce scriu românește, - și făcea și alte minuni multe ca să-i descurajeze pe studenții români și să-i abată de la studiul limbei române la al celei ungurești.

LXXI. Limba ungurească începuse a se introduce chiar și în administrațiunea internă a bisericii românești. Episcopul Leményi pe la a(nul) 1841 a cerut voie de la guvernul transilvan de a tipări în limba ungurească niște cărți liturgice românești traduse în ungurește de un preot român dintre secui (secuime), ce necăpătând de la guvernul, care-i dete răspuns că guvernul nu se mestecă în riturile bisericești, episcopul se întoarse cu rugămintea sa cătră arhiepiscopul bisericii ungurești din

Strigoniu, care neștiind că preoții și poporul român de secole întregi se roagă și cântă în limba națională, îl întrebă: *cu ce drept se servesc românii cu limba românească în cele dumnezeiești?* / quo jure utuntur valachi in sacris lingua valachica?/; așa, necăpătând voie de nicăieri fu constrâns a lăsa lucrul într-atâta, un lucru! de care și însuși Rákóczi, când s-ar scula din morți, s-ar mira cum s-au schimbat timpurile, de acum episcopul românilor cere voie de la unguri a traduce cărțile besericești în ungurește, când înainte de 200 (de) ani ungurii îi făcuse(ră) pe români a-și traduce liturghia în limba națională!...

La episcopia Blajului mergea(u) multe instanții (cereri) de la români scrise ungurește, știind suplicanții (solicitanții) prea bine că nu fac cu acestea lucru neplăcut nici consistoriului (organul suprem administrativ și judecătoresc de pe lângă episcop), cu atât mai puțin episcopului. Unii protopopi începuseră a duce și protocoalele(rapoartele) în limba ungurească. Am putea aduce exemple, dar nu vrem. Articolul de(spre) limbă de la 1847. Nu împiedeca pe besericile românești a duce protocoalele și matricolele în limba românească; căci, dacă și acel articol e făcut cu scopul ca cu timpul să se introducă limba ungurească în toate negoțiile (treburile gospodărești) ale tuturor și cu toate că de beserica și limba românească tace cu totul, totuși nu cutezase(ră) ungurii a introduce limba ungurească în toată beserica românească, căci & al acestui articol zice că „matriculele în acele locuri să se ducă în limba ungurească, unde cuvântările besericești se țin în limba ungurească“; acum, în toată beserica românească, afară de secuime, cuvântările besericești se țin în limba românească, nu ungurească; cu toate acestea, în 1848 chiar și episcopia Sibiului începuse a duce protocoalele în limba ungurească; așadar fac atât pentru unguri cât nici chiar înșiși ungurii nu cutează a pretinde după lege.

LXXII. În fundațiunile naționale - despre care se plânge Wesselenyi în *Szózat* că sunt făcute în spirit românesc și împiedică planurile ungarilor - pe la a(nul) 1847 și începutul a(nului) 1848 se afișa(u) numai români de cei unguriți, dintre care unii nici nu știa(u) românește; unii ca aceștia se suscepea(u) cu preferință la fundațiuni cu scopul ca apoi la timpul său, după ce vor învăța cu spesele (cheltuielile) românilor, să poată fi înaintatori înflăcărați ai ungarismului, batjocuritori de români mai răi și decât ungurii și unelte ale ungarilor spre asuprirea românilor. Pe cler îl obligase formal episcopul încă în sinodul de la a(nul) 1838 pentru unguri, făcându-l să depună *jurământul*

celor trei națiuni făcut așadar se conjură și clerul sărbătorește asupra românilor, fiilor săi sufletești ...

LXXIII. Prin toate acestea ungerii căpăta(u) curaj nou spre înființarea planului lor celui nedrept de a-i unguri pe români și le creștea inima văzând ce înaintări face procesul ungerismului, ce curge încă de la primitiva petrecere a românilor cu ungerii - sub regi, ungerindu-se românii, din lipsa simțului național și mai ales ca nobili, adevăca ca lipituri ai ungerilor, ca ungeri politici - ruți de cătră celălalt corp al națiunii; sub *principi*, din cauza persecuțiilor religioase; de la domnirea Casei Austriace ca lipituri ai catolicilor; de la art(icolul) de la 1744, ca lipituri formali ai ungerilor; în timpul mai recent - de la planurile ungerismului încoace - prin toate mijloacele unei sisteme de corupțiune, lingușire și forță.

Opozițiunea românilor din Transilvania în contra ungerismului.

tot în mai mare măsură se asigură(u) îi cuprinse mare solecețime (solicitare, interes) pe românii cei binesimțitori din Transilvania pentru viitorul lor național, deci și aceștia încă se cugeta(u) - asemenea slavilor din Ungaria, care făcea(u) cea mai energică opozițiune în contra ungerismului, croații în dietă, ceilalți prin scrieri și deputațiuni la împăratul - se cugeta(u) și românii cei adevărați din Transilvania în ce chip s-ar putea abate această tempestăte (furtună, situație rea) amenințătoare de națiune. dar cum să se poată opune românii ungerilor?; românii existență politică n-avea(u). Așa, toată scăparea naționalității nu rămase aiurea, decât în scrierile literaților, în beserică și în școalele din Blaj.

Gazeta de Transilvania.

națiunile conlocuitoare, ieși mai întâi la lumină /a(nul) 1838/ *Gazeta de Transilvania*, sub redacțiunea lui Georgiu Barițiu. Nicăieri n-a fost vreodată un organ de publicitate mai binevenit decât „Gazeta de Transilvania“ chiar atunci în mijlocul națiunii române. Căci într-atât îngropaseră acum ungerii cu constituțiunea lor cea egoistică tot spiritul

LXXIV. În aceste împrejurări triste ce amenința(u) stingerea naționalității române, nu numai din partea ungerilor, ci chiar și din partea românilor, care din zi în zi

LXXV. Chiar pe timpul când ungerii cocea(u) planul de a cotropi în căldarea panungerismului toate

în români și atâta frică sclăvească băgaseră în ei, (în)cât ar fi crezut cineva că nu poate să se nască vreodată român cu sufletul atât de mare ca să cuteze măcar a vorbi de națiune română sub coroană și constituțiune ungurească și pe pământul unguresc; și ce e mai mult, să aibă curajul de a apăra în public că o națiune ca aceasta are drepturi egale cu cea ungurească!...; unele ca acestea trecea(u) chiar și la români acum de (drept) absurdități curate și de lucruri cu neputință, - și cum putea să și fie altramente (altminteri) când, precum văzurăm, mai toți românii cei învățați se îmbătaseră cu totul de spiritul ungurismului, de credea(u) că ungurii pot să facă cu românii ce vor vrea, pot să le scoată chiar și limba din gură fără să aibă drept a o apăra în contra ungurilor - domnilor săi. În atari împrejurări fatale ieși redactorele G.Barițiu la largul publicității cu gazeta politică și foaia literară. Acest organ național i-a tras pe români de la indiferentismul politic, în care-i cufundase constituțiunea ungurească cea barbară, la câmpul vieții politice, ca să lucre(ze) în masă pentru un viitor mai fericit. I-a învățat să nu-și aștepte îndreptarea soartei de-a dreptul din cer, prin minune, cum aștepta sihastrul în deșertul Egiptului sau de la oarba ursită, ca dervișul - călugăr mahomedan -, ci să-și încerce condițiunile vieții publice în sine însuși, aducându-le aminte că de nu se vor feri ei pe sine, nici Dumnezeu nu-i va feri. I-a deșteptat pe români a se înțelege între sine și a face cu puteri unite lucruri ce unul câte unul niciodată nu le poate face. „Gazeta de Transilvania”, atunci când românii n-avea(u) nici o școală politică, era singura școală politică ce-i creștea pe români, ca să nu-i afle toate metamorfozele politice în etatea copilăriei, cum îi afla(u) mai înainte.

Dar meritul cel mai mare/care nicidecum nu se micșorează prin aceea că uneori câte un articol nu consuna cu scopul și cu pricipele gazetei însăși/al „Gazetei de Transilvania” în deceniul trecut, când ungurismul publica sentința de moarte tuturor conașunilor, e că a făcut cea mai potente (puternică) opozițiune ungarismului. Când făcea(u) legi dietele ungurești și proiecte de legi, ca să împiedece cultura umană între români - răpindu-le naționalitatea, fără care nici o cultură nu se poate cugeta; când scria(u) gazetele ungurești cu atâta aroganție despre națiunea ungurească și cu atât dispreț despre celelalte, încât ai fi crezut că genul omenesc s-a început de la Attila nu de la Adam, ba arogația ungurească pân-acolo ajunsese de se afla(u) și unguri de aceia care pretindea(u) *ca tot omul să fie om și ungur/minden ember legyen ember*

és magyar/, apoi sub coroana ungurească nu vedea(u) alte națiuni decât națiune ungurească, nici alte drepturi, decât numai drepturi ungurești: când totdeodată intelighenții români - partea cea mai mare - se ungurea(u) în chipul cum arătarăm mai sus, lepădându-se de numele cel strălucit și de limba românilor - străbunilor săi -, atunci gazeta de o parte înfrunța pe renegați cu cuvintele marelui Herder, care zice că „*cel ce ama(iubește) mai mult limba străină decât sunetele cele dulci ale limbei matre-sea(mamei sale), unul ca acela nu e demn de numele de om*”; de altă parte, pe ungurii cei nedrepti acum îi ducea la fântâna cea limpedă a dreptului etern; aci le arăta că unгурul nu e mai mult decât românul, ci toți indivizii și toate națiunile sunt egale; acum îi aducea iarăși la istorie și petrecându-i de la Romulus pân-la Mihai eroul ș.a. și le arăta că numai cu Atilla, cu Zolta și cu Arpad nu vor putea stinge spiritul unei națiuni născute din semizeii; — și aceea încă le spunea Gazeta de multe ori că rătăcesc ungurii foarte când numesc Ungaria și Transilvania *ket magyar hazá/două țări ungurești/*, pentru că în țările acestea și românii încă chiar așa sunt de buni proprietari ca și ungurii: că patriile acestea nu le-a(u) apărat numai Geyza, Báthory, Rákoczi cu ungurii, dar și Ioan și Mathia Corvinul, Mihai eroul și Paul Chinezu încă s-au bătut cu românii lor de au umilit semiluna și cum că nu ungurii, ci românii din Maramureș i-au stins o dată pe tătari când aceștia era să-i prăpădească pe unguri.

Astforma (în această formă) deslușea „Gazeta de Transilvania” drepturile românilor și cu toate că superbia unгурului nu o putea vindeca, precum nu poate albi nimeni fața negrului din deșertul Africei, totuși băgă grijă în capul unгурilor, că zice o gazetă ungurească/Társalkodó/din Clujul de pe atunci cătră ungurii săi „*vigyáznunk kell, mert már oláh lapokis léteznek hazánkban*”/ să avem grijă că acum există și gazete românești în patria noastră.

Protestul blăjenilor în contra legii de limbă la a(nul) 1842.

LXXVI. Nu mai mică opozițiune făcu unгурismului în Transilvania la a(nul) 1842 consistoriul unit de la Blaj.

La a(nul)1842 națiunile recepte din Transilvania, fiind adunate în Cluj la dietă, cătră finitul lui ianuarie, un unгур din Zărând, anume Kozma Dénes, rugă lege ca să se introducă limba ungurească în toate ramurile vieții publice a Transilvaniei, asemenea celei din Ungaria de la

a(nul) 1836. În urma acestei rugări /moțiuni/ se făcu proiect de lege care fu publicat în gazetele ungurești/Erdélyi Hiradó/din Cluj. În acel proiect se punea termen de zece ani în care era dator fiecare, care dorea a purta vreo deregătorie, fie politică, fie besericească a învăța limba ungurească; nici în beserică încă nu da proiectul grație națiunilor neungurești a se folosi cu limbele lor, căci și aici încă era să se facă învățătură numai în limba ungurească pretutinde(ni) și anume de școalele române din Blaj zicea proiectul în specie (în special) că toate științele se vor propune într-însele în limba ungurească.

Când a ajuns faima (vestea) la Gelu despre venirea lui Tuhutum în Transilvania înainte de o mie de ani, nu va fi făcut mai mare mișcare în el și în miniștrii lui acea faimă decât făcu numitul proiect de lege în consistoriul și în colegiul profesorilor din Blaj!... Fiecare vedea în acel proiect de lege sentința morții (sentința de moarte) ce se prepara naționalității române în Transilvania; atunci Simeon Crainic, prepozitul capitular, vicarul general și prodirectorele liceului, chemă îndată la ședință nu numai pe canonici, dar dimpreună pe tot colegiul profesorilor, atât pentru însemnătatea cea mare a lucrului, cât și pentru aceea ca să nu se împiedece cumva conseliul cel bun prin frica unora, care sub despotismul cel îndelungat se învățaseră a crede că chiar și apărarea dreptului ar fi crime, așternu lucrul înaintea acelei adunări, care decretă cu unanimitate a se face o protestațiune răspunzătoare (de răspuns) la acel proiect al dietei ungurești.

În protestațiunea aceasta spune Consistoriul că dreptul națiunii române de a se servi cu limba sa în beserică și în școalele sale e un drept care nu i-l poate lua nimene fără a-i vătăma personalitatea națională și fără de a-i nimici una dintre libertățile omenești cele mai de frunte, adică libertatea de a se cultiva pe sine; din acest fundament natural, spune Consistoriul în acea protestațiune, că națiunea română nu numai peste zece ani, dar nici peste zece secole, ba niciodată nu se va ține îndatorată a asculta de o lege ca cea prin care i se prepară pierirea națională; din respect politic încă arată Consistoriul, că ar fi lucru periculos a mai ațâța ura care este între elementul român și cel unguresc și că atari întreprinderi ar putea să tragă după sine cu timpul niște urmări care poate că nici ungușilor n-ar aduce vreun folos.

Consistoriul din Blaj prea bine cunoștea necesitatea de a face pași de apărare cu puteri unite în contra proiectului unguresc amenințător; pentru aceea a și determinat ca protestațiunea aceasta să se cuminece

(să se discute) cu consistoriul din Sibiu, iar episcopul unit să se provoace a chema sinodul căci consistoriul credea că episcopii încă se vor pătrunde de necesitatea cea mare ca să âpere cauza națională, la timpul său vor face pașii cei cuviincioși, vor apuca toate mijloacele cele legale de apărare, adecă vor aduna sinod și vor lucra și ei pe față, cum lucra(u) pe față unгурii în dietă, făcând sfat cum să ucidă naționalitatea română.

Cei care au fost de față în acea adunare consistorială spunea(u) că nu s-a mai memorat (nu și-a mai amintit nimeni) în consistoriul din Blaj să se fi acceptat oarecând vreo determinațiune cu atât entuziasm, cum fu acceptată această protestațiune; deci se și trimise episcopului la Cluj, unde aceasta era membru al dietei ca *regalist*, - dar dacă s-a trimis și consistoriul din Sibiu n-am aflat; atâta însă e adevărat că nici acest consistoriu sau episcopia din Sibiu n-a(u) făcut vreun pas în această cauză, nici episcopul din Blaj n-a aflat cu cale și de lipășă chemarea sinodului.

Opozițiunea clerului contra unгурismului.

LXXVII. Cu toate acestea, opozițiunea în contra unгурismului se lățea; cu cât se încorda(u) mai tare unгурii a-l pune în lucrare și

cu cât se arăta episcopul unit mai plecat spre înaintarea lui, românii cei adevărați, atât din clerul diecezan cât și dintre profesorii din Blaj nu se putea(u) uita cu nepăsare: cum trimitea episcopul la Strigoniu cauzele de căsătorie și alte cauze, cum trimitea tot acolo informațiuni despre purtarea teologilor și despre științele teologice din Blaj, ce nu mai făcuse nici un episcop până atunci; cum a recunoscut pe strigionianul de mitropolit peste beserica românilor; cum, spre exemplu neauzit, umbla să traducă cărțile besericești despre (dinspre) limba românească în cea unгурească ș.a., ș.a. În asemeni măsuri ale episcopului românii cei binesimțitori nu vedea(u) decât numai niște întreprinderi de o parte spre înaintarea unгурismului, de alta spre debilitatea și stricarea besericei și națiunei române; pentru aceea, precum se vede din actele procesului cu episcopul, acei protopopi, preoți și profesori s-au și pus cu toată energia în contra acestor apucături ce era(u) să aducă atâta stricăciune națiunei române; au dat protestațiune în contra mitropolitului unгурești de la Strigoniu asupra besericei românești și a orice (oricărei) influențe străine în beserica românilor; pe episcop îl poftiră ca să se țină de canoane, pe care e fundată beserica, și să țină

sinoadele poruncite de canoane ca să-și poată apăra națiunea interesele și drepturile sale naționale-besericești, atât în contra străinilor, cât și în contra episcopului. Firește că cu acești pași și-au tras asupra-și ura episcopului și a (mai) marilor ungurești, care nu putea(u) să vadă cu ochi buni înviind spiritul național la români, pe care ei îl considera(u) de sclavii lor constituționali; pentru aceea și lucrară dimpreună cu episcopul cu puteri unite de-i scoaseră din deregătorie (funcție), crezând că-i vor spăria cu pedeapsa și dacă vor înceta a umbla aceștia pentru drepturile besericești și naționale; atunci ungurii, cu ajutorul episcopului și a altor unguriți vor șterge numele românilor din cartea națiunilor vii și vor înființa într-un an împărăția lui Atila; dar urmarea a arătat că sufletele sfințite și consacrate pentru libertatea națiunii nu se sparie, ci însă se întăresc în pericol; și inamicul cu atât își strică mai mult, cu cât se pune mai tare în contra naturei, fiindcă (până) la urmă, deși pe încet și după multă luptă, dar sigur totuși, va trebui să învingă libertatea cea adevărată.

Școalele din Blaj.

LXXVIII. Școalele naționale din Blaj au format (în)totdeauna opozițiune firească în contra ungurismului - chiar că era(u) școale naționale; și precum înainta(u) științele mai mult sau mai puțin, după împrejurări, așa se întărea și naționalitatea, care e în legătură firească cu științele. Și studenții, care au ieșit din școalele din Blaj, s-au arătat (ca) unii dintre cei mai înflăcărați naționaliști la timpul său.

Românii de la Tisa.

LXXIX. În Ungaria, de când a început ultraungurismul, în timpurile mai nou nu s-a arătat nici o opozițiune formală în contra aceluia ungurism până la anul 1848. Din contră, episcopul unit de la urbea - mare (Oradea) a acceptat și a publicat în toată beserica de acolo legea pentru limba ungurească, îndatorând pe preoți a duce maticolele și alte lucruri în limba ungurească, precum se vede din „Gazeta de Transilvania“, unde pe acel timp spune cu jale un anume Moldovan, poate preot, cum s-a publicat această demandare (încredințare, recomandare) în toată beserica românească de la Urbea-Mare. Episcopul și consistoriul de acolo nici n-a(u) trimis deputațiune la împăratul cum au trimis slavii din Ungaria vreo 200 de preoți, cărora(pe care)i-au amenințat pentru aceasta ungurii cu acțiune fiscală, nici n-a(u) dat protest ca consistoriul din Blaj, și apoi ce s-ar fi putut aștepta de la

alți români mai nepricepuți, când nici mai-mari besericei nu-și apăra(u) limba besericei sale?! Aci are loc zisa scripturei: „*voi sunteți sarea pământului; dacă se va împruți acesta, cu ce se va săra?!...*”

Poporul român.

LXXX. Cu toate acestea nu trebuie să uităm că poporul român,

începând de la Țara Bârsei pân-la Tisa, precum în timpurile cele vechi a fost singurul apărătoriu și păstrătoriu fidel al limbei naționale, ce o a adus din Italia sub Traian înainte de 1700 și atâția de ani, - asupra barbarilor: goșilor, hunilor, avarilor, bulgarilor ș.a., precum a fost singurul apărătoriu al limbei naționale atunci, când preoții și intelighenții românilor deschidea(u) ușile și ferestrele besericilor românești ca să intre *gospodi pomilui, premodrosti prosti* și alte prostii /pentru cei ce nu le înțelegea(u)/, precum în acele timpuri triste singur poporul, părăsit de cei culți din sânul său, stete(stătu) apărătoriu neînvinș și fu scăparea limbei și naționalității române, - precum atunci casele familiilor române era(u) școalele naționale și mamele doctorii românilor, așa și în anii de curând trecuți, când amenința ungurismul limba și naționalitatea română, cea mai potentă(puternică) opozițiune cea mai neînvinșă ungurismului, dacă și puțin considerată de cei învățați, forma poporului român, familiaei române, deși n-au făcut această opozițiune în formă. Când în anii trecuți o sumă a învățaților românilor își ținea onoare a se da de unguri, ținându-se mai onorați a fi coada altor națiuni străine decât fruntea națiunii sale, iarăși poporul era împiedecământul cel mai mare al ungurismului; el se purta cu religiune și cu credință neînfrântă către limba, datinele, tradițiunile, cu un cuvânt cătră naționalitatea română, cea mai veche de două mii de ani! și se va purta (în)totdeauna doar preoții și intelighenții românilor iarăși s-ar îmbăta de amoarea străinilor și s-ar abate de la credința cătră națiunea sa ...

Cauza episcopilor cu sașii pentru românii din Fondul Regesc.

LXXXI. La a(nul) 1842 ungurii, prin episcopul Leményi, folosiră acea politică ca să-i încurce pe români în proces cu sașii, care se opunea(u) planurilor unguritoare, ca așa românii, cuprinzându-se cu

cauza asupra sașilor / ca în Banat asupra sârbilor / să uite de cauza generală-națională, de altă parte, ca dâșșii, ungurii, să-și câștige

simpatii la români, arătându-le că-i apără asupra sașilor. Episcopul Leményi și dete în cauza aceasta o petițiune subscrisă și de episcopul neunit Vasiliu Moga la dieta din 1842. Așa se abătură episcopii de la cauza cea generală a națiunii la provocarea ungarilor, fără a-și fi vrut sau putut ajuta într-adins ungarilor pân-ce sta în putere constituțiunea celor trei națiuni. Dar cu cauza aceasta cu sașii vrem să ne cuprindem cevași mai pe larg.

Prenotite istorice-politice în cauza românilor cu sașii.

LXXXII. Ungurii le-au răpit românilor toate nu atât cu înșelăciunea, cât cu puterea, dar sasul l-a despoiat pe român de toate nu cu puterea, ci cu înșelăciunea, cu vafritatea (viclenia). Sașii au știut stoarce prin măiestriile lor suma de privilegii și diplome asupra românilor, străvechilor locuitori și erezi(moștenitori) ai acelu pământ. Și toate acestea nu le făcură sașii deodată, ci cu încetul și pe nesimțite. Români se deșteptaseră numai că nu mai au nimic, nici dreptățile (cu) care îi înșela(u) sașii, sau, în timpuri de răzbele le lua(u) aceștia spre păstrare în arhivele lor - spre a nu le da îndărăt, nici pădurile și pământurile ce se rezema(u) pe acele dreptăți, nici drepturile politice etc.; ba și alte stricăciuni morale se lipiră de români prin comerțul cu sașii; astuția (șiretania), moliciunea, egoismul ș.a. de altă parte stinseră în români de acolo tot spiritul de viață publică. Sașii au înșelat de nenumărate ori pe unguri, care i-au chemat în țară și le-au dăruiat pământul de ereditate (moștenire) al românilor.

Când au intrat ungurii în Transilvania nu cuprinseseră toată țara, ci numai pân-la Cluj; în părțile de miază-zi ale țării tot *români domnea(u)*, ba și după venirea oaspeților sași ducele Negru, care apoi a trecut în România, și antecesorii săi era(u) duci de sine stătători. Sașii i-au aflat pe români pe acel pământ, unde locuiesc și astăzi. Numele cele istorice ale cetăților și urbilor (orașelor) din Fondul Regesc pân-în ziua de astăzi sunt *românești*: Sibiu, Brașov, Miercurea, Sebeș ș.a. Români i-au cuprins (i-au primit) pe sași ca pe niște oaspeți și și-au împărțit cu ei selbele (pădurile) și proprietățile lor; așa, după privilegiul andreian/a(nul) 1224/, pe care-și razemă sașii pân-astăzi toate pretențiunile lor și care altramente (altminteri) nu da altceva sașilor decât ce avea(u) și români mai înainte -, români *propriile lor selbe/sylva Blachorum/* le deteră spre folosință comună și sașilor.

Procesele românilor cu sașii și începură cu venirea acestor oaspeți; așa, după un act de la Bistrița din anul 1366, purtară proces românii de *villa Petri* înaintea regelui Ludovic pentru că sașii disputa(u) teritoriul românilor, „*ce-l posedea românii mai bine de una mie de ani răscumpărat de mai multe ori cu sângele său și al străbunilor săi*“/, *territorium ultra mille annos possessum per se et majores suos multis vicibus sanguine redemptum*“/. Românii, cu toate că câștigară procesul, totuși fură atât de buni încât singur, ca să nu supere inimile oaspeților, le deteără acestora în *testimoniu de amiciție*“/ în *testimonium amicitiae*“/ lemne de lipsă, mulțumindu-se cu mulțămitele cele mari făcute din partea oaspeților/, *hospites theutonici pro amicabili offero hoc Valachis magnas dicunt gratias*“/.

Cu încetul, cu încetul, cum zic, îi despoiară sașii pe români de toate drepturile, dar mai vârtos începe această despoiere de drepturi de la unirea celor trei națiuni (1437). Și cu atât mai cu rezultat era(u) sașii întru despoierea și asupra românilor, cu cât ei nu numai cu ungurii era(u) conjurați (conspiratori, complotanți) asupra românilor, ci între ei înșiși încă făcură jurământ național spre susținerea privilegiilor sale, care nu era(u) altceva decât privilegii de apăsare pe români. Subt principii calvini, folosindu-se sașii de ura între români și unguri din cauza religioasă, continuară aceste asupra. În urmă, pământul regesc și poporul de acolo îl vedem figurând numai subt nume de *sas*, precum pământul din comitate cu românii îndreptățiți de acolo subt nume de *ungur*. Și mai încolo merseră sașii; ce vedea(u) că fac conjurații săi unguri cu românii din comitate, aceea făceau sau cel puțin se adopera(u) (se străduiau) a face și dâșii cu românii din Fondul Regesc; așa au adoperat a-i face pe aceștia *iobagi* din oameni *liberi*; așa i-au supus la decime (a zecea parte din produse) - și pe poporul unit, ba și pe popii neuniți, cu toate că după privilegiul andreian decimele se cuvenea(u) popilor săsești numai de la sașii lor. *Sacerdotes vero suos libere eligant et ipsis decimas persolvant*. Când au luat parte românii la alegerea popilor săsești?! Decimele ce le dădea(u) românii catolicilor, se șterseră încă pe timpul lui Mathia și Vladislav; lutheranilor săsești le-au dat pân-în 1848. Dar românii de acolo era(u) liberi și proprietari; pentru aceea art(icolul) de la 1744 da și românilor drepturi egale, dar nu ca la români, ci ca sași - *eidem nationi adnumerantur* etc. zice art(icolul) de la 1744; ei! dar religiunea neunită nu era *receptă* și pentru aceea, după legile țării, avea(u) cale sașii de a nu-i accepta pe românii *neuniți* la

deregătorii. Și decretul regești date în favoarea românilor din Fondul Regesc/ la care se provocau episcopii/ numai ca sași dau drepturi egale românilor din Fondul Regesc/ tăcând despre aceea că decretul regești n-ar avea putere de lege după constituțiunea țării; legile de la 1791 statorcesc (stabilesc) că țara nu se guberne (nu se guvernează) după patente, ci după legi dietale/; așa decretul de la 1819 zice^{1/} : „Este cert că românii s-au aflat în Transilvania cu mult mai înainte decât veneticii și oaspeții sași, deci precum aceia care sunt nobili se consideră de unguri, așa românii din Fondul Regesc cu atât mai vârtos trebuie să se considere de sași, cu (atât mai mult cu) cât că natura Fondului Regesc nu suferă diversitate de drepturi“. Românii din comitate, care se făcură unguri, încăpură la deregătorii, alții nu; românii din Fondul Regesc nu se făcură sași, dar nici nu-i lăsară sașii la nici un ram de deregătorie, cu toate că și numai ca politic sași avea(u) drepturi egale / se înțelege, dacă era(u) uniți/. Asuprirea în toată întâmplarea fu mare, ba respective mai mare și decât a românilor din comitate.

Critica purtării acestui proces.

LXXXIII. Cu toate acestea, din aceste scurte prenoțițe istorice-juridice e prea învederat că rugă-

minte episcopilor de la 1842 pentru românii din Fondul Regesc, dacă a și fost dreaptă cauza românilor din Fondul Regesc, totuși n-avea *nici un temei legal-positiv* și arăta și o mare neînțelepciune politică, fiindcă cauza românilor din Fondul Regesc nu se putea decide separată de cauza celorlalți români din Transilvania, fiindcă după legile țării, *toți românii din toată Transilvania, fie nobili, fie liberi, ca români, era(u) tolerați și n-avea(u) nici un drept de stat*; așadar, cum putea(u) să ceară episcopii numai pentru românii din Fondul Regesc drepturi politice și încă ca să aibă *reprezentanți* la dietă și deregători publici după proporțiunea numărului^{2/}, căci aceasta însemna a ridica la națiune românimia din săsime și apoi prin aceasta chiar așa se răsturna *sistema principatului*, precum se răsturna prin cererea *naționalității* pentru *toți românii*, după cum zicea(u) ungurii și sașii la 1744 și 1791 și 1834 etc. Pentru aceea trebuia să rătă de acest proces chiar și ungurii, care cu toate că se

^{1/} „Valachos longe ante advenas et hospites saxones in Transilvania praefuisse certum est, et prout tales, qui nobilitari praerogativa gaudent, inter hungaros referuntur, ita in fundo regio degentes prosaxonibus eo a fortiori censeri debent, quod natura fundi regii diversitatem juriū excludat“.

^{2/} Vezi de atâtea ori memorata petițiune tipărită atunci la Sibiu și românește.

arăta(u) a părtini cauza românilor în contra sașilor, dar nu putea(u) să ajute într-adins, parte în puterea jurământului făcut cu sașii în contra românilor, dar parte și mai ales nu putea(u) și nu vrea(u) să ajute din propriul interes dacă de frică ca nu cumva apucând românii din săsime la putere politică, în urmă să facă asemenea și ceilalți români din comitate, care era(u) și mai asupriți, dar și mai mulți și mai energioși (energici) și cu mai multă inteligență. Așa, nici la 1842, nici la 1847^{1/} nu s-a făcut nimica în dietă în cauza română-sasă pentru că ungurii numai sumuțea(u)(asmuțeau) pe românii în contra sașilor, dar nici nu vre(u) din interesul lor, nici nu putea(u) în puterea constituțiunii să-i ajute, când almente(almintrelea), dacă nu avea(u) ungurii alte scopuri în cauza aceasta, ce nu putea(u) dâșii decreta în dietă cu majoritatea cea mai mult decât absolută, de care se bucura(u) în dietă, ca deputați ai comitatelor, (ai) scaunelor secuiești - cu masa de regaliști față cu 22 (de) deputați săsești?! Dar ungurii n-o făcea(u) aceasta căci prin aceasta căuta(u) să se răstoarne constituțiunea; deci ei, precum s-a mai zis, numai smutea(u) pe români asupra sașilor și când venea înainte vreun proces al unui particular român, care vrea să apuce la vreo deregătorie între sași sau să intre în vreo ceată industrială, atunci acest român purta proces cu sașii în deșert câte 15 ani, iară ungurii se arăta(u) că vreau să-l ajute asupra sașilor - fără a-l putea însă ajuta în puterea constituțiunii. Numai un exemplu aducem. La 3 sept(embrie) a(nul) 1844, Constantin Secăreanu, fiu de cetățean și negustoriu din Brașov,

^{1/} În 9 nov. 1847 pofu episcopul Leményi ca cauza română-sasă să se ieie înainte cel puțin în dieta viitoare. Acest proiect al episcopului fu acceptat. Cu această ocaziune vorbiră și unguri și sași. Ungurii vorbea(u) din interes cu întăritoare asupra sașilor și fără nici un temei; ei zicea(u) că sașii încă ar trebui să facă ceva pentru români, când ungurii atâtea sacrificii făcură pentru iobagii lor. E de însemnat că acești unguri făcură urbariul de la 1847. Sașii vorbiră foarte întemeiat. Unul zise: „și eu doresc ca în cauza românilor să se facă dispozițiune legelativă (legislativă) amăsurată (corespunzătoare) timpului, ci nu vād a fi cu cale a despărți cauza românilor din pământul săsesc de cauza celorlalți români“. Alt sas (deputatul Sibiului) strămtoră pe episcop să arate plenipotența de la românimea din pământul săsesc - până atunci va să contrazică pertractării acestei cauze, mai încolo zice acest sas: „cum că românii dintre sași sunt în starea cea mai bună, mai altmente decât proprii urbarialiști ai domnului episcop de Făgăraș“; Tot acest sas, la meritul cauzei prea bine zise în înțelesul legilor, că: „pe pământul săsesc în sens constituțional nu cunoaște națiune română; pe pământul unguresc nobilul e nobil unguresc, fie de orice națiune va fi - așa și pe pământul săsesc numai cetățeanul sas poate purta deregătorie“. Din toate acestea se vede că cauza română-sasă nu era să iasă nici pe viitor, căci ea nu avea nici un temei în legile țării. Așa se întâmplă de regulă cu orice cauză, fie oricât de dreaptă, dacă legile-s rele, și e purtată rău.

de te rugăminte către magistratul din Braşov ca să-l accepte ca practicant lângă magistrat ca pe unul care a absolvit studiile filosofice și juridice și care are cunoștința limbii germane. Magistratul săsesc îi de te rezoluțiune în 11 sept(embrie) 1844 „că nu-l poate asume(lua) din cauza fiindcă după legile fundamentale ale patriei și după articolul novelar 15 din a(nul) 1791 numai acele individe au drept la ofițierile publice care se țin de una dintre cele patru religiuni repecte, iar suplicantul (solicitorul) e neunit“. În urma acestei rezoluțiuni Secăreanu recurse la guberniul din Cluj, aducând înainte aceea „cum că articolul novelar la care se provoacă (referea) magistratul numai aceea spune că la oficiile publice numai fiii patriei pot fi admiși, iar recurentele (cel care revine cu solicitarea) e nu numai fiu al patriei, ci e și cetățean săsesc, care e și cu posesiune prevăzut în Fondul Regesc, - mai încolo, cum că sunt mai multe exemple care arată cum că individele(indivizii) de religiunea neunită fură admise (admiși) ca practicanți pe lângă dicasteriile respective“. Guberniul din Cluj arată acest lucru cancelariei de curte din Viena cu acea părere „cum că, după înțelesul art(icolului) de la a(nul) 1791, combinat cu celelalte legi, neuniții nu pot admite(intra) la atari deregătorii și servicii care nu sunt apriat (clar) supuse alegerii din cele patru religiuni repecte, cum că prin urmare și Secăreanu s-ar putea admite ca practicant lângă magistratul din Braşov“. Cancelaria de curte luă de bună părerea guberniului și demandă(încredință) prin aceasta magistratului din Braşov ca să-l suscepă(să-l primească) pe Secăreanu ca practicant. În urmarea acestora, Secăreanu solicită magistratului ca să-l jure (să-l garanteze) ca practicant; magistratul însă, în 25 iunie 1845, îi de te rezoluțiune că „nu i se poate face destul fiindcă comunitatea centumvirală (colegiu de o sută de judecători) din Braşov a insinuat recurs la prea-înaltul tron în contra determinațiunei cancelariei de curte. Suplicantele (solicitorul) de nou recurse la guberniu, rugându-se de aceasta ca să facă dispozițiuni eficace spre a fi asumpt (luat). Guberniul demandă (încredință) magistratului că dacă nu este altă cauză în contra asumpțiunii(uzurpării) lui Secăreanu, afară de recursul insinuat (introdus) prin comunitatea centumvirală, atunci magistratul să-și țină de cea mai strânsă obligațiune ca pe numitul suplicant de loc (imediat) și de fapt să-l admită la praxă(practică). În urma acestei determinațiuni magistratul răspunse guberniului: „cum că în puterea legilor fundamentale ale patriei numai aceia pot fi deregători publici, care se țin de una dintre cele 4 religiuni repecte; iară românii de

legea neunită, după legile de până acum, nici între Statuti și Ordine, nici între religiunile cele recepte nu se numără și așa ei sunt excluși de la purtarea deregătorilor publice; această constituțiune fundamentală a patriei cu cuvinte destul de lămurite o arată A(pprobatae) C(constitutiones) ,1.1, t.1, a.2,3; p.1, t.8, a.1;p.1, 9, a.1; p. III, t.1,a.1; cum că această facultate (posibilitate) la deregătorii se cuvine singur/exclusiv/celor patru religiuni recepte, nu numai prin Dipl(oma) Leopoldină, p.1. 2,3,5 s-a încredințat și prin art(icolul) diet(al) 15 din a(nul) 1791 de nou s-a asigurat, ci s-a întărit și prin uzul de mai multe secole întemeiat pe memoratele legi, aceasta nu se poate trage la îndoială, - răspunse mai încolo magistratului ca din ce oară(deoarece) determinațiunea cancelariei de curte e abătută de la legile fundamentale ale patriei, iar magistratul și prin jurământ e obligat a conserva legile patriei și a apăra constituțiunea municipală a națiunii săsești, și afară de aceea din ce oară (deoarece) comunitatea Brașovului, atât centumvirală, cât și districtuală a înaintat acum insinuatul recurs la prea-înaltul tron, se ține obligat prin conștiință a lăsa în atatu quo - până la determinațiunea (sfârșitul) prea înaltă - un lucru de atât de mare moment, unde se lucră(se lucrează) despre conservarea drepturilor constituționale ale națiunii săsești precum și despre legile pozitive ale patriei, care numai pe cale legelativă (legislativă) se pot muta". La această relațiune (raport) a magistratului, guvernul de nou îi demandă(încredință) în 3 oct(ombrie) 1845, ca pe lângă toată această contradicțiune să-și țină totuși de datoria de a-l suscepe (sprijini) pe Secăreanu, cu acest decret gubernial, de (din) nou solicită pe magistrat ca să-l susceapă (ajute), iar magistratul îi răspunse că recursul comunității întru adevăr s-a înaintat și prin urmare până la preainalta deciziune a majestății nu i se poate face destul. Suplicantul (solicitorul) iarăși recurse la guberniu ca să adstrângă (constrângă) acesta pe magistrat la ascultare. Guvernul îi răspunse lui Secăreanu că comunitatea Brașovului a înaintat efectiv recursul la majestate; deci nu rămâne alta îndărăt decât ca și Secăreanu să-și înainteze documentele sale la preainaltul tron. Recursele (recursurile) cetății și districtului Brașovului, precum și ale magistratului din Brașov și ale Universității se rezemă pe aceea că românilor, în puterea legilor patriei, nu le este iertat a purta nici o deregătorie în țară, nu numai pentru că sunt neuniți, ci și singur pentru aceea că sunt români, această constituțiune a patriei trebuie să o custodească (s-o păzească, s-o respecte) și puterea executivă,

din ce oară (deoarece) această constituțiune încă nu e schimbată prin puterea legelativă (legislativă); dintre motivele aduse de sași asupra susceperii Secăreanului numai unul mai memorăm: „*subt cursul de șapte secole - zice magistratul Brașovului - de când fură chemați în țară oaspeții teutonici/ prin regii Ungariei cei de pie(pioasă) memorie și de când fac națiune distinctă în puterea privilegiilor și imunităților ce li s-au dat, toate deregătoriile publice le purtară în puterea privilegiilor exclusiv sașii, fără a fi apucat vreodată în decursul acestor secole, care cu rând 24 (de) generațiuni, nici măcar un român la vreo deregătorie publică, - deci și magistratul încă se roagă ca să se dea loc recursului comunității, (pentru ca) nu cumva altmente (altmintrelea), în contra legilor și privilegiilor apărătoare de întregitatea (integritatea) națiunii săsești, să se ruineze și să se apese sașii prin ginea (ginta, neam, popor) română*”.

Suplicantele Secăreanu în suplica(cererea) sa așternută înaintea persoanei majestății, pe lângă arătarea documentelor sale, se roagă „ca majestatea sa, luând în considerațiune pârintească (faptul) că comunitatea Brașovului numai pentru aceea a înaintat recurs la majestate ca într-un chip să-i cășune (să-i cășuneze, să-i producă) spese și ostenele ca să-i tramande (să-i distorsioneze) susceptiunea (acțiunea de a lua ceva asupra sa) și fiindcă recursul comunității e contrariu nu numai legilor patriei și benemnelor (binevoitoarelor) ordinațiuni regești, ci și legilor naturei, să binevoiască a da ordinațiuni grațioase ca nestând contra recursului comunității, suplicantele să se suscepă de practicant la magistrat”. În urmă, guvernul din Cluj, în relațiunea sa, încă stete(stătu) nemișcat pe lângă părerea sa de mai înainte în favoarea Secăreanului. Trimițându-se toate aceste documente, prin guvernul, la împărăție, cancelaria de curte își dete părerea cătră împăratul în acest obiect, ca și mai înainte, în favoarea Secăreanului; cancelaria zice cătră împăratul: „art(icolul) de la 1791 spune că și neuniții să se trateze după condițiunea lor asemenea celorlalți locuitori ai patriei; iar condițiunea lui Secăreanu, care e posesionat(are posesiune) în Brașov și cunoaște limba germană, care e o cerință necesarie pentru un oficiale săsesc - e atare, încât Secăreanu acum se poate considera de sas, prin urmare se poate suscepe ca practicant”.

Referentele (referentul) săsesc de la cancelaria de Curte, Konrad de Konradtheim, își dete contrapărerea, rezemându-se pe aceea că art(icolul) de la 1791 numai liber exercițiu de religione da românilor, că numai cele trei națiuni și patru religii au drept la deregătorii, că și

dacă fură unii dintre români suscepti la alte dicasterii, dar sașii și-au susținut puritatea instituțiilor și drepturilor lor și vreau să și-o susțină și pe viitor“. Acest proces îl apucă încă nedecis a(nul) 1848. Aci nu ne este scopul de a mai arăta că ungurii să fi și vrut într-adins a ajuta pe români, nu putea(u) să-i ajute decât numai sub nume de ungur au(sau) de sas - după constituțiunea ungurească, cum se vede și din propusețiunea (propunerea) Cancelariei de Curte, unde zice de Secăreanu că după calitățile ce le are, *se poate considera de sas*; - ci noi aci voim să însemnăm următoarele două lucruri: cum punea(u) sașii în mișcare toată națiunea, începând de la comunitatea locului, a districtului, de la magistrat și universitate până la Cancelaria de Curte și pentru cea mai mică cauză, care tăia în viața lor națională și cum prindea(u) lucrul toți de (din) toate părțile, ca să-și apere drepturile lor; dar cu toate acestea mai încolo, cum nu și-ar fi putut apăra, necum privilegiile cele nedrepte, ci nici drepturile cele adevărate, se(dacă) nu era(u) organați (organizați) pe temeii *național*, adecă se nu avea(u) deregători aleși din sânul lor la comunitate, la guberniu, la curte etc.

Ce trebuia dară să facă episcopii în cauza românilor ?

LXXXIV. Episcopii dar, dacă au vrut și ei să facă ceva bine pentru români, preste tot trebuia să urmeze aceea ce au fost început predecesorii lor încă înainte de a(n-

ul) 1744 și la a(nul) 1791, iar nu să despartă cauza comună a națiunii și să se facă unelte ungurilor și de răs chiar și înaintea acestora și înaintea tuturor priceputorilor (pricepuților) de lucru.

Tot ce putea(u) dar cere episcopii distinct pentru românimea din Fondul Regesc, pe *calea* pe care au fost *apucat* și după temeiurile pe care se răzema(u) era ca românii de acolo să se facă sași și ca sași să se accepte la deregătorii în Fondul regesc, precum în comitate se făcea(u) unguri și apoi ca unguri îi accepta(u) la deregătorii. Așa suna art(icolul) de la 1744 și decretul regesci pe care era bazată rugăminte episcopilor. De aci se poate vedea cât de neînțelepțe fu începută și dusă aceea cauză a românilor din Fondul Regesc. Tăcând cu totul despre aceea, că avea(u) tot dreptul sașii când arunca(u) episcopilor că nu sunt reprezentanți ai românilor. Și într-adevăr, cine i-a fost împuterit (împuternicit) pe episcopi ca să trateze cauzele românilor fără știrea acestora?!; n-au putut să țină congres național?; n-au putut culege subscripțiuni?; dar sinoade cine i-a împiedecat a ține?; hei, numai de

sinoade să nu vorbești episcopilor și de diete / adunație de țară /despoților!

Tot ce putea(u) cere episcopii - dacă chiar nu vrea(u) să se dea cu totul nepăsării în cauzele românilor - nu numai pe temei legal, dar nevătămând nici înțelepciunea politiceii în cauza națională, - distinct pentru românii din Fondul Regesc era ștergerea decimelor, ce cu atâta nedreptate strigătoare la cer le da popilor săsești tot poporul român din Fondul Regesc, unit, neunit, ma(ba) chiar și popii neuniți, asta se putea cere și distinct pentru românii din Fondul regesc și ridicarea și încetarea altor apăsări private și nedrepte; dar cauza comună națională, care după *Approbatæ* și *Compilatæ* n-avea nici un temei legal, ci temeiul ei era și este dreptul cel etern al firei, legea cea sfântă a rațiunii și politica cea sănătoasă a țării, această cauză națională, începută de nemuritorii noștri străbuni încă în sec(olul) XVII, urmată cu sinceritate și constanță în tot secolul XVIII, - această cauză sfântă a o părăsi în sec.(olul) XIX era o rușine, o masculă (pată) pentru națiune, o crimă în contra națiunii pentru individele (individul), care nemulțumit a o părăsi, a o lăsa neatinsă, cuteza a o bucăți! Iacă(iată) starea politică a românilor din Transilvania pân-la a(nul) 1848.

LXXXV. Ce se ține de starea besericească sub episcopia lui Joane Leményi (1832-1848) nu numai că n-a înaintat libertatea besericeii, ci din contră prospera spre cădere cu pași tot mai iuți; - căci, precum mai văzurăm întru alt loc, subt acest episcop începură a se trimite mai întâi cauzele de căsătorie la Strigoniu spre reviziune și spre apelațiune (pronunțare), care lucru mai înainte, subt Bob, nu era în uz; a se trimite informațiuni despre purtarea teologilor; a se recunoaște strigonianul de metropolit peste metropolia românilor etc., etc.; iar înlăuntrul besericeii sistema erezită (moștenită) de la Bob, de a înmulți numărul protopopilor, se întinse și mai încolo; sinoade nu se ținură, afară de sinodul de instalațiune de la 1838, când a depus clerul român jurământul celor trei națiuni unite asupra românilor, care jurământ era și în contra națiunii și în contra besericeii române; așa, neținând sinoade regulat. nu se putea face nici o rațiune despre admenestrațiunea averei besericeii, precum nici despre averea besericilor particulare, nedând rațiuni nimeni nimăru; în această dieceză nu era exactorat (preceptor) diecezan, ca în alte dieceze, și depindea(u) toate de la buna sau rea voința episcopului, canopnicilor, vicarilor, protopopilor, preoților și curatorilor; mai adaugă pe lângă aceste neregularități pompele și

spesele cele necumpătate și nemăsurate cu starea și averea bisericii românești, și însoțite totdeauna cu scăderea morilor (obiceiuri, conduite, năravuri) celor buni, care cauzară de se deșertară foarte casele clerului; acestea și alte asemeni măsuri produsară nemulțumire în cler și deteră cauză la procesul clerului în contra episcopului (anii 1843-1845), care proces a ajuns pân-la curte. Nu ne iartă natura acestei istorii scurte a descrie acest proces cu toate împrejurările ce merită; aci însemnăm numai atâta că acest proces a deșteptat viața națională în cler și în toată națiunea română din Transilvania: i-a lămurit pe românii cei adevărați și i-a ales din cei unguriți; așa (în)cât, cu bună convingere se poate zice că fără acest proces românii nu ajungea(u) la gradul conștiinței naționale care s-a manifestat în 1848, nici nu mergea(u) pe calea dreaptă pe care au mers.

LXXXVI. Nu puțin pătimi libertatea bisericii în timpul mai nou prin introducerea *brânelor roșii* între protopopii uniți din Transilvania, un lucru de puțină însemnătate la (prima) părere, dar întru adevăr un mijloc de a introduce servilismul în cler; că după introducerea acestei datine protopopii nu mai călca(u) în urma protopopilor din vechime, ca să apere libertatea și drepturile bisericii, ci au început a îmbla pe la toți despre care credea(u) că au influență la episcop, pentru ca să capete brâu roșu ce nu consuna nicidecum cu starea cea mizeră a popilor și protopopilor românești.

LXXXVII. Ce se ține de neuniți, episcopul Moga n-a recunoscut pe metropolitul sârbesc, în puterea decretului Mariei Teresia, prin care metropolitului sârbesc nu i se iartă nici o influență în biserica românească din Transilvania.

LXXXVIII. Mănăstirile cele multe, ce era(u) mai înainte în Transilvania au încetat și la uniți - afară de cea din Blaj și unele puține neînsemnate de pe sate - și bine au făcut că au încetat, că în timpul de astăzi mănăstirile nu sunt mijloace spre cultură, ci numai spre a lăți întunerecul și superstițiuni(le) în popor; așa (în)cât, nu poate să aștepte clerul și națiunea în ziua de astăzi nici o lumină fericitoare de la episcopii aceia care mai fac astăzi *călugări* și *arhimandriți*.

Românii din ținutul Crișului.

LXXXIX. Ce se ține de românii din ținutul Crișului, lipsa dezvoltării intelectuale și a spiritului

național e cauza pentru care românii de aici necum mai nainte, dar nici în timpurile recente nu făcură nici un pas în cauza politică-națională. De

altmte, după constituțiunea ungurească și nobilii români de aici avea(u) drepturi de stat, se înțelege, ca politici *unguri*, în care calitate se ungurea(u). Țăranii era(u) tratați ca și în Transilvania, scoși de la toate drepturile țării, supuși arbitriului (arbitrariului) domnilor. Prin uniunea cu beserica Romei, favoriți de guvernii, dacă și (deși) nu ajunseră la acel grad de dezvoltare de spirit național, ca transilvanii, totuși, prin stăruințele celor doi episcopi Darabant și Vulcan /amândoi transilvani/ începuseră și românii de aici a face pași mai rezezi întru cultivarea națională. Așa, se întemeie de împărăție, prin stăruințele lui Darabant la Urbea-Mare (Oradea Mare) seminariul cel mic pentru tinerii români de învățătură, cu cuget ca tot aci să se prepare tinerimea /clerul tânăr/ și pentru preoție. Dar spre marea nefericire, se așază după aceea clerul tânăr al românilor uniți într-un loc al unguirilor catolici. Prin aceasta nu numai (că) se dete ocaziune ca viitorii preoți români acum să sugă toată sistema cea absolutistică a catolicilor, negliând cu totul învățarea drepturilor și datenelor besericeii sale răsăritene, ci, durere!, se mai dete ocaziune spre a se unguiri acum de tineri chiar și preoții români, care au fost până acum reazămii naționalității române, după ce nobilii națiunii era(u) unguiriți nu numai politic, dar și în faptă. Acest pericol mare atât pentru beserica română-răsăriteană, cât și pentru națiune - provenitor din această prea strânsă legătură și alipire a clerului tânăr român cu clerul tânăr al unguirilor catolici - îl pricepea prea bine episcopul Vulcan: drept aceea, în anii cei din urmă ai păstoriceii sale adesea-și declara terea voință de a separa pe seminariștii români de cei catolici și casele de lângă reședința episcopicească se vorbea că ar fi destinate pentru seminarul clerului tânăr român. Dar acest propus, fericitoriu de beserica și națiune, prin moartea bătrânului Vulcan rămase neefectuat pân-astăzi și astăzi încă învață la Urbea-Mare (Oradea Mare) clericii români de beserica răsăriteană într-un loc cu unguiri catolici constituțiunile bisericicești ale catolicilor unguiri în loc de ale românilor, în limba latină în loc de cea română. Viitorii preoți români acum de tineri imbeu (sorb) spirit unguresc subt profesori și cu colegi unguiri, în loc de spirit și viață națională.

XC. Episcopul Vulcan /contemporanul episcopului Bob/ făcu multe bune pentru românii din Ungaria. El întemeie gimnaziul românesc de la Beiuș - singura școală națională a românilor din Ungaria - dotând-o cu o moară de un venit anual de vreo 800 fl(orini), care însă nici până astăzi n-a apucat în posesiunea gimnaziului. Cumpără o grădină pentru seminarul mic din proprii bani, care apoi folosind-o însuși, da arenda seminarului. Întemeie preparandia pentru învățători

sătești cu salariu. Meritul lui Vulcan este mare în respectul intelectual: toți bărbații cei învățați ai transilvanilor, persecutați de episcopul Bob, toți tinerii transilvani afla(u) adăpost la episcopul Vulcan la Urbea Mare (Oradea Mare). Cu distincțiune, învățatul Georgiu de Șinca (Gheorghe Șincai), după cum spune însuși Vulcan într-o scrisoare a sa către un român, merse după datina sa pe jos, cu desagii în spate, în care purta cronica sa cea faimoasă, la episcopul Vulcan; când intră în curte, îi zise: "Samoile/ era(u) cunoscuți din copilărie/ să mă primești în curte-ți, nu pe nemica, ci voi să-ți fac o copie din cronica mea pentru că mă vei ține". Episcopul Samuel Vulcan îl primi bucuros și petrecu Șincai lung timp la dânsul - pân-ce-i decopie o mare parte a cronicei, dar se depărtă apoi și de aicea. Vulcan aduna multe manuscrite de ale învățaților românilor și nu cruța banii pentru dânsule.

XCI. Constituțiunea besericească răsăriteană, datinele besericei răsăritene la românii uniți din Ungaria prin uniunea cu beserica Romei mai că se deteră uitării. Sinoade nu se ținură. Episcopii nu se aleseră după constituțiunea besericei, ci se denumiră. Ba nici popii și protopopii nu se aleg și de mireni, ci se denumesc de mai-marii besericei. Răutăți, ce stau pân-astăzi, durere! ca și unii din cei mai naționaliști popi ai diecezei Urbei-Mari (Oradiei Mari) apără pân-astăzi aceste instituțiuni absolutistice, contrarii constituțiunei celei primitive (vechi) a besericei răsăritene - practisate (practicat) pân-în ziua de astăzi în mai multe părți ale besericei românești, care constituțiune a rămas neatinsă prin pactul uniunei. Toate aceste influențe ale besericei ungurești-catolice se nutresc în diecesa Ungariei și prin acea împrejurare că clerul român ia salariu din fondul ecleciastic al catolicilor. Cel mai sigur mijloc de a rupe clerul de către popor.

XCII. În Urbea-Mare (Oradea Mare) libertatea besericei românești n-are nici un patron pân-în a(anul) 1848; că nu se știe să se fi ținut sinoade pentru negoțiile (treburile) besericești și să fi cugetat cineva a se substrage de subt beserica ungurească și a se uni cu metropolia românilor, ca să aibă grijă de îndreptarea și înaintarea besericei românești cu puteri unite prin sinoade legale, compuse cum se cade - *din cler și din popor/ex clero et populo/*.

Românii din Banat.

XCIII. Românii din Banat nu era(u) atât de expuși incurgerilor (influențelor) externe, în secolele trecute; neincomodați de elemente străine în mijlocul său, putea(u) mai ușor să-și susțină mai întregă autonomia provinciei și individualității lor naționale, decât frații lor

transilvăni și ungureni. E într-adevăr că românii din Banat își și știură păstra independența lor provincială asigurată prin tratatele primitive încheiate cu ungurii^{1/} și sub regii ungurești și (sub) domnia turcilor și în parte (sub) a principilor transilvăni. Dar *privilegiile*^{2/} garantatorii de independența lor națională, câștigate prin bravurile și faptele eroice probate asupra turcilor, - susținute pân-la capătul secolului XVII și începutul sec(olului) XVIII - se învechiră din cauza întunecului celui gros ce-l produsură răzbebele (războaiele) cele neîncetate și apăsarea cea lungă a turcilor, sub care gemură - precum și din cauza debilității românilor. Așa, bănățenii, scăpând de turci în sec(olul) XVIII, nefolosindu-și, ba uitându-și de privilegiile și libertățile lor - în contrast cu aceste privilegii - căpătară oaspeți pe pământul de ereditate al românilor, coloni (coloniști) sârbești și nemțești.

XCIV. În secolul trecut, când religionea era criteriu politic, mai ales cea catolică la guvernul austriac, bănățenii rămaseră constanți și credincioși religunii lor străbune, ce o păstrară sub barbari. Necăpătând episcopi naționali, cu încetarea metropoliei române din Transilvania din cauza făcutei uniuni, bănățenii căzură sub jurisdicțiunea besericească a venticilor sârbi - coreligionarilor săi; românii acceptară atunci această jurisdicțiune tacitamente (tacit), constrânși de împrejurări amenințătoare religiei sale; una beserică, ca și un popor, asuprită, cerca scăparea acolo unde o afla, și la străini; se supuseră atunci sârbilor de bună-voie pentru păstrarea credinței;

^{1/} Vezi c.I, pag.11 în această istorie.

^{2/} În puterea privilegiului românilor din Banat, căpătat de la regele Ladislau la a(nul) 1457, în care privilegiu se întăresc toate prerogativele, libertățile și drepturile lor date de regi de mai înainte, comitele românilor din Banat avea jurisdicțiune peste districtele: Lugoj, Sebeș, Mehadia Crașiova, Bârzava, Comitat, Iliada. În acest privilegiu (în multe conforme privilegiului andreian al sașilor) între aitele se zice: „Și ca nobilii români judecători și toți ceilalți români, cu unite între sine puteri cu atât mai bine să poată continua între sine zisele servicii ale noastre și ale regatului nostru întru apărarea vadurilor Dunărei am decretat: *a nu dona nimănui de aci înainte sate și eredități în zisele opt districte, decât numai celor care pentru credincioasele lor servicii se vor recunoaște de binemeritați prin zișii români, și aceste opt districte niciodată nu le despărți dela olaltă nici dona oricuiiva vreunul dintr-însele etc.* Prin aceste vorbe ale privilegiului se garantește (garantează) susținerea întregității (integrității) Banatului pentru români. Mai încolo se zice în acest privilegiu: „... pe lângă aceasta ne-am învoit ca pe românii nobili și deregători să nu-i judece altul nimeni decât pe un timp alesul lor comite; și și dacă ei nu vor fi mulțumiți cu judecata, să poată și să cuteze a apela procesele lor la judele curiei noastre și de acolo la prezența personală a maiestății noastre regești“. Acest privilegiu e întărit și de principele Transilvaniei gabriele Bathory, la 3 aprilie, a(nul) 1609. Aceste privilegii s-au fost pierdut într-un pod al unei beserici, cum se spune: acum s-au așizat și în parte s-au dat la lumină. Vezi Foaia Gazetei, nr. 21, 1851.

bunăoară, cum cerea(u), tot pe aceste timpuri, și românii din Brașov / pân-nu căpătaseră românii neuniți din Transilvania episcopi/ apărare și supunere la episcopii din România, ce însă nu le concesse (acceptă) guberniul.

Jurisdicțiunea sârbească-bisericească peste puțin se făcu nesuferită românilor; românii, sătui de preoți străini, a căror limbă nu o înțelegea(u), care nu numai (că) nu era în stare a lumina pe români, ci din contră, într-adins lucra într-acolo ca să propage întunerec între români spre a-și putea mai cu înlesnire asigura supremația și pe viitor; românii din Banat asupra acestui despotism besericesc al sârbilor, urgisit de la început, acum, cu începutul secolului prezent, se reluța(u) cu toată energia. P.Maior în *Istoria sa/ a(nul) 1812/*, în mai multe locuri plânge amar soarta bănățenilor asuprași de ierarhia sârbească. Prin aceste lupte cu sârbii se dezvoltă încâtva (întrucâtva) spiritul național-român. Dar de sârbi tot n-au scăpat.

În respectul intelectual (din punct de vedere), bănățenii făcură pași timpuriu, încât P.Maior la a(nul) 1812 își făcea speranțe că bănățenii cu tim(pul) se vor număra între românii cei mai cultivați. Dar supremația sârbească avu mijloace destule de a împiedeca dezvoltarea intelectuală. Bănățenii, asuprași de sârbi besericește, arătară în timpurile mai recente o plecare prea mare spre ungurism.

CAPITOLUL VII

Starea țăranilor români din Dacia Superioară pân-la a(nul) 1848.

*"Privilegiile vor cădea, dar poporul român e etern".
Mirabeau*

*

XCV. Pentru meserii (sărăcii) români din comitate, cei mai numeroși, cei cu inteligență mai multă, dar cei mai asupriți, fără proprietate - iobagi fără nici un drept, dar încărcăți cu toate greutatele cele neportaveri (cele mai greu de purtat), care da(u) darea singuri, făcea(u) drumurile țării și apoi ei da(u) și vama, ba ei dădea(u) nu numai cele necesare pentru miliție, ci și chiar miliția - pentru acești români asupriți nu purta nimeni nici o grijă: episcopii era(u) ocupați cu cauza cu sașii: soarta iobagilor români celor uitați de ai săi era lăsată arbitriului (arbitrariului) domnilor ungurești.

Întrebațiunea (recensământul) urbarială înainte de 1848 era cea mai momentoasă (grabnică) întrebațiune socială în Ungaria și Transilvania, care atingea mai de aproape decât oricare altă întrebațiune toate interesele românilor și care până astăzi încă-și are interesul său practic.

Evoluțiunea istorică a iobăgiei o petrecurăm în capul (capitolul) II al acestei istorii. Aci vom să ne cuprindem (vrem să ne referim) numai cu istoria relațiilor între proprietari și țărani și cu evoluțiunea a în trebațiunei urbariale. Pentru nexu (legătură, continuitate) - toate ce s-ar fi ținut de altminteri (altmintrelea) de perioadele precedente - le trecem aici.

**Aristocrația ungu-
rească față cu po-
porațiunile supuse.**

XCVI. Nu este nici o țară în care să se fi susținut casta aristocratică atât de izolată de câtră celălalt popor, ca în Ungaria și

Transilvania - atât în legeațiune (legislație) cât și în viața civilă. Nicăiri atâtă alipire de dreptul istoric și datinele evului mediu ca la acești aristocrați. E într-adevăr, dacă considerăm relațiunile istorice ale acestor aristocrați, atât în trecut cât și în prezent, nu e de mirat aceasta. Dedați fiind, de la venirea lor din Asia și cucerirea țării, a trăi din sudoarea poporațiunilor subjugate; ambițioși pe o istorie plină de fapte memoraveri (memorabile), executate totdeauna împreună cu popoarele supuse, dar sub numele lor, văzându-se singuri și puțini la număr în această parte a lumii, înconjurați de elemente străine - tot viitorul său și-l vedea(u) într-o apăsare cât mai profundă a vechilor locuitori ai pământului cucerit, și aceasta cu atât mai vartos cu cât în Ungaria și Transilvania casta aristocratică - cu puțină excepțiune - forma o națiune întregă, nu ca în alte țări, unde casta aristocratică sta în legături de sânge, religione, datini etc. cu celălalt popor. Cu dinstincțiune în Transilvania, fiind și mai puțini la număr față cu numerositatea românilor, își vedea(u) scăparea ungurii singur și numai în cea mai strânsă alipire de toate drepturile și datinele istorice - aristocratice ale evului mediu; prin urmare, în cea mai adâncă apăsare a românilor; și spre această, în cea mai strânsă legătură cu secuii și sașii asupra românilor, pe care-i considera(u) de inamici comuni. Acestea era(u) - și sunt pân-astăzi - lineamentele politice de la care-și vedea(u) atârnată existența sa aristocrației unguri. Cu mai multă consecenție (consecvență?) n-a putut nici o aristocrație să-și urmeze o politică, precum și-o urmară aristocrației ungurești această politică detestândă (detestabilă) de asupra a românilor.

Constituțiunea feudală.

XCVII. Constituțiunea aristocrației ungurești - adecă a țarei - atât politică, cât și civilă, era *feudală*

per eminentiam, de la care nici în dieta din 1847 (cu) nici un fir de păr nu vrea(u) a se abate ungurii. Întoarcerea lor în 1848 a fost o necesitate a împrejurărilor. De altmente (altmintrelea), precum vom vedea mai târziu, afară de eliberarea iobagilor în parte, supremația aristocratică-ungurească era asigurată și după 1848. Instituțiunea feudală cea mai plăcută aristocraților, cea mai proventuoasă (productivă, mulțumitoare) pentru dâșșii, cea mai garantitorie de existența lor, temeiul a toată constituțiunea ungurească, de altă parte, pentru români, cea mai tristă, cea mai apăsătoare și cauza principală a toate relele politice, civile și

morale în care zăcea(u) - era *iobăgia*. Nici o aristocrație (de) pe pământ n-a asuprit pe țărani întru atâta măsură, nici (nu) și-a susținut și mărit vreuna drepturile asupra țăranilor cu atâta cerbicie (încăpățânare) tenace pân-în timpul cel mai recent ca aristocrația ungurească. Și în ziua de astăzi încă ar restitui iobăgia de i-ar sta în putere.

Dreptul țăranilor de proprietate imobilă la început.

Noi însemnarăm într-alt loc /cap.II/ că la început soarta țăranilor era mai de suferit: țăranul avea *drept de proprietate și drept de migrațiune liberă*; dar după legile ungurești

mai târzii, țăranii, precum se dezbrăcară de toate drepturile politice, așa în urmă se despoiară de toate drepturile civile și de dreptul de proprietate. Dreptul de proprietate deveni drept *exclusiv* al aristocrațiilor. Cum că țăranii, și după introducerea iobăgiei, afară de pământul *colonial* (de colonist), pentru care făcea servicii domnilor, avea(u) și proprietatea lor *imobilă*; însăși legile ungurești nu lăsa(u) nici un loc îndoielii. Acest drept al țăranilor îl arată în mai multe locuri decretul regilor, totdeauna și aceea cum se adopera(u) (îngrijeau) domnii a-i despoia pe țăranii de toată proprietatea. Sfântul Ștefan^{1/} zice: "... am decretat ca fiecare să dispună liber despre lucrurile sale"; mai încolo zice: "... vrem ca precum celorlați le-am dat facultate de a domni peste lucrurile sale, aceasta să se înțeleagă și despre lucrurile *șerbilor și milițiilor* (soldaților) și nimenea să nu le răpească ceva". Andrei II^{2/} zice: "... că nu va face nici o colectă în *prediurile serbviienților* (proprietățile servitorilor)^{3/} și iar "dacă va muri serbientele fără fiu, a patra parte din *posesiune* s-o capete fie-sa; de reziduu (rămășiță) să dispună cum îi va plăcea, și dacă prevenindu-l moartea, n-ar putea dispune, să treacă la cei mai *de aproape* ai săi, și dacă nu va avea nici o generațiune, *la regele*". Din acest decret e prea clar cum avea(u) țăranii și facultatea liberă de dispozițiune testamentară asupra proprietății imobile și cum în cazul când țăranul n-avea nici un următoriu (urmaș), trecea la *fisc*, iar nu la domnul pământului precum s-a făcut mai târziu. Tot în decretul regelui Andrei II se zice ca porcii

^{1/} D.L., II, c.V și VI.

^{2/} D., a. III, IV, XIII, XIV, XXII, anno 1222.

^{3/} Diferența între *nobil* și *liber* s-a putut vedea în cap. II al acestei istorii; aci însemnăm că în decretul regilor *servi, milites, servientes*, mai târziu *coloni, iobagi, rustici* sunt sinonime.

regali "să nu pască în selbele sau pratele serbienților" (pădurile sau domeniile rusticilor), va să zică țărani și avea(u) selbele și pratele lor; mai încolo tot acest rege zice: "... nobilul care va strica sau despoia pe țăran, să se depoia de demnitatea sa înainte a toată țara, dând îndărăt ce a luat", de unde se vede plecarea cea mare a domnilor de a despoia pe țărani. Regele Coloman^{1/} zice: colonii mai vechi scoși din ereditate să se întoarcă la pământul său etc., etc. Ba chiar și decretul verböczian, carte de lege ieșită în urma decretului lui Vladislau, când se făcură țărani *astrânși de glie* (glebae adscripti/, măcar că zice^{2/}; țăranul afară de mercedea lucrului său n-are nici un drept în pământul domnului său; vorbește totuși în mai multe locuri despre bunurile *imobile* ale țăranilor; așa /III, 26, 5/ se aduce cazul când iobagii și familiarii nenobili ai nobilului, ca și nobilul, se condamnă la pierderea capului și a tuturor bunurilor sale, adecă mobile și *imobile*^{3/} și iarăși /26, 11/: "... condamnat fiind iobagul la pierderea capului și (a) tuturor bunurilor sale mobile și *imobile*: două părți ale acestor bunuri să treacă la domnul pământesc, ca judecător, și a treia parte la actoriul". Tot decretul verböczian /III, 26, 15/: "... de ar fugi iobagul, în cazul ca acesta universe lucrurile și orice bunuri, adecă mobile și imobile ale aceluiași aflătoare și zăcătoare în teritoriul domnului, acesta liber le va putea ocupa pentru sine"; și iarăși (26, 15/: "...ereditățile și bunurile *imobile* ale însuși țăranului trebuie estimate și a treia parte a estimațiunii aceluiași eredități trebuie asemnată actoriului". Titlul 28 vorbește ce este de a se face cu iobagul condamnat, când acesta n-ar avea nici lucruri imobile, *nici eredități* ca să poată face destul. Titlul 29 suna despre împărțirea bunurilor mobile și *imobile* ale țăranilor și zice: "... de va naște țăranul fiu și va avea și fată nemăritată, atunci amândoi succed cu drept egal în bunurile atât mobile cât și *imobile*; și iarăși: "... dacă tatăl, murindu-i muierea dintâi, va lua alta, atunci fiul născut din muierea cea dintâi, de cumva s-a împărțit cu tată-său din tate bunurile mobile și *imobile*, va avea *voie liberă de a dispune după plăcere*, neavând nici muierea a doua a tată-său, nici frații săi din această a doua muiere a pretinde pentru sine porțiunea fiului".

^{1/} D.1.c. XIX. De terris occupatis colonorum ejectorum. Veteres coloni ejecti, terra non habentes alibi, ad suam revertantur; si tanem terra eorum data est monasteriis vel ecclesiis et ipsi aliam habent, hoc inviolabiliter ita permaneat.

^{2/} „Rusticus praeter laboris mercedem in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem nihil juris habet“.

^{3/} Et bonorum suorum quorumlibet mobilium scilicet et imobilium ad partioerem ipsorum cadentium.“

Toate acestea arată dreptul țăranilor de *dispunere* peste proprietatea *imobilă*. Titlul 30 da drept țăranului " *a testa despre medietatea (jumătatea) bunurilor sale imobile* câștigate; cealaltă medietate, neavând țăranul erede (urmaș), trece la domn. De a murit *fără testament /intesta/ și fără erede legitim*, trece tot bunul mobil și *imobil* la domn". Tot în acest titlu zice Verböczi că "precum soarta țăranilor, așa și datina juridică este multefarie (variata), care după vechiul uz al locurilor este de a se observa". Iar ce zice Verböczi tot în acest titlu, nu sta nici într-o contradicție cu cele de mai sus; căci Verböczi, precum a zis, așa a și înțeles, adecă: țăranul, în *pământurile domnu(lui)-său*, iar nu în pământurile sale proprii, n-are nimic *afară de mercedea lucrului său*. Cu toate acestea, domnii și mai înainte răpea(u) proprietatea țăranului, iar mai ales după răscoala lui Doja și decretul lui Vladislau, și decretul lui Verböczi s-a ținut strâns de aceea că *țăranul n-are nimic afară de mercedea lucrului și cum că proprietatea a tot pământul se cuvine și se ține de domnul pământesc*^{1/}. Așa, pe lângă dreptul domnilor de judecare și executare în cauzele urbariale îl despoiară pe țăran în decursul timpului de toată proprietatea imobilă^{2/}.

Avetecitatea (strămoștenirea).

XCVIII. De almente (alt-mintreli) nici dreptul de proprietate al aristocraților nu era perfect; avetecitatea (strămoșteni-

rea) împedeca pe aristocrați întru libera folosire a proprietății; părintele /aristocrat/ nu putea testa despre proprietatea nobilitară căci era și proprietatea următorilor (urmașilor) săi, al căror drept se vătăma; ereditatea era defectă (fixată) și asigurată pentru totdeauna; acest pământ cel mult se putea numai îngreua cu datorii - opemnora, dar vinde de tot nicidecum nu se putea; de aci încurcăturile cele multe posesionare și procesele de cente (sute) de ani ce le producea avetecitatea; această staveretate (stabilitate) a posesiunii tăia toată siguranța ipotecară, fiindcă nobilii, după această sistemă, într-adevăr

1/ Totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet.

2/ Mai conferește (conferă, se referă) despre bunurile imobile ale țăranilor și aprobatele constituțiuni V. E. XXII și decr.(etul) XVII al lui Ferdinand I, art(icolul) 29: „dacă țăranul, care se strămută aiurea, va fi având *vie, pământuri și prate (livezi) proprii, ce nu se țin de casa sau ereditatea în care locuia, ci sunt ereditare sau extirpate, atari vie, pământuri sau prate același colon le poate poseda și folosi liber, care însă domnul le poate redeme (răscumpăra, relua) după datina observată de demult și după legea țării*”.

era(u) numai *uzufructuari* (uzufructul era dreptul de a se bucura de folosința unor lucruri care sunt proprietatea altcuiva, cu obligația de a le păstra substanța), nu *proprietari*.

Așa, nu numai prin exclusivile privilegii politice de legeațiunea (legislația) și administrațiunea țării era(u) destinși (distingți) cu totul ungerii de câtră români, ma (ba) și prin aceste instituțiuni și privilegii civile; proprietatea numai între nobili putea circula, și între ei încă numai după principiul avetecității. Acest principiu de staveritate (stabilitate), de conservatism în relațiunile civile posesionare se arăta în toate celelalte negoții (schimburi, afaceri, interese, lucruri) politice și civile; acest separatism al nobililor nu era numai în solid (tare, trainic, întreg) al tuturor (tuturor) nobililor față cu totalitatea țăranilor, ci și între ei înșiși nobilii era cea mai perfectă autonomie, și aceasta nu numai încât pentru comitatele cele ce putea(u) câteodată nimici și conchisele (concluziile, hotărârile) dietale, dar și înșiși individele (indivizii) nobili avea(u) drepturi și privilegii nemărginite.

Aristocratismul, feudalismul la ungeri era(u) în vigoare pân-în consecințele sale cele mai extreme; nici unei națiuni nu (i) se cuvenea caracterul de *națiune istorică și aristocratică* cu atâta dreptate ca ungerilor. Un nobil era un adevărat regul (prinț) în castelul său, cu deplină putere regală nu numai peste pământul, dar și peste persoana iobagilor-șerbilor săi. Nobilul era domnul, judecătorul, purtătorul de grijă etc. al țăranului de la naștere pân-la moarte. Între țăran și stat nu era nici o relaține. Țăranul era *supus nobilului* întru toate, fără nici un drept de stat și de persoană; și nobilii era(u) *supușii statului*.

Nobilii și țăranii subt regi.

XCIX. Nobilii, în decursul timpurilor, parte prin ageritatea (agerimea)sa, parte prin debilitatea regilor săi, dependenți de la alegerea nobililor, își știură asigura drepturi, privilegii și libertăți mari asupra regilor; de acestea se ținea(u) și se ținură pân-astăzi morțiș, precum de alte drepturi istorice-aristocratice. Prin mărginirea (limitarea) puterii regelui (și) creșterea puterii nobililor, creștea (și) apăsarea țăranului, care era supus arbitrariului imediat și absolut al nobilului. Nobilii, ocupați cu măiestria de răzbel, cu negoțiile statului, cu viața de cetăți nu putea(u) să se cuprindă cu proprietatea; aceasta era lăsată în spatele țăranului și îngrijirii deregătorilor sau arendatorilor (arendășilor). Precum

proventul (producție, recoltă, belșug) a totă țara, așa cu distincțiune (cu deosebire) al nobililor curgea numai din pământ, care cerea puteri și capital, ce nu era și ce (care) de abia acoperea spesele lor, așa nobilul era constrâns a aștrânge (a constrânge, a supune) pe țaran la tot mai mari prestațiuni. Legi care să defigă (să fixeze) datorințele țaranului către proprietar nu era(u), căci legelatorii (legiuitorii) aristocrați n-avea(u) nici un interes a aduce atari legi. Puține ce era(u), era(u) făcute de aristocrați se înțelege, în interesul său. Legea era arbitru aristocratului și dregătorilor săi de curte; arbitru și *datina cea veche bună*^{1/} era codicele cel a tot cuprinzător - din vechime și până în 1848. Tot pământul țării se considera de proprietate exclusivă a nobililor cuceritori, țaranii - clasă de oameni prăsită pentru aristocrați. Țaranului se da spre folosință atât pământ cât cugeta nobilul că e necesar pentru interesul său, ca să nu piară țaranul, spre a-i putea lucra și pe viitor. De la Ludovic I încoace, după conchisul (concluzia, hotărârea) dietei de la Turda /a(nul) 1341/ aristocrații-și făcură și drept de viață și moarte asupra șerbilor săi, care drept apoi se întări prin aprobate și alte legi. Țaranii români, la început nededați la o atare stare nesuferită precum văzurăm în cuprinsul acestei istorii, aducându-și aminte că odată ei era(u) domnii și ereditarii pământului și ai țării, făcură dese revoluțiuni asupra veneticilor și tiranilor; toate fură fără rezultat și deteră numai ocaziune și pretext domnilor spre tot mai amara apăsare a românilor. toate încercările unor regi ungurești de a ușura soarta țăranilor prin libera migrațiune, prin defigerea (fixarea) serviciilor etc. rămaseră fără nici un efect din cauza atotpotenței aristocraților care făcea(u) legile și de la care depidnea(u) nu numai țăranii, dar și regii. De abia Mathia (Matei Corvin) înfrână încâtva barbaria ungușilor; și acum, sub următorii regi - cei lași - arbitru domnilor și apăsarea țăranilor era(u) în culmea sa. Răscoala lui Doja puse cununa tiraniei aristocraților pe viitor; de aci înainte, în toate legile pân-în 1848, se tot repețea legea verböcziană: *rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet* (țaranul, afară de mercedea (plata) lucrului său, nimic nu are).

**Nobilii și țăranii
din Ungaria
subt Austria.**

C. Într-aceea, venind Ungaria sub potestatea (autoritatea) Austriei, numaidecât subt Ferdinand I, în

^{1/} A regi jó szókás.

dieta de la a(nul) 1538, se determină *libera migrațiune* răpită la a(nul) 1514. Dar domnii călca(u) această lege și acum. Deci, la propunerea împăratului Ferdinand I, la a(nul) 1547, iarăși se decretă *libera migrațiune*. Este interesant motivează^{1/} aristocrației această lege, zicând: "... fiindcă prin exemple varii, și mai vechi și mai noi, s-a arătat adeseori învederat mânia cea răzbunătoare a preamarelui și preabunului Dumnezeu pentru oareșcare păcat mare al poporului^{2/}, și fiindcă nici un lucru n-a adus atâta stricăciune de vreo câțiva ani Ungariei celei odată înfloritoare ca *apăsarea* țăranilor, a căror strigare s-a ridicat sus înaintea feței lui Dumnezeu. Deci spre a întoarce mânia preainaltului făcătoriu a toate lucrurile și spre a îmblânzi odată bunătața, pietatea și clemența aceluiași asupra acestei țări amărâte, ss-le (stările) și oo-le (ordinele) încheie ca să se restituiască miserilor (săracilor) țărani libertatea de migrațiune". E de însemnat că ungerii și în decretul lui Vladislau zic și recunosc că răscoala țăranilor sub Doja și toate celelate răscoale de mai-nainte și de după aceea ale țăranilor asupra domnilor, precum răscoala de la 1437, apoi mai de curând răscoala lui Horea și cea de la 1846 din Galiția și altele, toate au fost bătaia și flagelul lui Dumnezeu trimis asupra domnilor pentru nedreptățile și tiraniile cele neomenești și nedumnezeiești ce făcea(u) asupra țăranilor; dar dacă cunoștea(u) ei aceasta, pentru ce nu învăța(u) din atâtea exemple și bătăi divine urmate strigărilor miserilor oameni, care strigări au pătruns la ceriuri - cum zic domnii în suscitatul decret! - și pentru ce nu învață nici astăzi de -și tot frământă capul în ce chip ar putea să aducă iobăgia iarăși îndărăt?! Nu, ei nu învățară din toate acestea nimic; ba chiar la a(nul) 1514, când mai întâi cunoscură domnii în lege publică cum că Dumnezeu a trimis pentru păcatele lor sedițiunea (răzvrătirea, revolta, răscoala) lui Doja, în loc de a ușura soarta țăranilor, îi făcură șerbi perfecti; va să zic, bătându-și joc de mânia cea răzbunătoare a lui Dumnezeu; dar Dumnezeu iar îi bătu cu intrarea turcilor, cu căderea Ungariei etc. Iacă, la a(nul) 1547 domnii iarăși aduc aminte în lege de mânia atotpotentelui (atotputernicului), dar își uită pân-în anul următoriu, când legea de migrațiune din anul trecut o strică prin decr(etul) XI, art(icolul) 32 din a(nul) 1548. În decr(etul) XIII, art(icolul) 8 de (la) a(nul) 1552, iarăși aduc aminte domnii de mânia lui Dumnezeu,

^{1/} În decr(etul) X, art(icolul) 26, a(nul) 1547.

^{2/} *Nomine populi intellige (zice Verböczi, II,4) solommodo dominos praelatos, barones et alios magnates, atque quoslibet nobiles, sed non ignobiles.*

căci așa începe decretul: "... cu toate că despre migrațiune multe au tratat între sine ss-le (statuurile) și oo-le (ordinele)și s-au adoperat (s-a lucrat, s-a îngrijit) ca dând libertatea de migrațiune țăranilor și pe preabunul și prea-marele Dumnezeu să-l împlânzească și voia maiestății s-o îplinească; dar din cauza expedițiunii belice (războinice) se amână determinarea (hotărârea) pân-la conventul (adunare) *proxim*". În conventul *proxim* de la a(nul) 1553 se acceptă *staus quo* (starea de fapt). Iar la a(nul) 1556 se face decret/ decr(etul) XVII, art(icolul) 27), care zice: "... se concede (se permite) libera migrațiune pentru a întoarce în tot chipul mânia dumnezeiască și a concilia benignitatea (bunătatea) lui și spre a împlini voia maiestății. Într-aceea, țăranii tot se apăsa(u), și încă, după cum ne spune decretul I de la a(nul) 1566, art(icolul) 26, atât de cătră tiranii aristocrați, cât și de cătră soldații împărătești, de la care, după cum spune decretul, nu pătimea(u) țăranii mai puțin decât de la turci. Cu toate acestea, în Ungaria, atât guvernul se adopera (îngrijea) a ușura soarta țăranilor și de aci înainte, cât și domnii, dacă și apăsa(u) pe țărani, cel puțin îi rodea conștiința și-și aduncea(u) aminte că-i va bate Dumnezeu.

În Transilvania, sub principii independen- denți.

CI. Cu totul altmte (totalmente) sta(u) lucrurile în Transilvania, unde pe timpurile acestea domnea(u) principii independenți. Nici-

odată nu fură tratați românii cu atâta cruzime ca subț acești principii naționali-ungurești. Nici o lege determinatoare de serviciile țăranilor, afară de legea cea firească: *ultra posse nemo obligatur*. Aceasta era piedeca naturală a arbitriului (bunului plac) aristocratic: nepoteveritatea (neputința) fizică. Despre români, afară de articlii cei batjocoritori în *Approbatæ* și *Compilatæ*, se mai afla(u) numai legile și procedura cea anumit (special) făcută pentru modul *repetițiunii iobagilor*: iobagii fugitivi adecă - ca vita rătăcită a proprietarului legitim - în ce chip să ne (în)cerce și să se repete. Țăranii, despoiați de drepturi, de pământ, supti, sărăciți, acoperiți de întunerecul neștiinței, în cere-i cufundă acea stare tristă și oprirea legală de a-și da pruncii la școală -se acomodară la toate tiraniile aristocratice fără nici un prospect în viitor, necugetând la alta decât să-și poată trage viața de pe o zi pe alta. În urmă, nu le mai rămase altă mângâiere, decât acea resemnațiune desperată: "...așa am apucat".

Subt Austria.**CII. După ce veni și Transilvania
subt Austria, la început rezbelele**

cu turcii, rebeliunea rakocziană împedecară pe guvernii de Curte a se ocupa cu regularea relațiilor între domni și țărani; și dacă nu se ocupa guvernii, de la dietă nu se putea aștepta nici o ușurare căci în dietă avea(u) scaun numai aristocrației cei încarnați; țărani nu era(u) reprezentați; iar guvernii austriaci erau interesați din mai multe cauze momentuoase (de moment) a ușura, cel puțin a regula relațiile țărănilor, parte și mai ales pentru regularea dării, care o dădea(u) numai țărani, de unde-i și numește legea ungurească în acei termeni dureroși: *misera plebs contribuens/ misera plebe contribuentă* / - țărani avea(u) a purta singuri toate greutatea țării în pace și în război, deci era în interesul guvernului a determina acurat (clar) prestațiile țaranului și încât se putea a-l emancipa, a rești (a ști din nou), cantitatea pământului țărănesc pe care avea a se arunca darea^{1/}; avea mai încolo guvernii interes a regula relațiile țărănilor și spre a câștiga simpatia poporului și cu distincție (deosebire) ale românilor în contra prepoziției (puternice) aristocrațiilor.

Drept aceea, de când veni Transilvania subt Austria nu lăsa guvernii o ocazie fără a încerca introducerea unui urbariu. Încă de la Leopold, dar mai ales de la Maria Teresia încoace decrete de Curte, tractații între Curte, guvernii provincial și jurisdicții, conscripții de pământ, propuseții (propuneri) peste propuseții regești la toate dietele până în 1848 inclusiv - toate acestea, precum vom vedea, fără nici un rezultat. Ungurii se știură opune cu toată cerbia (încăpățănarea) încercărilor guvernului: urbariu nu se făcu, soarta țărănilor rămase tot cea veche, tristă.

^{1/} Nobili erau liberi de dare. Verböczi zice: „... nobiles militare duntaxat pro regni defensione tenentur“, dar aceasta era minciună de la căderea Ungariei încoace, pentru că cam de atunci / a(nul) 1526/ aristocrații și cavalerescul drept și onoare de *soldat născut* îl străpuseră în spatele miserului țaran, care până-atunci și chiar și după legea de la 1526, numai *tempore necessitatis* era datoriu și îndreptățit a milita, ca desdăunare, căci tot țaranul purta și celelalte greutăți mai puțin cavaleresti; iar pentru sine, își rezervă aristocrații, pe lângă privilegiile și deregătorile cele grase și împilatoare - mai puțin oneroase lupte pe câmpul de bătălie al congregațiilor marcale, aici și apăra(u) cu toată furoarea aristocratică toate privilegiile - în timpul mai nou privilegiul asuprii țaranului și libertatea de dare, în aceste adunări marcale se întâmpla înainte de 1848 cu ocazia restaurărilor de deregătorii și alegerei de deputați, foarte dese bătăi crunte între nobili unguri; partea aristocratică, care era în majoritate, ridica cu ocazia acestor adunări flamure, pe care era scris: *nem adozunk*, adică: *nu dăm dare*.

Art(icolul) de la a(nul) 1714.

mână pentru coloni, la 3 pentru inquilini (chiriași). Dar fiindcă legea nu determinase (precizase), cu vite sau cu palma, așa M(aria) Teresia printr-un rescript/ a(nul) 1747/ determină ca nobilii să nu cuteze a-i constrânge pe țărani cu vita la mai mult de 3, cu palma la mai mult de patru zile. Dar ungerii nu luară în considerare această determinațiune de Curte, ci se ținură de vechea datină întru constrângerea și împilarea țăranilor; aceștia începură cu grosul a părăsi pe domni și a emigra - mai ales în comitatul Dăbâca și Solnoc. În urmarea acestor fărâdelegi nesuferite ale aristocraților, Maria Teresia ordonă /a(nul) 1763/ "cercetarea asupritorilor și asupriților prin directorul fiscal", amenință cu pedeapsa pe domni că nu va mai suferi apăsarea arbitrară a țăranilor, promise reviziunea și rectificarea urbariului, ordonă în tot comitatul și districtul defensor (apărător, protector) pentru țărani/ defensor subditorum - apărător al celor de jos/.

Punctele regulative.

CIV. Asuprirea țăranilor tot nu vrea să încete(ze). Neîncetatele plăgeri ale țăranilor constrânseseră pe Maria Teresia, după tratări îndelungate între jurisdicțiuni, guvernul provincial și de Curte a emite, prin rescriptul de Curte de (la) 12 novembrie, a(nul) 1769, cunoscutele *puncte regulative /bizonyos punktumok/*.

Aci însemnă că precum susmemoratul decret de la 1747, așa și aceste puncte, precum alte mai multe decrete de Curte ieșite în favoarea țăranilor, era(u) date fără dietă. Aceasta, adevărat că era în contra constituțiunei țării - adecă a aristocraților - în puterea căreia toate acestea trebuia(u) să se facă în dietă; dar împărații și guvernul de curte, dacă era să se facă ceva în favoarea țăranilor, trebuia să urmeze, chiar în interesul țării, pe această cale neconstituțională; pentru că prin dieta cea împietrit-artistocratică, din care era scos afară poporul, nu se putea face nici o lege dreaptă pentru țărani. Pentru aceea românilor nu numai de această vătămare a constituțiunei le părea bine, ci le-ar fi plăcut să răstoarne Austria din temeii întregă acea constituțiune afurisită feudală, precum era să facă împ(ăratul) Iosif II.

Prin aceste puncte regulative se puseră puține piedeci prin lege unor abuzuri ale domnilor; așa, între altele, se demonadă (încredință)

domnilor a nu constrânge pe țărani în timpuri grele la vecturi (transporturi) lungi, țărani să nu se constrângă a-și măcina numai în morile domnilor, așa-numitul penatic (chirie) să nu li se stoarcă în bani, se demandă domnilor a nu mai constrânge pe țărani să ierneze vitele domnilor și, precum zice legea, peste tot alte pretențiuni și împilări ilegale. Zilele de lucru: 3 cu vita, 4 cu palma pe săptămână.

Dar (pe) de altă parte, acest urbariu n-are recesitele (prevederile) cele de frunte ale unei legi, determinațiunile sunt vagi, mance (redușe), ambigue, se provoacă (se referă) la legile mai vechi și la uzul vigente (în vigoare) de mai mulți ani, prin care, toate, se lăsă poartă largă arbitriului (arbitrariului) domnilor. Afară de aceea, lucrul cel mai de frunte - determinarea cuprinsului sesiunii colonicale - se amâna pentru altădată, pân-atunci se lăsă această determinare *domnilor, cum vor afla dânșii mai înțelepțește*. Domnii se asigură întru purtarea economiei în contra cazurilor nefavoritoare (nefavorabile) - dându-li-se dreptul în atari cazuri a constrânge pe țărani la lucru trei săptămâni fără nici o întrerumpere. Domnii au drept de jurisdicțiune asupra țăranilor săi și dacă țăranul ducea procesul înaintea ofițiașilor (oficialilor) de comitat, aceștia încă era(u) toți proprietari - aleși pe timp scurt tot de proprietari, inspecțiunea peste acești ofițiași o avea(u) guberniul și cancelaria transilvanică din Viena, care încă era compusă tot din domnii proprietari, afară de vreo câțiva sași. La cine dară să se plângă țăranul asuprit de domnu-său - și după aceste puncte?!...

Țăranii din Banat.

CV. Chiar pe aceste timpuri se făcu și în Banat împărțirea cea fatală a pământului cu toate tristele ei ur-

mări, în puterea cărei împărțiri se asemnă (repartizară) după fiecare casă 32 de juguri (iugăre), dar așa (în)cât posesorul putea să capete și mai mult pământ dacă voia și dacă era în stare a-l cultiva; nu numai comunii (obișnuiții) proprietari de mai nainte ai pământului, ci (și) locuitorii de toate stările din cetăți se îndreptățiră a se împărtași din folosul acestei repartițiuni. Această repartițiune se zicea că are de scop de o parte chiar binele țăranilor, spre a-i face mai industrioși, iar de altă parte înmulțirea proventului (producție, recoltă) erarial (public). Scopul dintâi nu s-a ajuns căci țăranii nu numai că concuseră (alergară) la pământ cât se poate mai puțin de frica dărei de pământ, dar căzură și în iobăgie, de care era(u) acum dezvățați, atât sub turci, cât și sub

principii din Transilvania^{1/}, dintre care principele Rakoczi II eliberă pe toți țărani de iobăgie pentru ca să poată mai bine purta armele asupra turcilor^{2/}. Scopul al doilea, adecă înmulțirea venitului erarial s-a prea-ajuns, căci concurând țărani de frica dărei la foarte puțin pământ, o parte prea-însemnată a pământului împărțit în curie rămase statului, care sau îl vându sau îl exarendă^{3/}.

Împăratul Iosif II.

CVI. Subt împăratul Iosif II avea(u) tot dreptul români a crede că vor să scape acum de lungile suferințe aristocratice. Împăratul declară de ștearsă iobăgia, apăra pe țărani asupra scoaterei arbitrare din pământurile sale, li se concese (permise) învățarea de măiestrii (meserii), reduse prestațiunile urbariale. Libera migrațiune, măsurarea țării, numărarea poporațiunei (populației), contribuțiunea egală, ce era să se introducă ș.a. - aduseră pe aristocrați la cea mai mare întărătare. Români încă, nemaiputând suferi tiraniile domnilor, se sculară cu arma asupra aristocraților. Dar căzură prin vânzare. Împăratul și guvernul, dacă vrea(u) să pună cu tot de-adinsul în lucrute aceste instituțiuni umane, era(u) constrânși să pășească pe cale *revoluționară*, în toată întâmplarea *neconstituțională*, căci unгурii-și recheamă cu neastâmpăr drepturile istorice - pe Verböczi, Approbatele și Compilatele. Împăratul fu constrâns a-și revoca instituțiunile cele binefăcătoare de umanitate.

Unгурii de aci înainte se adoperară (se îngrijiră) a trage foloase din încurcăturile europene de atunci, cășunate (provocate) prin revoluțiunea francească (franceză) de la 1789. Aceste încurcături se folosiră pentru consolidarea feudalismului, acestuia i se ascrise (i se imprimă) caracter dinastic și monarjic. De aci vine apoi ca legelatura (legislatura) în cauza urbarială de la a(nul) 1791 încoace, în comparațiune cu reformele făcute sau ce era să se facă de Maria Teresia și Iosif, se poate numit regres. Drept aceea numaidecât.

Artic(olele) de la 1791.

CVII. După moartea lui Iosif II, Leopold II, prin un rescript de (la) a(nul) 1790, asigură susținerea tuturor drepturilor istorice.

^{1/} Lugoju, Caransebeșul și o parte a Lipovei și subt domnia turcilor în Banat mai tot de Transilvania s-au ținut.

^{2/} Vezi privilegiul bănătenilor căpătat de la Rakoczi II la a(nul) 1655, 27 februaru.

^{3/} Vezi Griséllini: Geschichte des Temeswarer Banates, 6 Brief.

Prin aceasta iarăși deveni toată administrațiunea țării și a comitatelor în mâna nobilimei; toate reformele iosefine în relațiunile urbariale se șterseră. Arbitriul domnilor asupra țăranilor iarăși apucă deasupra. Puțin luară în considerațiune ss-le (straturile) și oo-le (ordinele) de la 1791 punctul 5 al propusețiunei (propoziției) regești, în care propune împăratul Leopold: "... ca după ce Transilvania n-are încă nici un urbariu, încă sub această dietă să se așeze prin lege publică un anumit urbariu prin învoire împrumutată (reciprocă) și cu ridicarea servituței iobăgești a colonilor, să încete(ze) pedepsele trupești cele arbitrării și să li se dea facultate (posibilitate) de a dispune și prescrie aceea ce trebuie să lase domnul pământesc țăranului său pentru susținerea vieții sale, pentru care emolument (profit, câștig, avantaj), *ce are a rămâne în mâinile țăranului său pân-va place domnului său pământesc*, țăranul e îndatorat a servi; și dacă așa va defige (va fixa) obligațiunea țăranului ca acesta-și să fie în stare atât domnului său pământesc a-i presta cuveninciosul (cuvenitul) serviciu, cât și pe sine și domesticii (membrii familiei) săi a-i nutri (hrăni), cu un cuvânt va fi legal dacă va fi întemeiat pe a(rticolul) (de la) 1714, pentru că acest articol s-a făcut lege publică cu putere obligatorie prin potestatea (puterea) *legelativă* (legislativă) prin consens împrumutat (reciproc) și nu s-a schimbat prin nici o lege novelară (nouă), cu atât mai puțin s-a abrogat, iar punctele regulative de (la) a(nul) 1769, care s-a demandat (încredințat, recomandat) a se observa prin art(icolul) 4 de (la) a(nul) 1791, sunt numai o *proviziune* interimară pân-la introducerea urbariului legal - prin urmare, art(icolul) de la 1714 pân-atunci pân-se va face nouă lege, are deplină putere obligatorie, - măcar că domnii pământești n-au vrut să observe cu atâta rigoare deficta (stabilita) măsură a serviciilor, ci s-au purta mai cu blândețe cu țăranii săi, - dar și de altmente (altmintreli) și cu totul conforme împrejurărilor moderne" etc.

Din acest operat (lucrare) e prea învederată mâhnirea ungarilor asupra guvernului austriac, căci acesta atât de vârtos stăruia pentru facerea urbariului, - mâhnirea pentru *decretele date pe cale administrativă* în favoarea țăranilor, precum era al Mariei Teresiei de la 1747, ce reduse la 3 cele 4 zile determinate (fixate) prin art(icolul) de la 1714, pe care vrea comisunea să întemeieze urbariul ce era a se face - și cu distincțiune (deosebire) mâhnirea pentru *punctele regulative* ale Mariei Teresiei, care încă era(u) mai favoritoare pentru țărani decât memoratul (amintitul) art(icol) de la 1714, dar nu era(u) aduse *prin*

potestatea legelativă (puterea legislativă), cu toate că legea de la 1791 le da putere legală, dacă și numai provizorie.

Din toate acestea ușor puteasă prevadă oricine că pe *calea legelativă* nimica nu era de a se putea aștepta de la unguri pentru ușurarea soartei țăranilor. Mai era puțină speranță în Curte, care avea multe interese de a ușura soarta românilor - aceasta, firește, numai pe cale administrativă - cea mai multă speranță în spiritul înaintători al timpului.

Dieta încă nu se mai ținu de la 1811 pân-la a(nul) 1834; prin urmare, pe cale legelativă, urbariul, după promisiunea dietei de (la) a(nul) 1811, nu se putu face.

Conscripțiunea de pământ de la a(nii) 1819-1820.

CIX. Într-aceea, asupra țăranilor era nemărginită; plângerile neîncetate asupra apăsării arbitrarii, asupra îngreuiării cu ro-

bote, care nu le putea(u) împlini, asupra scoaterii arbitrarii din sesiuni (așezări). Cu ocaziunea trecerei împăratului Francisc /a(nul) 1817/ prin Transilvania, țăranii din toate părțile țării îl luară împrejurul caleștei, se plânseră asupra nesuferitelor asupra irii ale ungarilor și-i umplură caleașca - pe drumul de la Bistrița, Dej pân-la Cluj - cu mii de instanții (plângeri, reclamații) asupra domnilor. Împăratul le dete lui Czyráky spre a-i face relațiune (relatare). Necesitatea neapărată pentru o regulare definitivă a raporturilor urbariale era simțitoare. În urmarea acestor plângeri ale țăranilor, guvernul provincial, în puterea unui rescript de Curte de (la) 22 septembrie 1817, puse piedecă prin o ordinațiune unor abuzuri ale domnilor, publică din nou *punctele regulative* spre a se observa strâns, precum și articlii (articolele) de la 1791. Dar aceste ordinațiuni, precum alte mai multe asemeni, n-avură nici un efect. Ungurii nu le observa(u) parte din spiritul lor cel înnăscut de aristocratism și despotism, parte de necaz, căci era(u) ieșite pe cale administrativă.

În fine, se părea anul 1819 a fi merit pentru introducerea urbariului. Din cauza răzbelelor (războaielor) guvernul era lipsit de bani; mai ales această cauză -spre a regula darea de pământ , dar de altă parte și plângerile țăranilor admanuate (înmânate) împăratului în Transilvania, repețite (repetate) după aceea la guvernul provincial și la Curte, apăsarea aribtrarie, neliniștea insufătoare de îngrijare

(îngrijorare), determinară pe guvernul de curte a mai încerca introducerea urbaniului în orice chip - și aceasta pe cale administrativă, fiindcă pe cale legislativă (legislativă) nu putea să fie nici o speranță a îndupleca, pe lângă toate propunerile (propunerile) și decretul, pe aristocrații împietriți, acum, de la 1769 și mai înainte. Drept aceea, spre a se putea face un urban, înainte de toate era necesar a reși și a defige (fixa) mărimea sesiunilor coloniale spre a avea un criteriu legal de distincție (deosebire) între *alodiu* și *colonicatură*, de o parte spre a putea determina după această mărime anumită a colonicaturii și mărimea datorințelor țărănești, de altă parte spre a pune piedecă atât celorlaltor (sustragerilor) de pământ la scoaterea dărei, cât și arbitriului domnesc de a lucra după plac cu colonicatura ca și cu alodiul - un lucru ce era nu numai spre dauna țaranului, care se despoia de pământul său, dar și spre dauna guvernului, fiindcă darea zăcea pe colonicatură, iar alodiul era liber de dare și așa guvernul cu atât mai puțină dare scotea, cu cât mai puțin pământ se afla în mâna țaranului.

Deci spre acest scop se trimiseră în țară comisari spre conscrierea și clasificarea pământului, ca după această conscriere, reștiindu-se acurat (clar) cantitatea pământurilor coloniale /țărănești/ să se poată defige (fixa) serviciile țaranilor. Nu numai țaranii, dar și guvernul avea interes să iasă colonicaturele oricât de mari, căci țaranul cu atât avea mai mult pământ și guvernul cu atât mai multă dare. Dar miserii (săraccii) țărani nu-și pricepură interesul său; domnii, supărați pe guvern, pe comisari pentru această tăiere în drepturile lor fără dietă, temându-și privilegiile, se răspândiră de la cetăți pe sate, începură cu intrigi și minciuni a-i spăria și îndupleca ca să spună cât mai puțin pământ că *neamțul vrea să arunce dare mare asupra lor*. Domnii adevărați credea(u) că foloasele ce poate le-ar pierde prin urbanul ce era să se facă, și le vor suplini pe calea *convețiunilor* asupra pământurilor celalte (sustrase) de țărani și scrise de alodiu. Țăranii, înșelați sau spăriați de domni, așa și făcură: de frica dărei își celară pământurile sau le spuseră de alodiale la conscripție, - și de aci înainte în tabelele de dare, care s-au luat apoi de măsură a pământurilor coloniale, totdeauna scriseră cât mai puțin pământ, celălalt, parte și-l apropiară (însușiră) domnii, parte și-l pretind pînă astăzi de alodiu.

Defectele acestei conscripții și clasificări de pământ le cunosc preabine guvernul; chiar pentru aceea nici nu vru să introducă urbanul pe temeiul acestei conscripții false și atât demance (mutilate).

Toată apărarea țăranilor expuși tot arbitriului domnesc, rămase dar iarăși nmai pe calea ademenstrativă, o apărare cu atât mai nedorită, cu cât deregătorii tot domnii era(u). Așa, urbariul nu se putu face nicidecum nici în înțelegere cu jurisdicțiunile (autorităție), precum nici mai nainte, în înțelegere cu dicta - din cauza pertinacilor (încăpățânaților) aristocrați, care nimic nu vrea(u) să lase, ce apucaseră din evul cel de aur al feudalismului.

Fuga unguirilor de nălucirea unei răscoale a românilor la a(nul) 1831.

me și pulbere de pușcă: Fugea(u) unguirii din toate părțile înspăimântați la cetăți. Să fi văzut cum se căra(u) nobilii cu carăle încărcate de saci de farină (făină), slănină, vase cu vin, ba și lemne, ce nici nu apucaseră a le tăia - încredințând toate ale sale juzilor și economilor săi, care toți era(u) români și care le spunea(u) domnilor, care se depărta(u) cu lacrimile în ochi: "Dumnezeu să vă ducă în pace, domnilor, măcar că ați putea rămâne acasă că nu se întâmplă nimică". Din Alba Iulia i-a scos afară comandantele cetății pe unguirii fugiți acolo, zicând: că n-are lipsă de atari apărători. Ajungând lucrul la cunoștința guvernului provincial, s-a chemat înaintea acestui guvernii vicarul general din Blaj, Demetriu Caian, care întreat fiind ce știe despre această răscoală, a răspuns că aceste toate sunt scornituri fără nici un temei, că români sunt oameni de pace și nu e nici umbra unei fapte de îngrijare (ingrijorare). Ungurii, rușinați, au scornit totuși că popa românesc din Băla, Rotariu, a predicat răscoală asupra unguirilor; deci și fu citat bietul popă înaintea tablei judiciare de la Oșorhei (Târgu-Mureș), pe care văzându-l unguirii, înșiși s-au rușinat foarte, - fiind popa din Băla om atât de bătrân, cât abia se putea mișca.

Așa, din tot lucrul nu ieși altă nimica decât că unguirii deteră o probă clară cum își aduce aminte în tot minutul omul păcătos de înfricoșata vendetă (răzbunare) a Nemesei (Nemesis - fiica lui Jupiter, zeiță a Necesității care răzbuna și crimele) pentru fărădelegi, cum tremură păcătosul înaintea tribunalului conștiinței, cum îl înfiorează sabia lui Damocles (curtean al tiranului Dionisos) și atunci, când doară n-ar fi nici o cauză întemeiată de lovitura ei, - unguirii totdeodată deteră

atunci și o probă de vitejie ungurească. Se poate și aceea, și e prea de crezut, ca unгурii să fi avut de scop - precum totdeauna - să înnegrească pe români înaintea Curtei și să-i arate nedemni de ușurărilor ce se propunea a se face pentru dânșii; dar nu și-au ajuns scopul, ci au rămas numai rușinați ei și înaintea lumii fricoși - spăriați fără nici o cauză.

**Dieta de la 1834,
1837-1838, 1841-
1842.**

CXI. Într-aceea, revoluțiunea franțescă (franceză) de la a(nul) 1830 constrânse pe curte a concede (a permite) dieta de la 1834. Ca la

toate dietele, așa și acestei diete se propuse dezlegarea întrebațiunii urbariale. Această dietă extravagantă se închise. De aci înainte se dau pe față planurile unгурismului. În scop, toți aristocrații era(u) învoiați. Dar așa-numita *partidă liberală*, spre a trage la sine pe popoarele de altă limbă, avea de cuget a elibera pe țărani, numai să se facă *unguri*; partida cea mai mare împietrit-aristocratică, dacă și era preainvoită întru susținerea supremației ungurești și unгурirea celorlalte națiuni, dar din privilegiile sale feudale încă nu vrea să ierte nici cât e negru subț unghie. Iobagii deocamdată nu poftea(u) altă nimică decât să vină odată urbariul cel promis acum mai bine de o jumătate de secol, încredințat deputațiunilor regnicolare la 1791 etc., pentru că, asupriți de domni, nu era nimene cine să-i apere - nici lege, nici oameni! Curtea repeți (repetă) propusețiunile (propunerile) de mai nainte pentru regularea relațiunilor urbariale la dietele de la 1837-38 și 1841-42, de abia la a(nul) 1843. Se denumi o comisiune însărcinată singur și numai cu elucrarea *urbariului* despărțit de orice alte obiecte - spre a se lua la dezbatere în proximele comiții. Această comisiune elucră un proiect de lege urgarială, după care țărani era(u) să se facă proprietari ai pământului său, iar ridicarea robotelor singur din acea cauză nu o afla cu cale, pentru că în acest mod *nu s-ar putea acoperi puterile necesare întru ducerea economiei rurale* - adecă, ce tot atâta însemnează: ridicându-se robotele, oamenii n-ar mai lucra domnilor pe nimică.

**Dieta de la 1846 -
1847.**

CXII. Pertractarea acestui operat (lucru) se demandă (încredință) ca o misune principală a dietei din

Cluj de la a(nul) 1846 și în propusețiunea regească de (la) 11 iuliu 1846 se demnadă ca opinunea deputațiunii sistematice asupra regulărei

urbariale cu distincțiune să se dezbată și rezultatul acelei consultări, separat de orice alte operate, să se aștearnă spre deciziune maiestatei. La ceasta dieta dar se luă la pertractare serioasă urbariul. Poate nici acum nu se lua, dar Curtea era să introducă din nou, pe cale *admenestriativă*, un urbariu provisoriu la 1845 și aristocrații, de frică, se determinară a face dânșii la a(nul) 1847 urbariul.

Aristocratul Samuel Iojica - cancelariu de Curte - știu ingrigi din bun timp nu numai de o sumă foarte mare de regaliști, dar lucră pe diferite căi și mijloace de și deputații jurisdicționali se aleseră mai tot din partida sa.

În ședința dietală de (la) 4 ianuarie 1847 numai ce căpătă ordine și dezbateră urbariului.

Urbariul făcut de dieta de (la) a(nul) 1847.

CXIII. În tot anul se tot dezbătu și în urmă ieși acel urbariu expilatoriu (jefuitoriu), întărit și de împăratul, trimis la guvernul provincial; acesta însă, cu începutul anului 1848, de frica împrejurărilor de atunci, nu cuteză a-l publica - după care țărănilor era să le meargă și mai rău, ca mai nainte, era să se depoaiie chiar și de acea proprietate câtă se conscrise ca colonială la 1819, era să se facă din miserii țărani o masă de proletari cu servicie respective mai mari ca mai nainte, căci într-adevăr acest urbariu răpea pământul țăranului și datorințele le mărea. Acest urbariu, afară de aceea ce răpește o mare parte din pământul țăranului făr-de a reduce prestațiunile, după ce în mai multe locuri se provoca (făcea apel) la legile mai vechi, *verböcziane* și *approbatale*, ba se provoca și la *uz*, prin care de nou se lăsă poartă largă și pe venitoriu (viitor), ca și mai nainte arbitriului domnesc, - acest urbariu - în ființă nu este altă decât o legalizare, o codificare a arbitrarietăților domnești de mai nainte. Și cum putea să și fie acesta altmente, când dieta era compusă singur din aristocrați, iar cealaltă parte - țărăni - nu era de față; și urbariul în faptă nu e alta decât un contract între domni și țărani; acum condițiunile acestui contract le determina numai o parte - aristocrații, făr de cealaltă parte - adecă fără de țărani, care era(u) scoși din dietă - precum și observă un aristocrat în dieta de la 1847.

Dar să luăm într-o mai adensă (concisă), ci scurtă revedere acest urbariu de la 1847.

a) **Colonicatura.**

CXIV. Articulul III de la a(nul) 1847 defige (fixează) *colonicatura*. Care

este *colonicatura*, *urbarialitatea /urbériség/?*, adecă care și cât este *pământul țaranului?* - aceasta era întrebarea cea de frunte în fiecare urbariu (cadastru), care dacă nu vrea (a) fi deslegată cum se cade, tot urbariu nu ajungea nemica. Această deslegare era într-un urbariu temeiul totor (tuturor) datorințelor țaranului, aceasta era să fie pedeca arbitriului domnesc - de a răpi după plac pământul țaranului, de a-l constrânge la robote arbitrariu. Și chiar această întrebare principală în Transilvania niciodată n-a fost determinată după lege, ci numai în faptă, în Transilvania nu s-a făcut vreodată nici o măsură de pământ, nici un cadastru sau tabelă de pământ n-a fost, nici măcar fasiuni, afară de cele mincinoase de la 1819 - va să zică - nici un document de caretatea (prețul) pământurilor. Și aceasta e prea firesc, căci, după ce toată puterea statului era în mâna aristocrației, ce interes avea aceasta a definge (fixa) câtimea pământului colonial? - legile verböcziene și aprobatale, care proprietatea a tot pământul țarei o atribuiesc nobililor, singur arbitriului acestora lasă cât pământ să dea și țaranului, ca *țaranul, după extensiunea teritoriului, să nu rămână fără pământ^{1/}*, fără a determina anume câtimea pământului țărănesc. Dar totdeodată, aceleași legi după ce zicea(u) în numeroase locuri că țaranul n-are nimica afară de mercedea lucrului său, șerbia da ocaziune domnului a face ce vrea cu pământul țaranului: a i-l lua de tot și a-l scoate din pământul de ereditate și acesta a-l întrupa cu alodiul sau a-l da altor țărani - chiar și bucățit între mai mulți, storcând apoi de la fiecare, după arbitriu, tot atâtea servicii câte storcea la început de la unul singur, fiindcă urbariul (cartea funciară) nu era, care să desfigă (fixeze) câtimea prestațiunilor după mărimea pământului. Acest arbitriu al domnilor atât asupra drepturilor reale, cât și personale ale țaranului, afară de uz, care se considera de lege, îl întărea destul următoarele legi *verböcziene* și *aprobatale*, precum și altele acestor asemeni, așa: "... iobăgia este pedeapsa delictelor și iobagiul nu pentru aceea servește domnului, ca să accepte ceva de la dânsul din obligațiune, ci din acea cauză că persoana iobagiului e obstrânsă domnului său pământesc cu obligațiune de-a pururea, - domnul pământesc are putere de a lucra cu pământul iobagilor săi după cum îi place, fiindcă proprietatea fondului se ține de domnul

^{1/} Ne rusticus pro ratione extensionis teritorii sine terra maneret.

pământesc, iar țăranul, în bunurile domnului său pământesc, afară de mercedea lucrului său, n-are nimica"^{1/}. Și iarăși: "... nobilul poate, când îi place, a lua îndărăt, fără nici o greutate, fondul (totalitatea bunurilor materiale) său de la iobagiu și-l poate întoarce spre folosul său"^{2/}. Și iarăși: "... iobagiul, afară de mercedea și premiul lucrului său în respectul proprietății, n-are nici un drept în pământul domnului său, ci proprietatea a tot pământul se ține și se cuvine domnului pământesc"^{3/}. Ce se ține de persoana țăranului, acesta era adevărat șerb al domnului său, care judeca asupra totor (tuturor) drepturilor reale și personale ale țăranului, așa: "... domnul pământesc este judecătoria supusului său - omului locuitoriu în fondul său și încă așa cât *domnul pământesc poate să-l pedepsească pe colonul locuitoriu în fondul său, de va merita după legi și cu moarte*"^{4/}, și altele mai multe acestor asemeni legi de care e plin Verböczi și Approbatele, care legi nu numai că nu s-au abrogat vreodată, ci unele anume se provoacă și se întăresc și pe viitor în urbariul de la 1847. Așa, în art(icolul) urbarial III din acest an se întărește Verböczi, I, 40, după care domnul poate *alodiza colonicatura*; în art(icolul) urbarial X se întărește Verböczi, III, t.30, după care, cum văzurăm, *colonicatura e proprietatea domnului*.

CXV. Subt Casa Austriacă, cu toate că aceasta avea cel mai mare interes a rești anume pământul țăranului pe care zăcea darea, încă nu se făcu nimic în această cauză. Adevărat că prin *sistema bethleniană* de la 1754 se consemnară în tabelele de dare pământurile faptic aflate în mâinile țăranului: după aceasta îi era încâtva mai greu nobilului a trage la sine pământul colonului; dar nicidecum nu se puse prin aceasta pedecă despoierii țăranului de pământ, căci Verböczi și Approbatele sta(u) în putere și domnii, parte provocându-se la acestea, ușor putea trage la sine și alodiza pământul colonial chiar și peste voia țăranului, care n-avea nici o dreptate, dar parte și cu voia țăranului, care lăsa bucuros să-i treacă pământul de *alodial* spre a scăpa de dare. Legile de la 1714, 1769, 1791 lăsară determinarea cătimei pământului țărănesc *considerațiunei cele înțelepte a domnilor* și cu toate că prin art(icolul) 26 de (la) a(nul) 1791 se puse de principiu ca țărani să nu se scoată din sesiuni (lot de pământ, parte dintr-un domeniu, asupra căruia

^{1/} Decr(etul) Tripartit, L. 30, 31 și Approb(atae) Const(itutiones), III 35,1.

^{2/} Decr(etul) Tripartit, 30, 8.

^{3/} Decr(etul) Tripartit, 30, 7.

^{4/} Approb(atae) Const(itutiones), L. 25, a.29 și L. 47, a. 19 și IV, t. 1, a. 25

țăranul dependent de domnul de pământ, avea drept de posesiune, în schimbul dării către stăpân și care putea fi transmis pe cale ereditară), cu toate că mai ales prin decrete de Curte se demandă ca sesiunile să nu se bucătească, cele deșerte să se dea altor țărani; dar pe lângă toate acestea, cine a putut vreodată împedeca arbitriul domnilor de a nu face abuzuri?! Văzurăm și conscripțiunea cea mincinoasă de la 1819 - cum adevărat se trimiseră comisari (tezaro) regești în țară spre a consemna colonicatura, cum se ținură congregațiuni marchale, cum se denumiră comisiuni conscriitoare în toate jurisdicțiunile, cum îi înșelară domni pe țărani a-și ceda pământurile de frica dărcii, fasiunile le făcea(u) țărani în lăunță, de față a domnilor săi. Dar nici puținul pământ conscris de colonial la 1819, încă rămase alocurea în mâna țăranilor și acest pământ de la 1819 încoace, în lipsa a tot urbariul, în copia legilos verbocziene și aprobatale, în atotpotenția (atotputerea), în dreptul domnilor de judecată și executare în cauzele urbariale, în lipsa țăranilor de orice apărare, - ușor le fu prin toate acestea domnilor a mai apropria (însuși) și alodiza și din cât le mai rămăsese țăranilor la 1819, fiindcă seviciile rămânea(u) tot aceleași și așa domnul, prin îngustarea moșiei țăranului, n-avea nici o scurtare în serviciu; ușor le fu a-i înșela pe țărani a-și spune pământurile pân-la 1847 de *alodie liberă de dare*, a-i reduce în acest chip la stare de *inquilini* (chiriași) ba a-i înșela pe cei mai săraci a se supune de *curialiști*, căci atunci da numai cei 18 cruceri drept dare, a le lua pădurile și locurile comune după plac.

CXVI. Pe lângă toate acestea de abia aștepta(u) aristocrații să moară odată fatenții (martorii) de la 1819; murind aceștia, să n-aibă cine aproba falsitatea conscripțiunei de la a(nul) 1819. Aceasta este cauza de frunte, pe lângă celelalte, pentru care aristocrații tămăndară (întârziară) elucrarea urbariului de atunci până la 1847; căci avea(u)

**Baza colonicaturei
după urbariul din
1847.**

toată cauza de a se teme că țărani, văzându-și acum eroarea cea neiertată ce au făcut, înșelați de domni la 1819, cu ocaziunea introducerii

urbariului vor spune din ce cauză stă scris din pământurile lor atât de puțin ca *colonicatură* în tabelele de dare. Pe la a(nul) 1847 nu mai trăia(u) bătrânii fatenți de la a(nul) 1819. Deci fără nici o frică putură aristocrații la a(nul) 1847 a lua de *temei urbariului conscripțiunea de la 1819*. Singur această bază mincinoasă a urbariului de la 1847 luând-o în considerațiune e făcută sentința (hotărârea) a tot urbariul.

Operatul comisiunii luase de bază „*statul quo*, adecă pământul care se afla acum în mâna țăranului sau care se afla / iar nu care se conscrie/ la 1819 în mâinile țăranului și despre care nu poate documenta domnul că e alodiu în *strânsul* înțeles a(1) I, 40". Deputații săsești făcură cu ocaziunea dezbaterei o declarațiune și mai în favoarea țărănilor, schimbând pusețiunea (precizarea) din urmă a operatului în următorul chip: "...și despre care domnul n-ar putea documenta că i s-a ocupat cu puterea din alodiu"; căci într-adevăr, trebuie să presupunem - judecând starea lucrurilor de mai nainte - că tot ce se mai afla încă în mâna țăranului, pe drept se afla, căci după atotputența domnului pân în 1847, cine poate spune că ar fi putut lua cu puterea țăranul ceva pământ de la domnul său!; iar, din contră, domnul avea mii de cai și după Verböczi, și după uz și arbitriu. Nu numai sașii, ma (ba) toată partida liberală a ungarilor se sculă aspru asupra acestui articlu ce punea de bază urbariului conscripțiunea de la 1819: Kemény Dénes, Vér Farkas și alți deputați liberali părăsiră dieta. Partida lui Josika era în majoritate mare și accepta numai cu aplaus propunerile dictate de Josika Lajos, fișpanul Dăbâcei, după insuflările căpătate de la frate-său, cancelariul de Curte, baronul Samuele Josika din Viena. Nimica nu folosiră declamațiunile *regalistului* Teleky Domokos, care arată pe larg și descoperi în toată golătatea sa toată falsitatea conscripțiunii de la 1819 și profetă (profeți) nepotența și pericolositatea punerii în lucrare a acestui urbariu întemeiat pe o bază după care sunt să se despoaie țărăni și de pământul ce le mai rămăsese. La finitul dezbatelor urbariale tot acest Teleky Domokos trase la o critică ascuțită tot urbariul într-un memorial lung și arată că de se va și introduce cu puterea, dar va produce o masă de proletari țărani și va purta în sânul său sâmburele revoluțiunii.

Rectificarea conscripțiunii de la a(nul) 1819 după urbariul de la a(nul) 1847.

CXVI. Majoritatea - partida lui Josika - nu numai (că) acceptă de bază această conscripțiune, ci merse și mai departe, determinând /art(icolul) III, & 1): "... că *dacă cumva domni de la 1819 încoace ar fi alodizat ceva în puterea decr.*

verb. I, 40, și din pământul conscris de colonial la a(nul) 1819, acest pământ colonial, dar acum alodizat, să rămână și de aci înainte în mâna

domnilor"; iar punctul 4 al acestui & urbarial da drept domnului a mai lua și de aci înainte din pământul conșcris la 1819, dacă va documenta cum că fără cale s-a conșcris din alodiu /ascultă!/. Atât prin această determinațiune expilatorie (expoliatoare), cât și prin articolul urbarial X, care provoca la decre(etul) verb(öczian) III, 30, care zice cum că și proprietatea colonicaturei se cuvine domnului, precum și prin articulu(l) urbarial XI, care între cauzele scoaterei țăranului din pământ număra și cazul determinat prin decr(etul) verb(öczian) I,40, care da drept domnului a alodiza pământul țăranului și a-l scoate din pământ; prin toate aceste determinațiuni expilatoare (expoliatoare) se susține și în urbariul de la 1847 dreptul domnului de a lucra cu pământul țăranului după plac, ca proprietate a sa. Afară de aceea, acest urbariu e într-o contradicțiune curioasă cu sine însuși, după ce însuși răstoarnă prin aceste determinațiuni și temeiul așezat în art(icolul) III, adevă conșcripțiunea de la 1819.

Câtimea sesiunilor colonicale.

CXVII. În articolul IV al acestui urbariu se determina câtimea sesiunilor țărănești; acestea se re-

duc, după clasificarea de la 1821-22, din:

	arături	fânațe
în clasa I la.....	4 - 10	2 - 4
în clasa II la.....	6 - 12	3 - 5
în clasa III și IV la.....	7 - 14	4 - 6

juguri = 1600 stensieni (sfânjeni) pătrați. Această câtime e cu mult mai mică decât în conșcripțiunea de la 1819 și în multe locuri mai mică și decât pământul acum aflătoriu în mâna țăranului, numai cât acum trecea de pământ domnesc /alodiu/. Țăranul, după această determinațiune, într-adevăr era să devină proletar.

Îndeplinirea sesiunilor.

CXVIII. Articulul III, & 1, p. 3 al urbariului arăta cum să se îndeplinească sau întregească sesiunile țărănești.

"Acestea au a se îndeplini din pământurile țărănești ce s-ar afla peste pământul conșcris la 1819 în mâna țăranului, de nu cumva s-ar ține acest pământ de nedubitat (neîndoit) alodiu al domnului". Dar art(icolul) IV, & 6 și despre aceste întrecutorii (intervenții) zice: "... de sine se înțelege că de cumva, după îndeplinirea făcută în măsura legală din

pământul conseris la 1819, s-ar mai afla încă sub orice titlu pământ întrecutoriu în mâna țaranului, acest pământ devine proprietate alodia proprietatea alodială a domnului; dar domnul îl va lăsa acest pământ pe 12 ani la țaran, fiindu-i acesta îndatorat a-i servi după contract pentru acel pământ, iar după 12 ani are drept domnul a-l întoarce spre folosință alodială". Când la aceste determinațiuni despoitoare declarară sașii în dietă ca să nu se mai ieie de la țarani pământul aflătoriu în mână-le, cei mai mulți deputați regaliști declarară fără nici o rușine cum că majoritatea are de a ține înaintea ochilor interesele nobilimei libere de dare.

CXIX. În articolul urbarial IV, & 10, se da dreptul domnului ca după lipsa o(ri) înlesnirea sa ar pofti a face schimb din alodiu cu colonicatură, aceasta să o poată face, adecă ce tot atâta însemnează: dacă ar avea domnul vreun alodiu care nu-l poate folosi de rău ce este, acesta să-l dea țaranului și să-i ieie pământul lui, dacă e mai bun.

Beneficiile urbariale.

CXX. Articolul urbarial V suna despre beneficiile urbariale, ce se cuvîn țaranului afară de folosința

pământului^{1/}. Aceste beneficii fac o parte constitutivă a dotațiunei țaranului. O parte din aceste așa-numite beneficii și le apropiară domni sieși, precum locurile comune de păscut, pădurile sătești și țărănești etc., etc. După acest urbariu din 1847, art(icolul) V, "... este a se rumpe pentru țarani o bucată de pădure după măsura beneficiilor avute și după contract ce au de a face pentru aceasta cu domni. Lignațiunea /lignatio) (aprovizionarea cu lemne, tăierea arborilor) numai în aceste păduri le va fi iertată, iar în cele alodiale numai după contract. Dreptul de *inspecțiune* peste toate pădurile e al domnilor". Prin toate aceste contracte își putea câștiga domnul atâtea zile, cât se suia(u) zilele de lucru cu mult mai sus ca înainte de 1847 pentru o sesiune mai mică.

^{1/} Fiindcă aceste beneficii făcea(u) o parte a donațiunei țaranului care pentru acele beneficii chiar așa servea ca și pentru pământ, de sine se înțelege că unele din acele beneficii după a(nul) 1848, chiar așa trec în proprietatea țaranului ca și pământul, - pentru exemplu, beneficiul *pădurăriiului* n-a încetat pentru țaran după 1848, fiindcă acest și alte asemenea beneficii era(u) o dotațiune a țaranului pân-sta iobăgia; cu ridicarea iobăgiei rămân tot drepturi țărănești, parte pentru serviciile făcute pân-acum, parte pentru desdăunare, unde are loc aceasta. Iar altele din fostele beneficii, precum *ospătărutul* (cârciumărutul), *morărutul* etc. după a(nul) 1848 la noi trebuie să devină *drepturi egale* pentru toți.

"Dreptul ospătăritului și după acest urbariu este *exclusiv* domnesc. Dar domni, spre a-și arăta, după cum zice legea, năzuința de a ajuta țăranilor, le lăsă comunităților urbariale dreptul de ospătărit de la Sân-Mihai până la Crăciun. Acest beneficiu nu era nou, căci țăranii-l avea(u) și mai înainte.

"Drept domnesc e și măcelăritul. Singur în timp de lipsă poate tăia carne și comunitatea, cu concesiunea (permisiunea) domnului. Un particular numai la acea întâmplare, dacă i s-ar îmbălnăvi vreo vită".

"Dreptul morăritului e *exclusiv* domnesc".

Țăranii, pân-la 1847 ținea(u) mori alocurea sau după contract sau neprestând nimica, rezemându-se acest drept al țăranului pe *uz*, care avea putere de lege după dreptul unguresc: sau, în urmă, după nescari privilegii; urbariul din 1847, art(icolul) V, & 9 pe atari comunități sau țărani îi despoia de acest *beneficiu*, dând facultate domnului de *a-i putea opri de a mai ține moară*.

"Dreptul de vânat, de pescuit, de păsărit, de piață, târguri¹, vamă, etc. sunt *exclusiv* domnești". Unele din aceste beneficiu era(u) iertate pân-aci și țăranilor, după articolul urbarial V din 1847 numai după *contract*. Nou mijloc de a-și putea domni înmulți prestațiunile și zilele de lucru.

Prestațiunile urbariale.

CXXI. Ce se ține de *prestațiunile urbariale* acestea se determina(u) prin articolul urb(arial) VI:

"... zilele de lucru cu pânea, carul, aratru (plugul), grapa țăranului se reduce la *una pe săptămână pentru un pământ de câtimea determinată prin acest urbariu*". Ei!, dar prin această reducere domni nu pierdea(u)

¹ Fiind vorba despre beneficiile *târgului și vamei* - ne aducem aminte de *privilegiul de târg* al Blajului, care privilegiu l-au căpătat blăjanii de la principele Bethlen Gábor pe la a(nul) 1621; s-au și folosit blăjanii de privilegiul lor nu numai până au fost sub unguri, ci și după ce au venit sub domnirea episcopilor români, -precum se cunoaște aceasta din protocoalele cele vechi ale Blajului, în care sta: cum subt episcopul Inochențiu Micul vama târgului o lua(u) cetățanii Blajului; dar apoi, cam de pe timpul episcopului Aaron s-au scos blăjanii din folosința acestui drept al lor și bieții blăjani fură constânși de atunci pân-in a(nul) 1848 a duce proces neîncetat cu episcopii, fără să-și poată scoate dreptul. Aceste acestui proces se află în mâna blăjanilor; nouă nu ne e scopul a ne ocupa aci cu acest proces; observăm numai că acel drept l-au luat episcopii de la blăjani pentru folosul bisericii catedrale, ca să aibă de unde ține biserica cu lumini și cu tămâie etc., cum zicea(u) ei înșiși. Administrațiunea districtuală de la Blaj, așezată sub baronele Puchner în 1848 și 1849, cunoscând dreptul Blajului, l-au reșezat în uzul drepturilor sale. Cum stă lucrul în acest moment, nu știm. Se poate ca Blajul iar se va fi privat de dreptul său. Unde se va așeza dreptatea pe pământ dacă jefuiește și însăși biserica catedrală, care predică dreptatea ...

nimic, ba încă câștiga(u) mai mult; căci, după cum sunt de mici croite sesiunile după noul urbariu, ar fi venit după un pământ, cum era de mare în faptă, mai ales pe câmpie, trei ba și mai multe zile pe săptămână, afară de zilele ce prin diferitele contracte pentru benefice de păduri etc. și le-ar fi știut și putut storce domnii de la țărani. Afar-de aceasta, în acest articol, precum tot urbariul, e foarte ambiguu făcut, se da loc arbitriului domnului ca *la timp de lucru înțețitoriu să poată duplica (dubla) zilele lucrului de săptămână cuvenincioase (cuvenite) după proporțiunea sesiunii*, prin această adaugere (adăugare) astută (vicleană, șireată): "...după proporțiunea sesiunii"^{1/} se putea întâmpla ca pământul, fiind mai mare de câtimea determinată prin acest urbariu, nu numai să dublice (dubleze) serviciile, ci după *proporțiune* se putea întâmpla ca toată săptămâna să-l poarte la lucru pe țăran.

Decimele.

CXXII. Articulul urbarial VII, & 1 *susține în putere dreptul domnilor de decimă asigurat prin legi, după & 5 unde e datina să se ia nona* (a noua parte din produs). Țăranul să i-o ducă acasă. Asupra răscumpărării decimei (a zecea parte din produs) sau unde e în uz a nonei, poate face contract țăranul cu domnul.

Dațiile (dărilor) mai mici.

CXXIII. Articulul VIII suna despre *dațiile (dărilor) mai mici. "Două găini, doi pui, zece ouă e datoriu țăranul domnului pe an". Țăranul se poate răscumpăra de acestea cu 30 xri. m.c. pe an. Vipturile (câștigurile) cele lungi se ridică pentru două zile de lucru. Fiecare țăran, de una sesiune legală, e datoriu domnului a-i aduce un stângen de lemne din pădure, având domnul voie a întoarce această datorință într-o zi de lucru. Mai încolo are voie domnul au a pofti decimă din cânepă, după cantitatea câtă semăna țăranul, sau să-i toarcă acesta șase fonți din cânepa sau inul domnesc.*

Contractele . urbariale.

CXXIV. Articulul IX suna despre *contractele urbariale (& 2).*

"Dacă țărani ar fi făcut contract de răscumpărarea pământului, prestațiunilor, decimelor ș.a. sau dacă prin contract ar fi fost reduse de mai nainte zilele de lucru la număr mai mic de cum e determinat prin

^{1/} A' telki állomány aránya szerint járó hetenkénti szolgálatot kettőztetni.

acest urbariu, în acest caz domnului i se da dreptul a cere stricarea contractului pe calea legii. & 3 da drept țăranului a-și răscumpăra pământul și prestațiunile *pe timp mai îndelung*; dar & 6 zice că de la contractele de răscumpărare încheiate *pe timp nedeterminat*, amândouă părțile *se pot abate*". Va să zică, după acest urbariu, țăranului îi era tăiată prin lege facultatea de a se putea răscumpăra de tot.

Dreptul migrațiunii și scoaterii de pe pământ.

veninčioase, nu trebuie să aducă altul în locul său. Domnul îl poate scoate pe țăran din pământ, pe lângă cauzele nepotenței țăranului, neascultărei și răutății lui sau dacă ar fi judecat la prinsoare (închisoare) îl poate scoate și atunci când în puterea decretului verb(öczian) I, 40, *ar voi domnul să alodizeze pământul țăranului*".

Jurisdicțiunea domnului.

puterea articolului urbarial XII, rămâne în vigoare și pe viitor, afar-de cauzele urbariale mai mari, relegate (trimise) la *tabla urbarială* ce era să se așeze pe viitor, firește, tot din domni. După acest articlu, pe țăranul neascultătoriu-l judeca domnul adecă *actorul*, îl pedepsește în bani sau în zile de lucru; dar țăranului încă-i da drept legea a cere adevărînță de la domnu-său că l-a pedepsit.

CXXV. Articulul XI "modifica puțin legea de migrațiune de la 1791, încât adecă țăranul, de vrea să se mute din cauza cu-

CXXVI. *Puterea judecătore și pedepsitoare a domnului pământesc asupra țăranului, în*

Incilinii (zilierii).

CXXVII. În urmă, e foarte de însemnat în acest urbariu că așa-numiții *incilini /zilieri/* se lăsară mai de tot arbitriului domnesc; articolul urb(arial) IV, & 1, zice că: "... *incilinelor nu se cuvine colonicatură*" (1). Ce este *colon*, *incilin*, *curialist* niciodată nici o distincțiune clară legală nu s-a făcut, nici în respectul *persoanei*, căci și așa-numiții incilini se trata(u) asemenea iobagilor, nici în respectul pământului, căci dacă și acesta era mai mic, făcea(u) serviciu nu după măsura pământului, ci după arbitriul domnului; aceasta se întâmpla și cu așa-numiții *convenționiști*. Cu atât mai puțin nu făcea(u) domnii distincțiune în tratarea colonilor și incilinelor, cu cât încă decretul VII al lui Vladislau,

art(icolul) 22, zicea "cà toți incilini... trebuie să se conloce și să se compute în șirul și numărul celorlalți iobagi"; legile aprobatale, III, t.41, a.2, zic: "...incilini încă sunt a se reduce la statul iobagilor", iar articolul de la 1714, "să nu cuteze cineva a reduce serviciile sudiiilor la mai multe iar ale incilinelor la mai puține zile". Aristocrații și observa(u) aceste determinațiuni legale și chiar când n-ar fi stat asemeni legi, cine-i împedeca pe domni pân-la 1847 și 1848 de a constrânge și pe incilini la semenii serviciu cu colonii. Incilini dar se trata(u) ca și ceilalți iobagi, și iobagi era(u), nici nu era altă diferență între iobagiu și incilin, făr-că doară acesta avea pământ mai mic pentru a face mai tot atâtea servicii.

Acești incilini parte sunt mai vechi, parte mai noi. Și toți sunt așezați parte pe locuri adevărat rusticale, dar împărțite arbitrariu de domni între mai mulți țărani, care locuri apoi miserii țărani, înșelați de domni și spre a scăpa de dare, le spunea de domnești, și așa domni căpăta(u) ocaziune a-i considera și a-i trata ca incilini și curialști, parte sunt așezați pe stârpături și alte locuri comune, dar fire-ar așezați chiar și pe așa-numitul alodiu - întrebare: ce destinațiune acurată (clară) a fost vreodată între alodiu și rusticaritate?; au, după Verböczy și Approbatae nu tot pământul e proprietatea domnului?; atunci apoi pot pretinde domni ca toți țărani să iasă din locurile sale căci sunt proprietate domnească?, precum fac într-adevăr și în zilele acestea domni din Transilvania, scoțând pe români dacă nu vreau să le fie și astăzi iobagi. Nu timpul de când se află oarecare țaran - fie sub numele cel arbitrariu de colon, incilin (s)au curialist, convenționist - pe oarecare pământ, nici natura pământului cea niciodată determinată, ci modalitatea tratării lor până au fost sub jug domnesc, adecă acea împrejurare, dacă au fost constrânși după măsura pământului lor la servicii și alte greutăți publice și private, determină libertatea lor de proprietari liberi după anul 1848; căci altminte (altmintrelea) ar sta lucrul când proprietarii ar fi făcut contract pe un timp determinat cu țaranul asupra pământului ce-l pretind astăzi de alodial; căci cine ar putea zice că atari contracte nu se află, afar-de cele stoarse cu puterea și cu înșelăciunea în 1848 - și așa, dar nu s-au tratat după contract, ci după arbitriu, ca toți iobagii. Toate acestea le-a recunoscut și ministeriul kossuthian prin ordinațiunile din 21 aprilie 1849 și 5 mai 1849, publicate^{1/} anume asupra cerbicoșilor (încăpătânaților) aristocrați din

^{1/} Vezi „Közdöny”, nr. 85.

Transilvania - adică "cum că nu numai pământul acela e colonial, care se află în mâna adevăraților coloni - zicea ministerul kossuthian - ci și acela care se află în mâna așa-numiților incilini, dacă n-au făcut domnii asupra aceluși pământ de mai înainte contract pe un timp determinat și rezervându-și dreptul după un anumit timp a pofti schimbarea prestațiunilor; iar dacă n-au făcut contract asupra pământului ce zice domnul că e alodial și l-a tratat și pentru pământul acesta ca pe iobagiu, chiar de ar fi adăugat și din alodiu, se ține de colonicatură acum sau cel puțin se supune a fi colonicatură". Aristocrații, firește că acestea nu le lua(u) în considerațiune. Și acestea le anticipăm aci numai pentru aceea ca să arătăm ce era să se întâmple cu pământurile miserilor țărani după 1848, la întâmplare când s-ar fi pus în lucrare acest urbariu din 1847, adică cea mai mare parte a pământului colonial după acest urbariu trecea de alodial, acești țărani astăzi toți s-ar constrânge din nou la iobăgie, iară colonii ar fi cu pământurile mărunțele, bucățite după determinațiunile acestui urbariu, după cum arătarăm.

CXXVIII. Atât și despre soarta țăranilor pân-la a(nul) 1848, care pentru aceea le însemnarăm mai cu distincțiune, fiindcă domnilor ungurești care n-au învățat nici n-au uitat nimica din cele trecute, și acum încă le place a se provoca la legile dinainte de 1848 ce le făcură dânsii spre despoierea țăranilor, scot pe oameni din vetrele străbune, îi constrâng de nou la iobăgie și încep domnii a visa iarăși despre aducerea îndărăt a stărei cele vechi plăcute, despre readucerea iobăgiei. E de lipsă să le cunoască aceste mașinațiuni vechi și nouă tot românul ca să-și poată apăra proprietatea, care din nou vreu să le-o atace inamicii, cum le-o au atacat din secole pân-ce-i despoiară pe oameni de toate. Și astăzi totuși astuții (viclenii) domni încă ei au fruntea de a înfiera pe români de comuniști - de comuniști pe aceia al căror pământ și țară le-o răpiră, din a căror sudoare sângeroasă se nutriră o mie de ani, care le lucrară domnilor pe nimica ca vita și gemură ca șerbi fără nici o apărare de atât amar de timp sub jugul cel barbar al lor. Cine-l va dezdăuna pe român, pe țaran de nedreptățirile politice și sociale de atâtea secole, cine-i va întoarce îndărăt lucrul și proprietatea răpită?... Mai ales din secolul XVI, când cu încetarea în faptă a datoriei nobililor de a militare - trebuia să încete(ze) numaidecât și datorințele țaranului către proprietar; căci după organismul statelor de atunci, temeiul iobăgiei era greutatea de militar, ce zăcea asupra nobililor - să ieie nona noverii de

la țărani "*ca să poată servi mai bine*"^{1/} - zice regele Ludovic -, apăsarea țăranilor de la secolul XVI încoace mai ales, când legătura între țăran și domn îndată trebuia să încete(ze) - cine o va dezădăuna? Această dezădăunare a țăranilor din partea aristocraților este un drept al țăranilor sfânt și ne-negavere (de nenegat)!

^{1/} Ut melius servire possint.

CAPITOLUL VIII

Starea culturii intelectuale a românilor din Dacia Superioară până la a(nul) 1848.

*

Pentru o națiune care este căzută politic, cum era(u) românii din Dacia Superioară, nu mai rămâne alt mijloc de a se ridica iarăși decât numai *cultura intelectuală*. Dar românii cei dintre Carpați și Tisa și în respectul acesta se afla(u) într-o stare atât de miserabilă, încât rar se afla o națiune căreia așa să-i fi fost răpite într-adins toate mijloacele de a se putea cultiva pe sine, ca națiunii române înainte de a se uni cu beserica Romei, bine știind inamicii noștri că ușor este a ține în jug pe o națiune acoperită de întunerecul neștiinței.

**Înainte de uniunea
cu beserica Romei.**

CXXIX. Înainte de *uniunea* cu beserica Romei, românii școale *nu putea(u)* să aibă, nefiindu-le iertat nici măcar să umble la școală, cu atât mai puțin să-și ridice ei înșiși; tipografiile românești ridicate de principii calvini nu mult putea(u) folosi; departe ca să fie ridicate cu scop de a lumina pe români, scopul lor era a introduce calvinismul între români; nici nu se tipărea(u) alte cărți afară de cele besericești. Puțina lumină ce era atunci între români se strecura încoace peste Carpați de la frații noștri din Dacia Inferioară.

După uniune.

CXXX. Prin uniunea cu beserica Romei, deși rămase numai pe hârtie egalitatea politică și besericească promisă prin diplomele împărătești, se deschide totuși o nouă epocă pentru cultura intelectuală. Încă împăratul Leopold demandă (încredință, însărcină) ca să se ridice școale mai înainte pentru românii *uniți* la Alba Iulia, Hațeg, Făgăraș, mai târziu și în Blaj - firește, toate acestea mai vârtos cu scop de a propaga uniunea; dar au trecut mulți ani de la uniune și școalele promise, dimpreună cu celelalte drepturi promise, au rămas numai *pie desiderie* (pioasă, legală dorință). Cu atâta furie se opunea(u) ungurii

deșteptării românilor și după uniune, încât românilor în faptă nici acum nu le era iertat a umbla la școală, cu toate că diploma din 1699 era publicată și în dieta țării încă în același an. Într-o cercetare făcută din mandat mai înalt pe la a(nul) 1721, la plângerea românilor din ținutul Albei și Arieșului, se spun tiraniile ce le făcea(u) domnii ungurești, mai ales Kemeneștii, cu românii din acele ținuturi: *cum nu-i lăsa a merge la școală și dacă scăpa oarecare la școală, îl aduc îndărăt cu mâinile legate în spate; așa l-au adus pe feciorul popii din Grind de la școală din Cluj și l-au pus la bivoliu domnești, și după ce a fugit iarăși din curte ca să meargă la școală, curtenii baronului Keményi l-au persecutat pân-la Arieș, acolo a sărit în apă de frică. Fiind românii atât de asupriți de cătră unguri, ce mirare dacă după moartea arhiepiscopului Atanasie I un popă învățat nu se afla în cler spre a-l alege de următoriu (urmas): românii fură constrânși a alege de arhiepiscop un iezuit, Ioan Giurgiu, român născut din Strâmbul, de unde pe ungurié Pataky se chema - dar iezuit ca toți iezuiții, călugăr ca toți călugării, n-avea nici o grijă de luminarea românilor.*

**Ioan Inocențiu Micu,
întemeietorul culturii
românilor. 1732-1751.**

CXXXI. După moartea acestuia /a(nul) 1727) atâta lipsă de un bărbat învățat se arată iarăși, (în)cât românii, neavând pe alții, au ales pe *Ioan*

Micul din Sadu, numit *Klein*, care atunci era numai auditoriu de teologie în al treilea an în seminarul catolic din Tyrnavia. Acest episcop tânăr, prin faptele sale cele strălucite pentru fericirea națiunii sale cele scăpătate, s-a făcut neuitat de ginta română pentru totdeauna. Ca preot român, credincios besericei românești cu toate că a crescut la iezuiți, mintea și inima lui totuși rămase(ră) nestricate de învățăturile iezuitice și călugărești; apăra libertatea și datinele besericei românești asupra catolicilor. Ca român zelos și învățat, a pus fundamentul la toată cultura ce se află astăzi la români. El adevă, după ce cu multe și mari spese de 120.000 - cum spune însuși într-o scrisoare a sa tipărită în *Istoria...* lui Maior - a mijlocit schimbarea domeniului Gherlei și Sâmbetei cu al Blajului, care într-acest chip e legat națiunii nu numai prin diploma împărătească, ci și prin acele spese mari de bani făcute la exoperarea lui - un lucru la care bine să ieie aminte românii; după ce, zic, Micu făcu acest schimb și se așeză în Blaj, se apucă de edificii besericești și

naționale, case pentru călugări, care era(u) să fie învățătorii tinereții în școlile ce vrea să le ridice; pentru aceste edificii iarăși primi Micu un împrumut de 10.000 de la erariu, care se aruncă pe cler. Tot acest episcop fu cel dintâi care începu a trimite tineri români la Roma pentru cursul filosofic și teologic. Cei dintâi trimiși fură Gregoriu Maior din Sălaj - care se făcu apoi episcop - și Silvestru Caliani de pe Câmpie. Așa lucra Inocențiu pentru luminarea și ridicarea națiunii sale; el nu aștepta toate de la împărat și de la guvern; el lucra într-acolo ca națiunea însăși să se ajute pe sine; așa, cu bani naționali ei ridică edificii naționale; el bine știa că o națiune, care așteaptă toate din cer și de la străini, o națiune care nu se ajută ea pe sine, nici Dumnezeu n-o ajută. Într-aceea, ungurii bine vedea(u) că tânărul și zelosul episcop cât este în stare să ridice și să deștepte pe români; deci, se sculară asupra-i la Curte și Inocențiu, după multe patimi scâpând la Roma, muri mai târziu acolo și la a(nul) 1768. Singur despre acest episcop n-a putut zice nimene că a risipit averea pe pompe, că ar fi umblat după titli (titluri) și decorațiuni (decorații); titlul de *baronie* i-a fost dat înainte de a se ordena (a se rândui, a se aranja) pentru înaintarea uniunei, iar ca să fi umblat el după baronie, cum au umblat alții și umblă și astăzi unii (aventuroși - aceasta despre Inocențiu Micu nu se poate zice.

Episcopul Aaron. 1752-1764.

Deschiderea școlilor din Blaj, a(nul) 1754.

CXXXII. Școlile din Blaj nu s-au început pân-la a(nul) 1754; în acest an, sub episcopul P. Paul Aaron, fiindu-se edificie pentru călugări și școlile începute de Micu, în urmarea unui rescript împără-

tesc, se deschiseră școlile din Blaj. Cei dintâi profesori au fost Gregoriu Maior și Caliani. Dar să nu cugete cineva că aceste școlile, care mai târziu se făcură apoi fântâna culturii, putem zice, pentru toată românimea - să nu cugete, zic, că școlile din Blaj la început s-ar fi putut asemăna măcar cu un gimanziu - nu, la început toată învățătura sta într-atât că învăța(u) *rugăciunile, sacramentele ș.a., se desprindea(u) școlarii la legere (citire) și în beserică legea(u), (citeau), psaltirea*. Cu încetul, începu Gregoriu Maior a-i învăța și *dechinațiuni (declinații)*, care lucru îl credea el mare progres, dar gimanziu deplin nu era, cu atât mai puțin *filosofie*, și G.Maior nu dorea nimica mai mult decât să ajungă odată

învățându-se în Blaj "*propositio major et propositio minor*" (premisă majoră și premisă minoră). Însă aceasta sub episcopul Aaron n-a ajuns, ci a învățat numai obiectele ce țin de gimanziu. De altminte, episcopul Aaron foarte mult s-a adoperat (preocupat) pentru înaintarea culturii române; el, văzând că din venitele domeniului episcopesc, care era(u) pentru întreținerea călugărilor ca profesori și pentru înaintarea școalelor, nu poate acoperi spesele necesare, cumpără domeniul Cutului cu ajutorul clerului și cu al credincioșilor, care apoi s-a și întărit de împărăție la 1769 ca perpetuă fundațiune pentru *seminariu*. Un nou exemplu la fericirii noștri bătrâni, care nu aștepta(u) toate de la străini, ci singuri se ajuta(u) pe sine. Din acest domeniu apoi și din cel episcopesc se da(u) salarii profesorilor și se ajuta tinerimea școlară, dar profesorii căpăta(u) salariu atât de mic, cât nu se putea(u) cultiva pe sine. Episcopul Aaron ținea la școală la Blaj 24 de tineri români *nobili*; el spera că de vor crește aceștia și se vor lumina, ca *nobili* vor apuca la deregătorii politice în țară și vor fi spre ajutor națiunii. Între acești tineri se leg (citesc) în protocoalele școlastice din familiile: Para, Nopcea, Motoc ș.a. Dar s-a înșelat într-înșii pentru că, care cum apuca la vreo deregătorie, se făcea *papistaș*, se unguera și se lepăda de națiune. Acest episcop în tot chipul se lupta a lăți cultura între români; fiind om cu mare învățătură, din nou traduse biblia pe românie, ridică tipografia, în care însă numai cărți besericești și pentru înaintarea uniunii se tipărea(u), cum e *Floarea adevărului*; căci, cu toate că era om învățat, dară fiind călugăr, credea că mai pe urmă toată învățătura trebuie să folosească mai vârtos religiunii și uniunii. Acest episcop, în testamentul său, și-a lăsat toată averea sa clerului și tinerimei școlastice, că și domeniul îl cumpără ca să fie de unde se ajuta *sermana junime scolastică*^{1/}. Din testament și din toate faptele lui se vede amor cătră națiune.

Episcopul Atanasie Rednic. 1765-1772

CXXXIII. Subt episcopul Atanasie Rednic, măcar că era om foarte învățat în cele besericești, așa (în)cât

în toate scrierile sale cătră cler, călugări, ba și cătră guberniul țării, nu numai zicerile întregi, dar și cuvintele încă le demonstra cu citațiuni din canoane și sfinții părinți, așa (în)cât de la sine nu scria nimica, necrezând poate a fi ceva adevărat, de nu putea cita autoritatea oarecui

^{1/} Panpercula Juventus scolastica.

sfânt părinte; cu toate acestea, cultura între români subt dânsul nemica nu înaintă, ba putem zice că acest episcop i-a întunecat pe români dacă ne uităm cu ce mod propaga el uniunea prin țară, că purta cu sine icoana Sinodului de la Florenția, în care diavolul întinde cârligul să tragă pe Fotie la iad; această icoană o purta înaintea sa în mănunchii praporilor ce le lua(u) oamenii care umbla(u) cu el - a uneori cu puterea de la neuniți, cășunând în acest chip procese până și înaintea guvernului și certe (certuri) între frați.

Episcopul Gregoriu Maior. 1772 -1782.

CXXXIV. După moartea episcopului Rednic începu mai întâi a se învăța în Blaj *filosofia și teologia*, fiind cei dintâi profesori Samuel Micu/Klein/, istoricul, și Ștefan Pop - amândoi călugări. Subt episcopul *Gregoriu Maior* s-a continuat aceasta, așa (în)cât și-a ajuns dorința ca să audă învățându-se în Blaj *propositio major et minor* /adecă logica/. Acest episcop plin de zel și spirit național bine văzând că românii, din cauza sărăciei la care i-a adus apăsarea cea adâncă politică și civilă - n-au cu ce-și purta fiii la școală; a întemeiat în Blaj fundațiune de pâine pentru 200 de școlari din venitele episcopiei, mănăstirei și seminarului, care fundațiune până astăzi stă. Mare ajutor a fost această fundațiune pentru meserii (săraccii) școlari români. Subt episcopul Maior a ajuns la culme cultura românilor din secolul XVIII, și aceasta era concentrată toată în călugării din Blaj, care mai toți învățaseră la Roma. Dintre aceștia cei mai însemnați era(u): însuși episcopul, Iosafat Devai, Ștefan Pop, Filotei Laslo, German Peterlachi, Samuiele Micu istoricul, Petru Maior, Georgiu de Șinca ș.a., pe acești doi din urmă episcopul Maior i-a trimis la Roma. Unii dintr-înșii era(u) profesori, a (dar) uneori totdeodată și consistorialiști, alții misionari pentru uniune și toți naționaliști mari; căci cu toate că învăța(u) la Roma, dar de acolo aducea(u) nu atât spirit călugăresc, cât venea(u) înflăcărați de amoarea națională ce le-o inspira(u) în Roma monumentele cele eterne ale străbunilor noștri. Persecutat și episcopul Maior, ca Inocențiu Micu, fu constrâns a se lăsa de episcopie.

Episcopul Ioan Bob. 1782-1830.

CXXXV. Subt episcopul Ioan Bob ar fi așteptat omul, ca după atâtea lupte și începuturi grele, să meargă

Întunec în cultura românilor.

înainte cultura cu pași sburătorii;
acum era(u) oameni învățați, nu ca

subt Micu și Aaron. Ceva ajutoriu era făcut și pentru tinerimea școlară; pe drept se putea aștepta progres îndoit; dar chiar din contră se întâmplă: cu începutul episcopiei lui Bob se face noapte în sfera culturii românilor; și blajanii au dormit în 48 de ani, cât a ținut episcopia lui Bob; că n-au făcut proiect (progres) mai mare de cum a fost subt episcopul Maior. Bob era un om care nu putea suferi pe bărbații cei învățați; toți fură constrânși a lua lumea în cap dinaintea lui Bob; n-au mai rămas oameni învățați, care să poată fi profesori. Renumitul Georgiu de Șinea (Gheorghe Șincăi), care încă a fost călugăr, ca director al școalelor sătești /în toată țara, ridică vreo 300 de școale sătești, a(l) căror astăzi nici locul nu se mai știe, a tipărit cărți școlastice - gramatica română cu litere latine pentru limba latină ș.a.; însă neputându-se înțelege cu episcopul, fu constrâns și dânsul a lua lumea în cap și nimene n-a suferit atâtea patemi câte a suferit Șincăi nemuritoriul! fără să aibă vreo culpă, decât că era om foarte drept și asupra în vorbe și apostrofa administrațiunea cea rea a episcopului. După Șincăi, protopopul Vasile Nobili a urmat în directura (directoratul) școalelor pân-la 1807. În urmă, a(u) înceta toate școalele și în faptă și (în) directură, căci cu numele director, Benedict, da numai patente la dascăli, care scutiți de toate greutățile, nu învăța(u) nimica. Micu, istoricul, traducând Biblia, s-a rugat de episcopul Bob să-i ajute tipărirea; acesta nevrând, Micu se întoarce cătră episcopul neunit Gherasim Adamovici, Bob îl arată (îl pârî) la guverniiu că vrea să tipărească Biblia la neuniți și-l acuză de leneș întru deregătoria ce o avea ca predicatoriu în Blaj, măcar că se știe că de când e Blaju, predicator ca Micu n-a fost; în urmă, totuși, a lăsat Bob să se tipărească Biblia, dedicând-o Micu episcopului; n-a putut totuși să petreacă Micu cu Bob, așa (că) s-a dus la Buda, unde a murit

Filipan.

ca revizor de cărți. Într-acest

chip a depărtat Bob din Blaj și din cler și pe alți bărbați învățați; între alții însemnăm pe *Filipan* - cleric de Lemberg și doctor în teologie; pe acesta depărtându-l din Blaj, l-a așezat de paroh la Băiuț, unde neajungându-se cu salariul ce-l avea acolo, era constrâns a căra cu carul cu doi boi la magazin; după aceea (îl mută) în parohia Chiciudului. Acest Filipan, mergând odată la Cluj cu carul cu bucate de vândut și acolo înțelegând că în Academie un tânăr face rigoroase (examen), intră și dânsul în sală îmbrăcat în tundră, ca popii de pe sate și cu sbiciul

(biciul) pe umări. Căutătura lui cea măreață, ce documenta și subțire îmbrăcământ un bărbat învățat, barba lui cea venerabilă trase(ră) asupra-i atențiunea totor (tuturor) de față, între care era și gubernatorele țării, Georgiu Bánffy. Cu cât fu surprinderea totor mai mare, când Filipan ceru voie a pune și (el) însuși propusețiuni (premise) din filosofie examinandului - în limba latină. Filipan, pe acele timpuri, era cel mai mare elocent (facilitatea exprimării frumoase) latin în toată Transilvania. După acest examen, gubernatorele îl pofti la prânz, dar Filipan, care chiar prânzise pe ruda carului pâne cu slănină, mulțami zicând că a prânzit. Gubernatorele, cunoscând învățătura lui Filipan, constrânse pe episcop, cu ocaziunea ridicării capitulului, a-l pune între canonici: așa, apoi, întorcându-se Filipan la Blaj, muri ca prepozit al capitulului /a(nul) 1831/. După ce Bob alungă, cum văzurăm, pe toți bărbații cei învățați de lângă sine, trase la sine tot monopolul științelor: el a tradus: *Disertațiunile*¹, *Toma de la Câmp* (Toma de Kempis), *Tainele lui Turneli*, despre care a zis un catolic de la Alba-Iulia "că mai bine ar fi făcut roate" /Maior/; ba și *Dicționar latino-român* și alte cărți bisericești.

Sistemizarea gim - naziului din Blaj.

Subțire Bob se așezară norme împărătești în Blaj: se sistemiză gimnaziul, profesorii gimnaziali se solvea(u) (se plăteau) din venitele mănăstirei, egumenul avea 300, ceilalți 180-200 pe an; din acești bani nici trăi nu putea(u), departe să se poată cultiva; uneori numai pentru mâncare da la seminarium, cei ce nu era(u) călugări, 16 fl(orini), așa pentru vestminte, lumini, lemne, gustare, apoi cărți ș.a. (de)le mai rămânea(u) *patruzeci xri pe lună*. La unii dintre profesori trebuia să le aducă părinții, care avea(u) părinți, de mâncare de acasă cu desăgii în spate. Sărăcia îi împingea pe unii profesori de singuri trebuia să-și aducă lemne cu spatele din pădurea episcopoească de la Mișca, cale de o oră, pentru că pierrea(u) de frig iarna, nedându-le episcopul lemne din pădurile sale episcopoești și ei neavând pe ce-și cumpăra. Bob adună pe toți clericii de la Roma, Viena, Lemberg în seminarium de la Blaj, unde se ținea(u) din venitele Cutului și ale mănăstirei, din aceste din urmă venituri călugării era(u) îndatorați a ține 23 de alumni (elevi). Mai rămăseră 2 la Viena în fundațiunea făcută subțire episcopul Maior, și 2 la Pesta. Ce e drept, Bob din banii

¹ *Didacus a stella de vanitate mundi.*

adunați din toate bunurile clerului și mănăstirei în 48 de ani a făcut și fundațiuni pentru profesori și la mai multe academii din Transilvania pentru școlari și a lăsat frumoasă sumă de bani, cu care se pot folosi românii pentru înaintarea spiritului în științe și măiestrii, dară fiindcă Bob a înecat acel spirit, se poate, asemenea părintelui care adună avere pentru fiii săi, dar negrijește (neglijază) creșterea lor. Așa a rămas clerul de Bob cu bani, dar fără creștere.

Micu, Șincai, Maior.

CXXXVI. În acest întunec se ară(tară) trei luceferi pe orisonul(orizontal) literaturii române:

KLEIN, ȘINCAI și MAIOR - cei dintâi apostoli ai regenerațiunii române. Ce să zicem despre acești români cu învățatură românească!, care prin istoriele lor cele nemuritoare ca "prin un toiag al lui Moise au despicat o mare de întunec ce ținea pe români de cindea (alături) pământului promisiunii și făcură să treacă dincol-de Egiptul minciunilor și să-și cunoască adevăratul și măritul lor început", cum zice prea-învățatul român I.Eliade, aprins de spiritul recunoștinței cătră acești bărbați. Dacă nu era(u) Klein, Șincai și Maior, românii astăzi istorie n-ar avea!

Alți apostoli ai românismului.

CXXXVII. Contemporani cu aceștia răspânda(u) întunecul nopții în Banat: Paul Iorgovici, Constantin Loga, Ioan Mihuț, Demetriu Cichindeal - toți profesori la Institutul pedagogic din Aradul-Vechi, întemeiat în a(nul) 1812 de împăratul Francisc I drept recunoștință pentru bravurile soldaților români probate totdeauna și mai vârtos în camapania francesă.

Fabulele cele pline de învățaturi filosofice și politice ale lui Cichindeal sunt cunoscute românilor: *ele pot fi pentru români* - ca să trăiesc cu cuvintele lui Eliade ^{1/} - *pentru totdeauna tablele legii aduse în deșert. Câte rătăcirii și superstițiuni n-au sfărâmat acelea și câte n-ar fi sfărâmat încă de ar fi fost lățite mai mult între români, căci aceasta și alte asemeni cărți n-ar trebui să lipsească din casa niciunui țăran român!; pe la A(nul) 1814 învăța părintele Cichindeal: "...să fim noi toți românii una; nu e aicea grec sau latin, unit s(au) neunit... una trebuie să fie nația românească" ... care a învățat în fabulele sale: "...minte/cultura/, mărită nație daco-românească în Moldova, în Ardeal,*

^{1/} Vezi prefațiunea lui Eliade la a doua edițiune a *Fabulelor* lui Cichindeal. București, 1938.

în Țara ungurească, mintea!, când te vei lumina cu învățătură, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă nație pe pământ nu va fi înaintea ta..." Dar apoi cum bate părintele Cichindeal pe la 1814 călugărismul, reprezentantul întunerecului popoarelor! Aceste fabule ale lui Cichindeal întăriră asupra-i superbia (îngâmfarea) ungurească și fanatismul sârbesc, a căror neomenoasă persecutare îi cășunară o moarte prematurată lui și fiului său, care atunci finise cursul științelor mai înalte.

După acești bărbați nemuritori continuară lupta pentru luminarea românilor mai mulți bărbați meritați (merituoși) pe mai multe căi. În Transilvania, renumitul avocat și poet Vasile Aaron scrisese *Patimile Mântuitorului* în versuri, într-o limbă plăcută. Alții la Blaj se lupta(u) pentru exilarea sârbismelor din limba besericească încă pe la 1825, precum prepozitul Simeone Crainic, unul dintre intimii amici ai lui Maior; Crainic începu a scoate *blagosloveniile* și *norodul* și începu a *binecuvânta poporul*, pe care apoi, atât în acestea, cât și întru introducerea literelor îl ajutară Nicolae Maniu și alții. Gramatica lui Ioane Alexi face onoare limbei daco-romane înaintea străinilor^{1/}; în Banat și Ungaria învățații Murgu și Bojinca, Teodor Aaron și alții, în urma lui Petru Maior, apăra(u) originea cea mărită a românilor în contra străinilor, deșteptând astformă (în această formă, în acest fel) spiritul național și cultura între români. Zelosul român Ștefan Neagoe tipări la Pesta un calendariu popular istoric cu litere. Românii, nimiciciți politic, mai afla(u) nutriment (hrană) cel puțin în câmpul literaturii.

**Filosofia germană în
Blaj.**

**CXXXVIII. Prin mișcările
literare ale acestor și altor mai**

^{1/} Dintre gramaticile limbei române a lui Alexi e cea mai lăguită între străini. Literatul englesc (englez) M.A. Bruce-Whyte (în faimosul său op frănesc (francez): *Histoire des langues Romanes et de leur Littérature depuis leur origine jusqu' au XIV siècle*, (Paris, 1841), studiind limba noastră după gramatica lui Alexi, se convinse cum că limba română este cheia cercetărilor asupra originii totor (tuturor) limbelor romane (romanice): „Nous voulons parler du daco-roman, ou valaque (tel qu' il est parlé par le peuple, et tel qu' il se montre dans la grammaire d' Alexi) que, sans la moindre exagération, nous pourrions appeler la clé du problème dont nous avons entrepris la solution". „Non seulement nous renvoyons en toute confiance au daco-romane, comme a la prevue la plus naturelle et la plus directe de notre hypothese, mais encore la choisissons comme devant nous guider infailliblement vers l' origine et les principes essentiels de toute la famille romane.". Vezi memoratul op, t. I, p. 205, 215, etc., etc.

mulți bărbați învățați, besericești și civili, cătră moartea episcopului Bob începe a se răspândi întunerecul și zorile unei noi lumini a se revârsa. Încă sub Bob introduse profesorele Timoteu Cipariu la a(nul) 1829 filosofia germană în școalele din Blaj; apucându-se de studiul limbelor europene și orientale, deșteptă pe blăjani la o nouă viață literară, introducându-i în câmpul literaturii europene; căci învățații blăjani până atunci credea(u) că cu clasicii latini s-a încheiat toată știința.

Întemeierea liceului din Blaj.

După moartea episcopului Bob veni facultate (ocazie, posibilitate) de la împărăție de a des-

chide la Blaj liceu ca la Cluj. La 1831 cei de întâi profesori ai liceului din Blaj fură: Simeone Bărnăuțiu la filosofie și istorie universală, și Nicolae Marcu la fizică și matematică. La 1834 era(u) patru profesori pentru științele ce se propunea(u) în liceu, între aceștia Ioane Rusu, autorele *Icoanei pământului*. De aici înainte atâta înaintare face învățătura în liceul Blajului, încât acesta peste puțin, dacă nu întrecea, dar sigur putea emula (concura) cu oricare liceu din Transilvania. Profesoarele de filosofie Bărnăuțiu încă la a(nul) 1831 introduse în Blaj *dreptul firei* (dreptul natural), iar pe la a(nul) 1834 cel dintâi începe a propune *dreptul firei în limba română*: la 1839 traduse toată filosofia lui

Introducerea limbei naționale în liceul Blajului.

Krug și o propunea în limba națională chiar pe acel timp când se prepara stingerea limbei și naționalității române

în dietele ungurești, învățând totdeodată pe tinerii români drepturile cele înnăscute personale de libertate și egalitate atunci când românul încă nu se considera de persoană după legile țării. Bărnăuțiu, prin introducerea limbei naționale, puse temei la o cultură adevărat națională. De aci înainte tot mai tari și mai profunde rădăcini începe a prinde naționalitatea în școalele din Blaj și de aci în toată țara. profesorele Cipariu înavuți literatura teologică cu mai multe științe făcute de dânsul în limba națională /1841-1842/ p(er) e(exemplu): *Introducțiunea în așezământul vechiu și nou. Ermeneutica s(fintei) scripturi ș.a.*, chiar obiectele cele mai grele în sfera teologică. Aceste exemple le urmară și ceilalți profesori, insuflând prin aceasta amor de limba națională în inimele tinerilor și făcându-i a studia cu ușurătate și profest (profit) în acea limbă în care cugeta(u). Profesoarele I.Russu,

repausatul, prin a cărui moarte pierdură românii o istorie universală ce era să dea la lumină, nu cu mai puțin spirit propunea istoria universală și în aceasta istoria națională. Profesorele Dmetriu Boeru, singur după P.Maior, începu a propune teologilor din Blaj, afară de dreptul canonic, și dreptul particulariu al bisericii răsăritene române în limba română, iar nu în limba latină ca mai nainte, în care nici tinerii nu învăța(u) cu succes, și de altă parte limba română părăsind-o cu totul și lăsând-o numai în gura poporului. Nu bărbați învățați lipsea(u) mai nainte în școalele de la Blaj: Filipanu, Demetrii Caiani, Demetriu Vaida, Stoica, Teodoru, Rațiu și alții înaintea lor era(u) plini de învățături de la Roma, Viena și Lemberg ș.a.; dar până când subt dâșii domnea în școalele din Blaj despotismul limbei latine, metoda iesuitic, formalismul cel ucigătoriu, profesorii sus-numiți începură a da viață și spirit științelor atât prin propunerile în limba națională, cât și prin metoda unei propuneri vii, ce încânta pe studenți, îi îndulcea pentru științe așa (în)cât studenții și cei mai debili studia(u) cu cel mai mare zel știința cea mai grea - filosofia. În acest chip se lățise renumele liceului din Blaj în toată țara, încât acum, pe la 1845, se înmulțise numărul ascultătorilor de filosofie, precum nu fusese în Blaj niciodată, și întru adevăr că studenții ce mergea(u) de la Blaj la celelalte licee din patrie, niciodată nu-și pierdea(u) nici în aceste locul ce-l avea(u) la Blaj.

Mișcările unguurilor și unguromanilor în contra liceului.

CXXXIX. Acest progres și deșteptare nu putea(u) să fie lucru plăcut guvernului ungureșc: propuneri în limba națională, deșteptarea tinerilor pentru drepturile cele raționale și istorice ale gencei române - toate era(u) lucruri nesuferite unguurului. Încă la a(nul) 1833 emise guvernul din Cluj un decret cătră episcopul Leményi ca s(pre)e(xemplu) istoria universală să nu fie studiu obligat (obligatoriu) - căci profesorii Bărnuțiu și Rusu îi deștepta(u) pe tineri la mărutul început și viitor al unei ginte de așa înaltă origine. Episcopul Leményi a făcut dintr-întâi remonstrațiune (redovedire) și apără liceul Blajului; dar după aceea durere!, te miri din ce motive zicea și vorbea public că liceul trebuie să se șteargă : într-atât răspândise necesitatea aceasta, încât un curtean, vorbind despre acest lucru cu un profesore, după multe dispute pentru și contra, în urmă zise: *denique Carthago /adecă liceul/ delenda est* (În sfârșit, Carthagina este distrusă). Într-aceea, liceul tot stete

(stătu) pân-în a(nul) 1848, dacă și pierdu mult foarte prin depunerea profesorilor celor mai averi (devotați) în urma procesului cu episcopul.

CXL. Despre Blaj mai însemnăm că episcopia de aci, încă de pe la a(nul) 1829 în corespondențele oficioase cu clerul, se folosea cu litere. Theodor Sereni, ca notariu consistorial, începu a scoate barbarismii din limba consistoriului, când, din contră, episcopia Sibiului, necum mai nainte, dară nici chiar în ziua de astăzi nu poate, ba nu vrea să se desfacă de barbaria slovelor, nici de *prea și cinstiele voastre*, de *netovarosia* și alți barbarismi. Profesoarele Timoteu Cipariu tipări cărți besericești cu litere (latine), cu o ortografie dintre cele mai bune câte a ieșit pân-acum. T. Cipariu începu la a(nul) 1847 a publica în Blaj "*Organul Luminării*" care, ca foaie literară, era cea mai însemnată în toată Dacia. Numărul 1 al acestei foi literare făcu mare turburare întru întunerec și îndată, însoțindu-se neștiința cu oarba cutezare, i-a(u) făcut redactorelui Cipariu proces pân-la guvernii și pentru ce?, pentru forma *tiune*, adecă pentru ce scrie *condițiune*, *rugațiune* ș.a. - pentru ce nu *condiție*, *rugație*, *iertație* și așa mai încolo!; arătarea la guvernii era scrisă cu firma următoarelor fețe: protopop Fülep, Pap Gábor ș.a.; contrarii (adversarii) acestei forme-și bătea(u) joc de această formă, și recurgând la limba ungurească asupra limbei românești, zicea(u): *nagyon csunyán hangzik az a csunyé /tiune/*; dar redactorele Cipariu tot *rugațiune*, *iertatiune* scrise și de aci înainte. Timotei Cipariu este unul dintre cei mai mari orientaliști în Europa și restaurarea teologiei la români, ca știință, numai de la dânsul se poate aștepta, că numai dânsul poate pune Biblia la o nouă revisiune ca singurul orientalist la români și mare cunoscătoriu al limbei române. Așteptăm că va reforma toate științele teologice amăsurat (potrivit) cu gradul de astăzi al științelor, ca așa teologii români să se facă *învățători* ai poporului, nu numai *admenestratori* ai sacramentelor (jurămintelor, garanțiilor) și ca să nu se împlinescă la români aceea ce a zis marele istoric Rotteck despre beserica răsăriteană că încă n-a pătruns la dânsa nici o rază a culturii umane. Literatura limbei române încă mult are de a aștepta de la Cipariu.

CXLI. Cu mult mai rău sta(u) în respectul culturii neuniții, atât transilvani, cât și bănățani. Și cum putea să și fie altminte (altmintreli) când pe lângă apăsarea cea grea politică se mai însoțește și apăsarea besericească din partea sârbilor. Cu episcopi sârbești sau sârbiți, care știm din P.Maior cu cât scandal cânta(u): *căile mele nu-s ca căile*

voastre; și iarăși cum predica(u): *kako /adecă așa/ poruncește beserica, kako legea, kako împărăteasa, kako gubernia* ș.a.; cu atari episcopi necunocători de limba poporului cum putea să înainteze cultura!... Cultura românilor din Ungaria are de a se (sic!) mulțami preparandiei din Arad și zeloșilor profesori de ațolo.

Școale populare în Transilvania.

populare. Singur, la a(nul) 1841, la neostenita stăruință îndemnătoare a zelosului român Nicolau Baiul, care a arătat episcopului Leményi că se află un decret de Curte pentru școale de pe la a(nul) 1821, scris episcopul Leményi pentru școale la guberniu și așa ieși faimosul decret de la 1841 pentru școale sătești cu *limba unguerească*, care decret îl memorarăm la ultraungurism. Dar școale populare tot nu se ridicară; numai când se arătă lucrul la Curte, cu ocaziunea procesului cu episcopul, s-a ridicat școală la Blaj și Veza. E lucru demn de însemnat că Blajul se afla în posesiunea episcopilor români de vreo 120 de ani și acest timp n-a fost de ajuns ca să ridice episcopii o școală de comunitate în Blaj sau să îndemene la aceasta. Oare e apa Târnavelor de ajuns să șteargă această rușine? Într-aceea e demn de toată lauda zelul mai multor particulari și comunități pentru înfiențarea de atari școale pentru luminarea poporului. Între alții, repausatul vicariu de la Năsăud, Marian, a fost un fenomen rar pentru înfiențarea școalelor populare; în toată Transilvania n-au fost școale ca cele ce le-a ridicat vicariul Marian în toate satele regimentului român II de margine. Prepositul Crainic întemeie școale sătești din proprii bani la Habic, Urisiu ș.a. Comunitățile Brașieu (Brașov), Reghin - unde era profesore fostul protopop Mate și unde sunt demne de toată recunoștiința sacreficele cetățeanului Lupul, zeloasa comunitate Rășinari din propriile spese își întemeie școală de

Fundațiunea lui Romantzai.

să n-aștepte tot de la străini, ci înșiși să-și caute de fericirea sa. Dr. de medicină Simeone Romantzai de Romanția la a(nul) 1843 a testat un capital însemnat de 44.000 fl.m.c. pentru creșterea tinerimei române întru toate ramurile științelor, în institutele din patrie cu 60-80 fl.m., iar în institutele (din) afară de patrie cu 300 fl.m. pe an, lăsând de

CXLII. Episcopiile românești, nici în timpul mai recent, nu făcură mai nimic pentru ridicarea școalelor

piatră și alte comunități române - toate pășind din acel principiu salutar ca românii

administratore fundației pe episcopul român din Blaj împreună cu capitulul de acolo. Nici nu e de lipsă să mai adaugem că fapta aceasta a fundatorului este monument pentru toată eternitatea, altor români cu stare - îndemn la asemeni fapte nemuritoare, iară tinerilor, care trăiesc din această fundațiune făcută de (un) român din bani românești câștigați în Moldavia, îndatorire sfântă spre a-și aduce aminte totdeauna ca să fie spre folosul națiunii și nu al străinilor, ca tinerii ce i-a fost crescut episcopul Aaron cu scop ca la timpul său să fie de ajutoriu românilor, iară ei se făcură unguri, după ce fură crescuți cu banii românilor.

În Banat și Biharia.

CXLIII. Ce se ține de cultura poporului din Banat și Ungaria, afară de cele ce am mai însemnat în alte locuri, în timpul mai nou nimic mai mult nu știm. Mai ales la Urbea-Mare (Oradea Mare), de la păstorirea episcopului Erdély încoace, scriitoriul ar trebui să facă acolo în fața locului o cercetare spre a putea însemna ceva și despre ei. Oamenii aceștia nu știm să lucreze nimic pentru public. De nu se tem, poate le e rușine să facă ceva; când vorbim despre cei de la Urbea-Mare ne vin a mente într-o asemănare cei doi filosofi din dialogul lui Platone, cărora le era rușine a-și spune rătăcirile părerilor sale. Maramureșianii încă nu făcură nimic pentru cultura poporului de când, rupându-se sub episcopul Micu, de transilvani, se legară de ruși besericește, ca politice de unguri.

Gazeta de Trânsilvania.

CXLIV. Afară de românii de lângă episcopiile românești - cu distincțiune de lângă cea din Blaj - și într-alte părți mai mulți români renumiți se lupta(u) pentru cultura națională. Locul întâi se cuvine și aci redactorului "Gazetei de Transilvania", Georgiu Barițiu. Meritele "Gazetei" pentru cultura și deșteptarea națională nimene nu e în stare a le putea descrie după cuvenință. Redactorele Barițiu, cu multă înțelepciune își știu alege de scaunul (scaunul) redacțiunii Brașeul (Brașovul), ai cărui locuitori români în toată Dacia Superioară sunt cei mai culți, cei mai zeloși, cei mai avuți, purtătorii negoțului oriental. Singur între atari români și într-una urbe (oraș) de așa pusețiune (pozițiune), putea să se facă "Gazeta" școală politică și literară a toată Dacia. Nici conlucrători mai buni ca Mureșanii - Iacob și Andrei - nu putea redactorele Barițiu să-și

aleagă. Poesiele lui Andrei Mureșianu au arătat o direcțiune nouă - patriotică și națională - totor (tuturor) celorlalți poeți români ce se ocupa(u) numai cu versuri de amor. Poesiele lui Mureșianu, precum "*Deșteaptă-te, române*" și aceea din care puserăm noi ca *motto* în această istorie, singure merită a-i face nemuritoriu numele la români. Dar multe au încă a aștepta românii de la poetul Andrei Mureșianu.

Tentamen criticum in ligvam romanica- cam.

părit în Viena la a(nul) 1849 încă nu s-a arătat în literatura limbii române. Această carte e o analiză atât de profundă și ageră, la care numai Laurian - de profesiune matematic și inginer, cel mai mare cunosătoriu al limbilor occidentale la români - a putut străbate. Toți ceilalți gramatici câți s-au arătat pân-acum într-o asemănare sunt numai ca cărătorii de cărămide pe lângă arhitectorele unui palatium împărătesc.

Măcar, zău! despre limbă și cu destincțiune despre ortografia latină-română atâția au scris, (în)cât pe la a(nul) 1842-43, când se încinsese un rezbel formal între ortografi, și cei ce nu era(u) în stare să scrie, da plan cum să se scrie... Ar fi de dorit ca să se întemeieze și la români o societate erudită; iar pân-atunci în lucruri limbistice, ortografice să se mestece accia pe care îi taie capul la atari lucruri și să nu umble toți nechemații a face planuri de ortografii...

Magazinul istoric pentru Dacia.

Magazinul istoric pentru Dacia de A(ugust) Treb(oniu) Laurian și Nicolae Bălescescu făcu epocă în literatura istoriei Daciei. Acest magazin istoric e un tesaur perpetuu - nu de azi până mâne, ci care în toate timpurile fără întrerumpere ar trebui să se continue - un tesaur pentru istorie, politică, beserică, literatură ș.a. - un monument care cu altă căldură ar trebui să-l îmbrățișeze românii - acesta nu e de a se arunca după cuptoriu sau în pod, ca *ceasloavele* popilor, ci o carte atât de scumpă (în)cât n-ar trebui să lipsească nicunui român într-o parte sau ram al vieții publice.

CXLVI. Noi însemnarăm pân-aci pe cei mai de frunte învățați ai românilor, pe care-i cunoșatem parte din scrierile lor, parte din gazete. Mulți preoți și civili români încă, afară de aceștia, lucra(u) în

deceniul trecut pentru luminarea și deșteptarea românilor. Deșteptarea politică-națională apucase dar în scurt timp un sbor îmbucurătoriu. De cându-s românii, atâția nu s-au prenumerat la o carte și cu atâta sete, câți și cu câtă s-au prenumerat la renumitele opere ale lui Șincai și Klein. Câtă lumină era să reverse între români acest op gigantic - cea dintâi istorie a toată româtimea, dacă această proprietate scumpă a națiunii române nu se făcea obiect de speculațiune al unuia ... Domnul editore A.Gavra cu mult mai înțelept speculante era de tipărea curând acea istorie, că banii căpătați și i-ar fi putut eloca (arenda, investi) atunci cu mare profit... Dar așa, dumnealui rămase cu mai puțin câștig - și câți bătrâni înflăcârați n-au murit înainte de a-și astâmpăra dorul cel înfocat cu legerea (citirea) acestor opere acum de atâți ani publicate!... Astăzi domnul Gavra a încetat a mai tiprăi - poate din necaz pe publicul român!, Vida din Moldova, care ține îngropat la sine talentul lui Șincai, încă-și va câștiga nume nemuritoriu ca șerbul nedemn din evangeliu, de nu va continua tipărirea opului lui Șincai, care, se zice, că numai la dânsul s-ar afla întreg. Cu literatura mergea pași paraleli dezvoltarea națională și românii nu putea(u) mai mult să despereze între atari împrejurări de viitorul cel mare al gencei romane; cu toate că, precum văzurăm la locul său, ultraungurismul amenința perire naționalității române - nu numai din afară, din partea ungarilor, ma (ba) pe lângă toată această deșteptare, chiar și din lăuntru, (d)in sânul națiunii la unii români rătăciți.

Influența culturale naționale din Dacia Superioară asupra Daciei Inferioare.

CXLVII. În urmă mai însemnăm că spiritul și cultura naționale ce apucase(ră) la românii din Dacia Superioară avu influență foarte mare și asupra culturii românilor

- fraților noștri din Dacia Inferioară. Aci numaidecât putu să ieie alt sbor. Românii cei înflăcârați din Dacia Superioară, persecutați de străini în patria sa, în puterea unei constituțiuni afurisite, neputând apuca aci la nimica *românii*, era(u) constrânși a trece Carpații la ceialți frați români, unde ca acasă, ca într-ai săi era(u) acceptați și împărtășiră cu ei cultura națională pe un pământ mai fecund - drept reîntoarcere de împrumutul ce le eram datori noi cei (de) dincoace de Carpați de subt principeii calvini. Dar să lăsăm să urmeze aci cuvintele cele frumoase ale învățatului I.Eliade din România: "...Cei dincol-de

Carpați ne-au adus nouă luminele din izvorul filosofiei germane. Dar, fraților români, mari bărbați au ieșit dintre voi dincolo de Carpați și de acolo a venit și în zidurile derăpămnate din Sântul Sava nemuritoriul nostru Georgiu Lazăr, care s-a pus să arunce semințiile naționalității într-un pământ nelucrat și plin de rodnicie. Cetiți, tinerilor, pe Paul Iorgoviciu, Petru Maior, Cichindeal, Șincal... și veți învăța într-înșii și limba voastră și ceea ce au fost moșii voștri și ceea ce veți putea fi de veți urma învățăturelor lor. Aceștia toți au fost jertfa închinării lor întru slujba nației. Și moartea lor poate fi o vecinică dovadă a înaltei lor solii și a împlinirii ei cu deservărire"¹ ș.a., ș.a. Blajul era fântâna inteligenței române, iar Bucureștii și Iașii de la început scăparea românilor din Dacia Superioară. Lazăr transilvanul puse temelul culturii în București cu începutul secolului prezent și lui, după aceea, urmară mai mulți români (de) dincoace de Carpați, atât în București, cât și în Iași. Pe la a(nul) 1820 se afla în școlile de la Iași, Vasiliu Pop, doctor de filosofie și medicină, unul dintre cei mai învățați români în secolul XIX, acesta ca director al școlilor din Iași; ca profesori Fabian, Coste, Manfy ș.a. duși de boer(ul) Asachi în Moldavia, - mai târziu Dr.Murgu, jureconsultul Bojinca și Dr.Câmpianu. În România, între cei mai însemnați, mai trecură cei trei bărbați învățați ai românilor: Arone Florian, autorele *Istoriei Țării Românești* și al mai multor cărți școlare, Ioane Maiorescu și A.Treb.Laurian. Cei doi dintâu ca profesori de istorie, Laurian ca profesore de filosofie, prin învățăturele lor cele înalte îndemnară și pe românii de acolo la științe serioase, când înainte de aceasta românii din țară se temea(u) de filosofie ca bufnițele de lumină. Așa în patria curat română, tinerimea română cu atari și (datorită) acestor asmeni bărbați făcea pași gigantici în dezvoltarea intelectuală. Cu ocaziunea reorganizării școlilor din București în 1847, cei trei transilvani: Arone, Maiorescu și Laurian se denumiră de cătră guvernul de acolo inspectori peste cele trei districte școlare în care era împărțită România. Ca profesori în România mai era(u) din diverse părți ale Daciei Superioare, Nicoară, Bălășescu, Gabriele Munteanu, Ioane Suci, Vasiliu Maiorescu și alții mai mulți, care parte întemeiară, parte sistemisară școlile din România și petrecea(u) acolo parte ca inspectori, parte ca profesori.

CXLVIII. Aceasta era starea culturii românilor din Dacia Su-

¹ I. Eliade în prefațiunea la *Fabulele lui Cichindeal*. București, 1938.

perioară și aceasta era condițiunea inteligențelor lor cu erumperea (izbucnirea) revoluțiunei din anul 1848! Această cultură era un product propriu și imediat al națiunei române, nu (al) guvernul(ui) unguresc, al (sic!) cărui deviză era: *întunec pentru români*; cu atât mai puțin constituțiunea patriei care *condamna la servitute* pe ereditarii țării - au fost matrea (mama) acestei culture. Și dacă o națiune șerbă, atât de apăsată ca românii, fu în stare în puțin timp, cu mijloace, toate ale sale, a produce din sine însăși atâta, cât nu era(u) în stare românii să se lumineze se (dacă) avea(u) episcopi mai înflăcărați pentru binele public al națiunei, nu ca Manuilovici, Putnic și alți episcopi români renegați și sârbiți în Banat și chiar și în Transilvania și Ungaria - unguriți?! În școalele străinilor învăța(u) românii cât nu putea(u) propăși cu școale naționale?! S-au deschis acum alte timpuri, timpuri libere și mai luminate, care strigă și românilor să lucre și să se lumineze, ca să merite soarta ce o păstrează providenția pentru gencea română. Va vedea lumea, dacă românii din acest secol luminat ști-vor face acea progresiune amăsurată (potrivită) timpului, lipselor și mijloacelor de astăzi, face-vor acel progres pe viitor care să răspundă în mărime întreită cu începutele făcute de mai bine de un secol! Dacă străbunii noștri, cei mai meseri (săraci) și mai apăsăți de o mie de ori mai mult decât noi, au fost în stare a ne ridica din propriile sudori școale ca cele din Blaj, a ne crește bărbați precum văzurăm, atunci generațiunea de astăzi nu va fi demnă de numele de român, de nu va ști face progrese înzecite după mediile (mijloacele) ce le are acum a mână (la îndemână). Cultura, cultura va scăpa pe români, și cultura numai națională poate fi. Școale naționale, dar pentru români, cu profesori naționali și limbă națională, de la școalele cele sătești pân-la universitate națională-română; școale naționale pentru români; nu *unite* nici *neunite* - după mintea unor întunecați, nu ungurești, nici sârbești s.a., ci școale *naționale* și atunci români! - cum zice nemuritorul Cichindeal - *națiune mai aleasă nu va fi pe pământ înaintea noastră!* Mai ales astăzi, după ce acum au pășit și românii în viață politică, viața lor politică așa nu se poate cugeta fără o universitate națională, cum nu se poate cugeta omul, după ce a ieșit pe lume, fără nutrement (brană). Făr-una universtate națională - română, în care să se crească junimea română cea matură pentru științele cele mai înalte în limba națională - căci românul nu cugetă nemțiește, nici ungurește, nici latinește - fără una atare

universitate națională româniilor iar vor rămâne în etatea copilăriei - batjocura străinilor. Românii în momentul de față n-au atâta lipsă de gimnazii, câtă au de școală juridică-politică; căci preliminariile gimnaziale le putem învăța și la străini, dar *drept și politică* cu folos pentru națiune numai în universitate națională se pot învăța. Și oare se arată românii astăzi pentru înființarea unui atare institut măcar cu atât zel și energie cu cât se lupta(u) fericiții noștri părinți pentru întemeierea școalelor din Blaj, care lucru, după împrejurările de atunci, a fost fără asemănare mai greu decât pentru românii de astăzi redicarea unei universități naționale?! Pe o națiune, care însăși nu face tot cât poate, care nu se ajută ea însăși pe sine, ci așteaptă toate de la alții, pe o atare națiune altul s-o ajute - nu e demnă!

Încheiere. Conspic general.

Iacă starea politică, civilă, bese-ricescă și intelectuală a românilor din Dacia Superioară de de la înce-

put și în care i-au aflat grandioasele evenimente din a(nul) 1848.

Cu aceasta finirăm istoria românilor pân-la 1848. Noi n-am avut de cuget a țese întregă și cu dea-mănuntul istoria veche a românilor, ci însemnarăm cu distincțiune numai acele lucruri care au contribuit la evoluțiunea evenimentelor din 1848, mai ales în Dacia Superioară.

CXLIX. Istoria românilor din Dacia Superioară n-a fost alta decât o asuprire neîntreruptă a românilor din partea ungarilor, o luptă continuă între aceste două elemente. Nefericirea națiunii noastre a curs din apăsarea ei; iar dacă cercăm cauzele acestei apăsări, acestea le aflăm nu numai în inamiciața străinilor, ci - să mărturisim adevărul - și în deveretatea (delăsarea) românilor. Pe drept, putem aplica la români zisa lui Rousseau că "*forța i-a aruncat în servitute, iar lașitatea i-a făcut șerbi perpetui*".

Numaidecât de la începutul căderii românilor sub unguri îi vedem pe români luptându-se adese și cu mare eroism pentru libertatea cea pierdută a națiunii: bănățianii îndată sub S.Ștefan se lupta(u) a scutura jugul unguresc, de altă parte în Transilvania luptele cele necurmăte ale românilor asupra ungarilor de la începutul domniei ungurești și cu distincțiune revoluțiunea de la 1437, răscoala lui Horea ș.a. arată cum că românii niciodată nu-și uitaseră că această țară e pământ românesc; dară când vedea(u) străinii că nu-i pot învinge pe

români cu armele, atunci arunca(u) între dânşii semânţa de desbinare, trăgea(u) la sine pe cei mai de frunte români din partea besericească şi civilă, ca să supună prin aceştia toată naţiunea...; aşa s-a întâmplat, durere! de nobilii români, lăpădându-se de sângele său, naţiunea română afară din toate uniunile şi constituţiunile, care era(u) făcute asupra ei, scoasă de la toate drepturile ţării. Câte adunări, câte legi, câte convenţiuni, câte tratate politice au făcut străinii de la venirea lor pân-în a(nul) 1848 în Dacia Superioară - şi încă tot legi şi tratate prin care, precum e şi faimoasa *diplomă leopoldină*, îi scotea pe români de la toate drepturile politice; şi totuşi, afară de răskoalele poporului, câte le văzurăm în decursul acestei istorii, oare aflămu-i vreodată păşind la mijloc, împreună cu poporul, şi pe cei mai de frunte ai naţiunii, luptându-se cu puteri unite într-acolo ca, când făcea(u) asemeni legi şi tratate străinii în ţara noastră să aibă vot şi românii, să preveghieze, să protesteze şi să pună paşii cuvenincioşi înaintea regilor, împăraţilor şi dietelor pentru drepturile naţiunii române? - durere! - aceasta n-o aflăm la nobilii şi toţi cei mai de frunte ai naţiunii noastre în curs de atâte secole! Au doar să nu fi avut românii în timpurile vechi bărbaţi oare s-ar fi putut întrepune cu succes pentru naţiunea română?; ba au avut, căci Ştefan Josika, pe care l-au ucis la Satmare (Satu-Mare), Ştefan Dobo, Dengheleghi, Getzi ş.a. au fost români şi au fost şi guvernatori ai Transilvaniei; dar să lăsăm pe aceştia şi să ne aducem aminte că Iancul românul, pe care ungurii-l numesc Hunyady János, a fost guvernator a toată ţara ungurească şi om atât de potente (puternic) în fapte, (in)cât numai de el se temea Stambulul turcesc, de care tremura Europa - şi fiul său, Mathia Corvinul, cel mai mare rege al ungarilor - şi ce au folosit toţi aceşti români pentru naţiunea lor, au ridicat ei gencea română la onoarea care i se cuvine în patria sa?; a ajutat Inacu la a(nul) 1437 şi 1438 pe românii de atunci, care nu mai putea(u) suferi barbariele ungureşti?; a ajutat a împiedeca atunci *conjuraţiunea celor trei naţiuni asupra românilor*?; ba chiar şi în timpurile mai nouă luptatu-s-au vreodată numeroşii noveri (nobili) români ca să nu mărească numărul străinilor, ci în adunările de ţară să şeadă ca *români*, nu ca *unguri*, să apere interese române, nu străine, cum făcea(u) noverii unguri şi croaţi şi saşii; sau cel puţin în cele mai nouă timpuri ajutat-au vreodată noverimea şi cei mai de frunte ai naţiunii măcar pe episcopii româneşti, pe care singuri îi mai vedem din când în când a se ocupa cu cauza naţională şi care, ajutaţi de noverimea română cea numeroasă, cât nu

putea scoate la cale? - nimic din toate acestea, din contră, știm că floarea noverimei, floarea națiunii române se lepădă de români și se alipi de străini! Și aceasta de la început tot așa a curs pân-la a(nul) 1848.

CL. Acest an - pe care-l salută omenimea toată ca pe primăvara întineririi sale - ne va arăta dacă ungurii, care pân-aci avură cea mai mare influență în soarta națiunilor monarhiei austriace, au cunoscut într-adevăr spiretul timpului întineritoriu și dacă au lucrat după insuflarea acestui spirit sfânt, sau doară chiar au pus pedecă omenimei doritoare de a propăși în cultură și cum, pentru ce și încât au făcut aceasta?; în acest an și de la acest an încoace vom vedea și pe români ce energie au desfășurat, cu ce constanție și cu ce frățietate s-au luptat și se luptă pân-în ziua de astăzi ca să ajungă la libertatea politică, care li se cuvine, și printr-înșa, la cultura și fericirea aceea spre care sunt chemați de la natură; oare, mai rușinează-se românii și acum de limba română, de datenele, de portul și de numele român, mai lăpăda-se și acum de ginta lor pentru deregătorii și alte foloase private,cum făcea(u) pe timpul asuprirei ungurești; și care sunt acei români ca să-i deie istoria la judecata generațiunilor viitoare; mai sufer a se înșela de străini ca să peardă timpul în nelucrare, au și certându-se între sine asupra unor lucruri foarte mărunte și prea de nimic și să părăsească cauza națiunii întregi; au doară acum lucră pentru cultura și fericirea, pentru viața presentă și pentru cea viitoare a toată ginta "VIRIBUS UNITIS"?

D O C U M E N T E

LA

TOMULU I.

Document I.

Humillima Propositio Cancellariae Trannico-aulicae in objecto precum J.Lemeny G.C. et B.Moga N.U.Valachor. Eppi aggravia Gentis Valachicae pro csequend. jurib. civilib. a 1791 altmo loco exhibita modernis in Comitiiis reassummi et tm Clerum qm ipsam Gentem V. voti cspotem reddi petentium.

ddo. 6 Aug.1834.

Missa ad. Exp. 23.Aug.

Prom.3 Sept.

"Sacratissima Majestas!

Demisse advolutum spuplicem Libellum Joannis Lemenyi Gr.Catholici, et Basillii Moga Non-Unitorum in Transilvania Episcopi, tenore cujus iidem, qua repraesentantes Valachorum, aggravia et postulata Gentis suae nomine, pro csequendis, quae olim praeهابuisent, juribus civilibus anno 1791 altissimo loco exhibita, modernis in Comitiiis reassummi, cum suppletoriis per denatos in munere episcopali antecessores suos sbrustratis dilucidationibus et documentis combinari ac uoad omnia tam Clerum, quam ipsam Gentem Valachorum voti compotem reddi petunt, - dignata est Majestas Vestra Sacratissima medio b.litterarum manualium de dato 12.Julii anni currentis exaratarum, reverenter isthic adnexarum, fidelissimo huic Dicasterio aulico eo cum mandato clementer transmitters, ut rflexe ad anteriores hoc in objecto interventas pertractationes, exactam eidem altefatuae praestet informationem, ac super petito mature perpensam depromat opinionem.

Fundamentum praesentis supplicis Libelli constituunt momenta aggraviorum gentis Valachicae anno adhuc 1791 porrecta, ad quae dicti etiam Episcopi se provocant. - Ob arcum igitur, qui illa inter, et recentem hanc expositionem subversatur nexum, sine item illustrandae in suo complexu hujus materiae priora per apices recapitulanda veniunt.

Sub cursu Comitiorum anno 1791 in magno Transilvaniae principatu celebratorum, nomine universae in dicto principatu Valacjicae nationis supplex quidam in copia h. isthic advolutus, typis quoque impressus, divo Leopoldo Majestatis Vestrae Sacratissimae piaae memoriae genitori sbrustratus fuerat Libellus, in quo gens haec se pro regnicolari natione declarari, et ad usum omnium jurium civilium, ex quo temporum duntaxat injuria se excidisse exposuit, reponi, ac in specie juxta ipsissima Instantiae verba, sequentia sibi concedi petiere:

1) Ut odiosae et ignominiae plenae nomenclationes *tolerati, admissi, inter status non reputati* aliaequae hujusmodi, quae tamquam externae maculae sine jure et auctoritate nationi Valachicae affixae fuerunt, prorsus demantur, atque veluti indignae, et injuriae publice revocentur ac deleantur, sicque rediviva natio Valachica ad usum omnium jurium civilium et regnicolarium reponatur; proinde

2) Nationi supplicanti inter regnicolares nationes idem locus, quem ipsa juxta provocatum (ex Georgii Pray dissertationibus historiae criticae in annales Hunnorum etc. pag.163) testimonium conventus B.M.V. de Clus Monostra a.1437 tenuit, restituatur.

3) Clerus hujus nationis orientali Ecclesiae addictus, absque discrimine an cum Ecclesia occidentali in omnibus idem sentiat vel minus, nobilitas item et plebs tam civica, quam ruralis eodem plane modo ac Clerus, nobilitas et plebs nationum, systema Unionis constituentium, consideretur et tractetur, eorundemque beneficiorum particeps reddatur.

4) In Comitatus. Sedibus et Districtibus, civicisque communitatibus, occasione electionis officialium, et ad Comitata deputatorum, apud aulica item et provincialia Dicasteria occurrentibus officiorum restorationibus et promotionibus applicandorum ex hac natione proportionato numero individuorum justa reflexio habeatur.

Supplex hic Libellus in sequelam altissimae Resolutionis regiae erga d.adnexam sub nro. 4004 1791 praesidialem propositionem elargitae medio b. Rescripti Regii sub 18. Maji 1791 SS. et OO. eo fine transmissus extitit: ut assumpta pro basi et cynosura artic. 6ti anni 1744 dispositione, exposita gravamina et postulata supplicantium penitus expendantur et ppost maturam deliberati onem opportuna proponantur media, qualiter ex consideratione boni publici memoratis provinciae incolis aequa, et Systemati Transilvaniae conformi ratione consuli, illisque usus beneficiorum concivilitatis una cum libero Religionis exercitio sine distinctione ritus pro futuris temporibus lege publica sanciri, simulque intertentioni etiam Cleri utriusque ritus convenienter prospici, ac una rudioris plebis valachicae cultura promoveri, ac cum successu propagari possit.

Excepere mox attackum supplicem Libellum aliae ipsius Cleri Gr.Catholici preces, sub nro. 3454. 1791. homagiali in cultu isthic adnexae, ac super eo fusae, quatenus idem sublata *toleranti* nomenclatione juxta Diplomata (annis 1699, 1701, 1708) b. sibi concessa, tractetur, et eo prorsus modo, quo reliqui patriae Cives, communium beneficiorum particeps efficiatur.

Cujusmodi preces pariter SS.et OO. ope Rescripti Regii sub 28.Junii 1791 exarati cum altissimo annutu erga d. adiacentem sub Nro.4132. 1791 propositionem clementer patefacto, in nexu nterioris supplicis Libelli eo scopp transmissae extitere: ut his quoque Cleri Gr.Catholici Transilvanici desideris, et dispositione praecitati articuli pro basi posita, consilia ineant, sententiam suam de eo: qua ratione supplicantibus pro justo et aequo subveniendum querelarumque causa tollenda sit, pro altissima resolutione regia submissuri.

Accessit in supplementum praexpositorum binorum supplicium Libellorum tertia quoque Valachorum, individua suae nationis competenti proportione ad officia publica applicari orantium Instantia penes altissimas litteras manuales exmissa, heique sub Nro. 4984, 1791 hic adnexa, ac in sequelam altissime resolutae numerum 5167, 1791 praeseferentis reverenter parter adjacentis propositionis, usque ad adventum Relationis a SS. et OO. in substrato deponatae, seposita.

Rementionati SS. et OO. reflexe ad utrisque ordinis preces, ductum praecitatorum Rescriptorum Regiorum seculi, considerationes suas tenore d.advolutae Repraesentationis suae in sequentibus manifestarunt:

Quatuor esse momenta, quae in deliberationem summenda ipsit proposita fuissent, et quidem:

- 1) Id. qualiter supplicantibus beneficium concivilitatis concedi, qualiter item
- 2) Liberum eisdem religionis exercitium admitti et
- 3) quomodo de congrua Cleri utriusque intertentione provideri possit, ac
- 4) quaenam media ad promovendam rudioris plebis Valachicae culturam, hancque cum successu temporis propagandam adhibenda sint?

Quod primum attinet: de admittendo supplicantiŭ concivilitatis jure, antelati SS. et OO. praetermissis illis, quae supplicantes de origine sua longa narratione ex historicis quibusdam scriptoribus, ut plurimum inter se discrepantiŭ, nec nisi historicam, quae tenuis admodum est - fidem merentiŭ, depromptarum serie adducunt, et vel simplici negatione refutari queunt, assertionibus, - declarant, Systema Transilvaniae Legibus, diplomaticisque Sanctionibus firmatum, constituere tres in eodem principatu nationes, Hungarum utpote in Comitatus, Siculicam in Siculicis, et Saxonicam in Saxonialibus Sedibus habitantes, tribusque his corpus politicum constituentibus nationibus *immixtos esse praeter alterius generis et nationis incolas - Valachos etiam non quidem a primis illis Romanorum reliquiis, quorum supplicantes in serie precum suarum meminerunt, originem trahentes, quales existere nullo evinci potest documento, verum ut plurimum advenarum, qui e finitimis Provinciis in Transilvaniam se recipientes, loca habitationis suae ibidem fixerunt successores.*

Praemissa generali hac declaratione iidem SS. et OO. recensent in particulari conditionem Valachorum in gremio dictarum trium nationum domiciliatorum, et juxta hanc partitionem dicunt, et quidem.

Relate ad Comitatus: Valachos in his degentes vel esse Nobiles aut Libertinos, vel denique Colonos jurisdictioni Dominorum terrestrium subjectos. *Nobilitatem* seu sit origine *Hungara*, sen *Valachica*, dummodo aliquam e quatuor receptis profeatur religionem, una eademque nobilitari praerogativa gaudere, iisdemque frui libertatibus, beneficiis et immunitatibus, posteaquam enim, quispiam Valachorum positus pro principe et Patria meritis e plebea sorte in coetum verorum Regni nobilium cooptari meruit, eum neque a bonis, juribusque possessionariis adipiscendis, neque a gerendis publicis muniis arceri, ad quod probandum luculenta satis exstarent tam remotiorum, quam recentiorum temporum testimonia. *Libertinorum* vero tam Hungarorum quam Valachorum unam eandemque esse tam libertatem, quam publica onera ferendi obligationem, et quemadmodum *Hungari Libertini:* ita ejusdem conditionis Valachi tam in pendenda contributione, quam vero aliis Communitatum, in quarum gremio commorantur, oneribus supportandis, parem experirentur sortem. - *Rusticos* denique seu sint origine Hungari, quales non pauci reperiuntur, seu Valachi, praeter publica contributionis solvendae, aliaque Communitatum onera, quae supportare, instar Libertinorum tenentur, serviis etiam dominalibus praestandis esse obnoxios.

Quod sedes Siculicales attinet: In his perinde Nobiles, Libertinos, et Colonos occurrere, et praeter nationem Siculicam alios etiam incolas et Valachos etiam licet paucio numero ibidem reperiri, hos tamen Valachos non alteri, quam Colonorum conditioni adscriptos esse, et non secus ac ipsos Siculos Colonos ad ferenda onera publica et praestanda quoque servita dominalia adstringi.

E quibus luculenter patere expositionem Supplicantium qua se ab usu beneficiorum, juriumque concivilitatis exclusos esse, altissimo loco conquesti sunt, quoad illos, qui in gremio Comitatum Sediumque siculicalium sunt constituti, et aliquam e quatuor receptis religionibus profitentur a veritate prorsus alienam esse. Nobilem enim origine Vlachum cum nobili Hungaro vel Siculo iisdem gaudere, ut praemissum est, libertatibus, privilegiis et immunitatibus, Libertinorum cujuscumque sint nationis eandem esse tam libertatem, quam onerum ferendorum obligationem, Colonos pariter iisdem et nonmajoribus obnoxios esse praestationibus. - Cume juxta praemissa in gremio Comitatum Sediumque siculicalium degentes Valachi jam antehac obtinuerint aequalia secundum conditiones suas cum ceteris incolis jura, ampliorem concivilitatis gradum iis tribui posse, se non videre, nisi cis quartae *Nationalitatis erectio trbuatur*, quod quemadmodum legibus, constitutionibusque Transilvaniae signanter articulo 6. anni 1774, qui id disponit: ut Nobiles et Ecclesiastic Uniti (alia enim esset ratio Non-unitorum) illi

trium in dicto Principatu nationum, ubi per adeptionem bonorum sedem fixerint, absque quartae nationalitatis erectione, annumerentur, adversatur, ita altissimae quoque intentioni Regiae, siquidem juxta eandem gravamina et postulata Supplicantium - assumpta pro basi et cynosura praecitati Articuli dispositione - pertractanda fuerint, contrarium foret.

Quantum porro concernit *nationem Saxonicam*, deputatos ejusdem in consessu regnicolari declarasse: Valachos in Sedibus Saxonicalibus constitutos esse partim advenas e vicinis provinciis, partim Colonos profugos ex aliis Transilvaniae partibus, sub certis conditionibus eo *admissos*, prout hoc fide documentorum constaret, nec prius ad jura concivilitatis admissos fuisse Valachos apud Saxones, quam anno 1781, introducta per divum Josefum II. Imeperatorem in nationem Saxonicam universali Concivilitate, quale jus post revocatorium de dato 28. Jan. 1791. exaratum rescriptum regium relate ad Valachos extinctum esset. Declarasse praeterea eosdem deputatos: se haud esse alienos, ut conditio Valachorum melior reddatur, iisque jus concivilitatis absque *convulsione Systematis internarumque nationis Saxonicae constitutionum in natione Saxonica quoque admittatur*, quia tamen in re tantum momenti, inconsultis Sedium Districtuumque, quos repraesentant, communitatibus, opinionem suam depromere, integrum sibi fore haud existimarent, altissimo loco id clementer indulgeri petuisse: ut negotium Valachorum in gremio sui degentium ad futura usque Comitua in suspenso relinquatur.

Ad secundum petiti momentum; ut nirium iis liberum religionis exercitium sine discrimine ritus admittatur: Sapefati SS. et OO. reflectunt: religioni Graeci ritus unitae, posteaquam haec tenore articulorum 6.7.1744 cum religione Romano-Catholica conjuncta fuisse, juribus et beneficiis religionis illius *abunde prospectum esse*, adeo: ut rationem prosus *nullam* videant, cur Clerus Graeco-Catholicus novas intuitu hujus altissimo loco fuderit preces. - Aliam vero esse rationem Religionis Graeci ritus non-unitae, Systema enim Principatus Transilvaniae consistere, ut saepe jam attactum est, e tribus nationibus, quatuor praeterea lege receptis religionibus, quae si multiplicarentur, everterentur leges fundamentalesque patriae constitutiones, quare respectu Dis-unitorum religionis *oportunissimum videri remedium*; ut quemadmodum Regligio Graeci ritus unita se Romano-Catholicae religioni associavit: ita *Religio Dis-unitorum alicui e quatuor receptis religionibus se adjungeret*. ne cum convulsione Systematis Transilvaniae quinta lege recepta religio in Principatu admittatur. Interim quemadmodum hactenus religio haec quoad liberum exercitium turbata non fuit: ita ne in eo deinceps quoque turbetur, absque eo, *quin illa pro lege recepta religione lege publica declaretur*, speciali articulo desuper condito, eosdem SS. et OO. cautum esse voluisse eumque se pro altissima confirmatione submitisse.

Quoad *tertium* punctum de eo sonans: ut *ratione intertentionis cleri utriusque convenienter prospiciatur*. SS. et OO. sensa sua eo manifestant, quod cum bona ecclesiastica temporibus Isabelae Reginae secularisata, intertentioni ejusdem Reginae ejusque filii (Joannis Sigismundi Zapolia) communi Principis et SS. consensu destinata fuissent, ab eo tempore parochis sui ritus necessaria sustentandae vitae media quaelibet religio ipsament suppeditet, quae deinde successu temporis munificentia Principum et liberalitate privatorum aucta sunt, hinc non aliud intertentionis etiam cleri Graeci ritus seu Unitorum seu Dis-unitorum medium superesse videatur, quam ut de congrua eorum intertentione eujusvis Cleri respective Religionis asse clae prospiciant; formasse praeterea Episcopum Graeco-Catholicum medio insinuatui sui deputationi regnicolari porrecti illam praetensionem, ut parochis Valachis in fundo regio constitutis decimae ita prout pastoribus religioni Augustanae confessioni addictorum penduntur - ab auditoribus administrentur, ast cum deputati nationis Saxonicae *universas decimas* pastoribus sui vi privilegiorum et sententiarum judicialium competere contendissent, hinc desiderio fati Episcopi Gr. Catholici deferr non potuisse - *eumdemque ad viam juris cum hac sua praetensione relegatum extitisse*.

Quoad quartum punctum: quo altissime praecipitur, ut ad promovendam plebis Valachicae culturam media proponantur SS. et OO. semet eo enunciant, quod cum rationes ruditatis gentis hujus non aliunde repetendae sint, quam ab imperitia et ruditate parochorum, qui pro destinatione sua quidem auditoribus suis praecepta morum tradere, officiaque civis et hominis in humana societate constituti explanare, atque verbo et exemplo faciem praeferre deberent, ast ipsi ad committenda facinora saepe auctores essent. Hinc ad promovendam gentis culturam ante omnia necessarium sit educationi Cleri Valachici prospicere, ideoque deputationi pro elaborandis ad futura comita ecclesiasticis objectis ordinatae inter alia eidem comissa objecta, illud etiam praescripsisse, ut de eo, qualiter de convenienti Cleri Religionum Graeci ritus tam unitae quam nonunitae educatione provideri possit, modum invenire elaborandumque eatenus planum, ipsis SS. et OO. substernere haud intermittat post instituendam desuper ulteriolem comitalem deliberationem altissimo conspectui substernendum, et haec repraesentationi SS. et OO. medio humillimae de dato 10. Martii sub praecitato Numero 5495 anni 1791 uti ex advoluto Majestas Vestra gratiose perspicere dignabitur, altissimae substrata fuit resolutioni Regiae.

Tempore intermedio, donec scilicet erga praedeductam SS. et OO. relationem altissima subsecuta fuisset resolutio Regia, Dis - unius Valachorum Episcopus Gerasimus Adamovits id sibi indulgeri petierat, ut in qualitate Deputati universae nationis Valachicae negotia ejusdem apud augustam aulam promoturus sursum accedere possit, sed huic petito teste d. adnexa sub Nr. 7279, 1791 propositione ea solum ratione delatum fuit: quod cum utriusque Graeci ritus Episcopi licentiam Vienam accedendi jam obtinuisset, hinc iidem non nisi qua privati supplicantes, non autem qua deputati considerandi sint.

Paulo post supervenit aliud dictorum Episcoporum memoriale altissimam signaturam nactum, et isthic sub Nro. 1340, 1792 reverenter adlateratum, ope cujus occurrentes sibi quoad Repraesentationem SS. et OO. erga priorem nomine universae nationis Valachicae porrectum supplicem Libellum praestitam, exhibere animadversiones accluso uno extra tu documentorum in comprobationem assertorum servientium, ejusmodi memoriale in sequelam d. pariter advolutae altissime resolutae obsequentissimi dicasterii hujus aulici propositionis numerum 2132, 1792 praeserferentis eo superatum est: quod tenore decreti ad antelatos Episcopos de dato 26 Maji 1792 exarati iidem serio expositum extiterit, quod absque legitimitate missionis suae in observum b. resolutionis Regiae nomine totius nationis Valachicae de talibus egerint negotiis, de quibus dictae nationi nec constare potest, praeterea vero non modo SS. et OO. inconvenientibus expressionibus afficere, sed etiam Leges, Resolutionesque Regias et Diplomata Regia vellicare praesumerint, unaque penes ipositas ipsis quoad populum Valachicum in obsequio tenendum responsabilitatem, illa data eis fuerit asscuratio: quod Majestas Vestra Sacratissima Gentem quoque Valachicam cum suo Clero inter ceteros fideles snos subditos clementia Regia compelti et fovere, omnibusque illis beneficiis, quae leges citra praesudicium aliarum nationum et Religionum admittunt, beare velit.

Antelati Episcopi factam sibi ob id: quod negotia nationis suae absque credentialibus agere praesumerint, seriam expositionem, medio reverenter adlaterati supplicis Libelli nro. 2812, 1792 signati diversa eatenus adferendo motiva, deprecati sunt, et in effectum precum suarum consolatorias pro gente Valachica elargiri petiere resolutiones. Qualiter hae etiam preces superatae sint, majestas Vestra Sacratissima et reverenter accluso sub nro. 2812, 1792 conceptu decreti ad supplicantes Episcopos exarati, priori ad illos expedito Decreto a potiori conformi clementer perspicere, dignabitur.

Superius recensita SS. et OO. relatione cum d. obsequentissimae Cancellariae hujus aulicae opinione altissimo conspectui substrata, submitsoque e comitis projectato quoad liberum Religionis Dis- Unitorum exercitium articulo, - in conferentiali consilio, uti h. admexae sub numeris 1062 et 1075, 1792 Literae manuales cum marginali in propositione

nro. 1073, 1792 signata, legibili notatione combinatae repandunt, diebus 10, et 16. Aprilis 1792 discussis, Majestas Vestra Sacratissima respectu subversantium gentis Valachicae precum illum, qui in serie articulorum de anno 1791, 60. est, b. confirmare dignata est, juxta quem Religio orientalis Graeci ritus nonunita, hactenus inter toleratas religiones recensita, in libero suo exercitio comodo confirmatur: ut omnes hujus religionis asseclae ab Episcopo sui ritus per Majestatem Vestram Sacratissimam denominando dependeant, et pro sua conditione ad instar reliquorum Incolarum tractentur, neque in ferendis publicis oneribus, aliisque praestatibus prae aliis graventur, juribus Vestrae Majestatis circa negotia Cleri, Ecclesiae, fundationum, et educationis Juventutis porro quoque in salvo relictis. Quantum vero applicationem dis-unitorum Valachorum ad officia publica respicit: hujus intuitu virtute b. Rescripti Regii sub 26. Maji 1792 exarati, isthique sub nro. 3167 1792 hic copialiter adnexi, juxta punctum illius 46 dignata est majestatis Sacratissima elementer resolvere: illos etiam si requisitus qualitatibus instructi fuerint ad omnia illa officia, quae per leges ad quatuor receptas RELIGIONES restricta non sunt, admoventos esse.

Interventis respectu anteriorum Gentis Valachicae precum officiosis pertractationibus sua serie recapitulatis, jam ad ipsa contenta supplicis per Episcopos Lemenyi et Moga porrecti Libelli animus advertendus est.

Praefati Episcopi in limine harum suarum precum declarant: se fundamento affidationis Regiae Joanni Babb et Gerasimo Adamovits sbu 26. Maji et 21. Julii anni 1792, uti superius jam praemissum habetur, de allevianda plebis Valachicae sorte datae, - motiva item responsabilitatis antecessoribus suis impositae, et vi muneris in se derivatae, has suas preces, post intervallum 41. annorum, intra quod gens Valachorum quae reliquas Transilvaniae nationes frequentia superat et omnia belli pacisque onera majori prae ceteris mensura supportat, nullum tamen experta est alleviamen, pro medela reiterare, praecallatarumque precum et postulatorum de veritate se tanto magis convictos esse in ulteriori contextu hujus suae Instantiae enunciant:

a) quod Valachi nec a natura, neque per Leges a Juribus et Beneficiis regnicolaribus exclusivi sint; a natura enim eosdem quoque qualificados esse: ut juribus concivilitatis ac omnibus Beneficiis praerogativisque inde profuentibus utatur luculenter evinceret usus, antiquioribus temporibus catenus jam praehabitus, lex autem positiva, vi cujus ab exercitio jurium, in humana natura radicatorum, privata esset, dietaliter lata nulla reperiretur, cominus patratum facinus tantam poenam post se trahens adversus illos comprobari posset.

b) Quod Gens Valachica nec inter toleratas, pro quali vulgo habetur, reputari possit, nam qua tali adeoque ad constitutum principatus Transilvaniae haud spectanti, facultas emigrandi salva manere deberet, jam vero emigratio ne quidem singularibus individuis, multo minus integrae nationi admitteretur, procul dubio illo ex fundamento: quod supponi haud possit in locum Valachorum tantam multitudinem quantam illi efficiunt, ad bajulanda aequae tot onera, desertas sedes, absque eo, quin jurium civilium particeps reddatur, occupaturam.

c) Quod modernum Systema Transilvaniae cum Valachorum exclusionem introductum, antiquioribus seculis haud vigerit, praeter documenta enim in supplici libello ejusdem nationis anno 1791 porrecto, provocata et parum adnexa Transsumptum Literarum, quod familia Herszenyi in processu per Fiscum regium ratione bonorum in Districtu Fogaras pro erectione militiae limitanae occupatorum, ad productionem adstricta Transmissionibus sui inseruit, perhiberet: Olahos, id est Valachos in congregatione coram rege Hungariae Andrea III, circa finem seculi 13. et initium 14. celebrata cum universis Nobilibus, Siculis et Saxonibus pro Tribunali sedisse. - Quod porro SS. et OO. Transilvaniae in reflexionibus suis ad communicatum secum supplicem Libellum Valachorum depromtis, ipsimet agnoverint, Systema modernum recentioris aevi esse, dum declarant: Supplicantis

nationis petito absque convulsione Systematis *ab aliquod seculis* (idest a quo ad tres Nationes et quatuor religiones restrictum est) vigentis, deferri non posse; - quod denique iisdem SS. et OO. coquoque semet declaraverint: ut prout in Comitatus, Districtibus et Sedibus Siculicis nobiles Valachi eadem praerogativa gaudent, qua nobiles Hungari et Siculi, liberi porro Valachi eadem libertate, qua liberi Hungari et Siculi, ita etiam in Sedibus Saxonialibus, fundo quippe Regio, Saxo prae Valacho nullam praerogativam praetendere possit, sed omnes ejusdem Incolae pro uno populo, iisdem juribus et Beneficiis gaudente, haberi debeant.

d) Quod spectata aequalitate per SS. et OO. praedecarato mod recognita, non videatur, quid ob stare possit; ne etiam Valachi ad instar Hungarorum, Sciulorum et Saxonum *suo nomine*, sicut antiquitus, ita nunc quoque *Nationem* constituant, nec turbaretur Systema Transilvaniae, si Valachi pro quarta Natione declararentur.

O p i n i o .

Praedeductum Episcoporum Graeco-Catholici Fogarasiensis et Dis-unitorum supplicem Libellum obsequentissima haec Cancellaria aulica in nexu praemissarum pertractationum ea demissa cum opinione substernere sustinet: quod Eadem

1) Quoad motiva per supplicantes in fulcimentum petiti sui adducta, et respective e supplicibus Libellis sub nris. 4004, 1791, 1340, 1792 d. acclusis, reiterata, semet ad has propositiones sub 1. Aprilis anni 1791, 10. Martii et 11. Aprilis 1792 praestitas ac sub Nris. 4004, 1791, 5495, 1791 et 1340. 1792 d. acclusas provocare sustineat, id unice adhuc reflectendo: illud supplicantium argumentum, quod Valachi Transilvani onera belli et pacis prae tribus nationibus per leges diplomaticasque Sanctiones firmatum totius Magni Principatus Transilvaniae corpus et Systema constituentibus majori in mensura bajulent pro fundato recognosci nequire: maxima enim praelatorum Valachorum pars colonialis est conditionis, qui in bonis fiscalibus et nobilium Hungaricae, Siculicae ac etiam Valachiae originis, eadem nihilominus nobilitatis praeroga iva gaudentium jure successionis, ac maxima in parte vi donationalium a legitimis Transilvaniae Regnantibus adeptorum possessis dispersim habitantes, prout paris conditionis Coloni Hungari, Siculi et Saxones, absque ulla unte ipsos observata distinctine, pro beneficiis a Dominis suis terrestribus juxta vigentem usum, vigore item praexistentium Urberiorum ac secundum praescriptum punctorum regulativorum anni 1769 emanatorum et vigore nov. articuli 28 de anno 1791 provisorio modo robore legali gaudentium obtentis penes praestaciones urbaniales juxta spiritum legum patriarum etiam onera communia supportare tenentur.

2) Quoad meritum petiti supplicantium illamque querulosam expositionem, quod licet Sua majestas Sacratissima medio bb. Resolutionum Regiarum, quas sui praedecessores sub 26. Maji et 21. Julii anni 1792 obtinuerunt, elementer polliceri dignata sit: Valachos Transilvanos omnibus illis beneficiis, quae leges citra praepjudicium aliarum nationum et religionum admittunt, clementer beare velle, eosdem altissime appromissam Gratiam jam per 41. et quod excedit annos quiete etiam praestolari, quin sortis suae meliorationem hucadusque experiendi fortunam habuissent, humilime repraesentare partium suarum esse ducat: quod haec supplicantes *sine macula ingratitude* asserere nequeant, nam.

A) Valachis id, quod ipsis, qua quarta nationi beneficium concivilitatis concedatur nec appromissum esse, nec absque convulsione Magni Principatus Transilvaniae legalis Systematis, prout id articulo 6. anni 1744 pronunciatum habetur, eisdem concedi posse. Alioquin.

B) In libero religionis exercitio non solum Valachos Graeco-Catholicos iisdem cum lege receptae Romano-Catholicae religionis fidelibus juribus et immunitatibus gaudentes, verum vigore articuli nov. 66. 1791. sub certis cautelis etiam Valachos graeci

ritus Dis - unitos confirmatos, ac virtute b. rescripti regi sub 26. Maji numeroque 1893 anni 1792 emanati (cujus conceptus sub numero 12. demisse acclusus habetur) altissime resolutum extitisse illos etiam idest Graeci ritus Disunitos, si requisitus qualitatibus instructi fuerint, ad omnia illa officia, quae per leges ad quatuor receptas religiones ad stricta non sunt, admoventos esse.

C) De congrua Cleri utriusque intertentione, et de promovenda rudiris plebis Valachicae cultura, caque cum successu temporis propaganda, SS. et OO. 1799-91 dietaliter congregatos sollicitos quidem fuisse per (subseq. altissime confirmatum) nov. articulum 64. ejusque p.6. Systematicae deputationi in Ecclesiasticis objectis ordinatae, illud etiam praecribendo, ut de Parochorum ejusvis Religionis intertentione et de eo, qualiter de convenienti Cleri Religionum Graeci ritus tam unitae, quam non unitae educatione provideri possit, modum invenire, elaborandumque eatenus planum, SS. et OO. substernere haud intermittat, post instituendam desuper ulteriorem deliberationem Suae Majoestatis Sacratissimae conspectui substernendum, quod operatum praeallatae deputationis interim per SS. et OO. adhuc revideri nequivisse, sperare tamen licere, quod in sequelam b. Rescripti regi sub 15. Julii numeroque 3407 ani currentis recentius ad SS. et OO. actu dietaliter congregatos altissime demissi, congrua adornabuntur: quo suo ordine quastionatum etiam operatum revideri, ac salutare eatenus quoque ferri possint leges. Quod nihilominus praemissis non obstantibus Sua Majestas Sacratissima pro innata clementia ac paterna sollicitudine ad felicitatem populorum suorum directa, vigore bb. Rescriptorum Regiorum quoad intertentionem Prochorum, regulationem Ecclesiarum ac Scholarum trivalium sub 10. Maji anni 1816 Nro. 1281 emanatorum salutare Plebis Valachicae gratitudinem merito promerentes, quas supplicantes Episcopi grato animo recolere deberent, adornare dignata sit dispositiones, quarum uberior explanatio in sequelam precum per concernentes Episcopos, signanter per defunctum Episcopum Graeco-Catholicum Fogarasiensem, altissimo loco exhibitarum, actu in officisa constituitur pertractatione. Quod denique

E) Praemissorum consideratione supplicantes Episcopi per Decretum ad eosdem dimittendum eo inviandi forent, ut ipsi auditoresque sui alioquin beneficio legum nov. art. 6 de anno 1744, et .66. 1791. item b. Resolutionis Regiae sub nro. 2893 anno 1792 emanatae fruente, resultatam uberioris SS. et OO. dietalis pertratationis occasione revisionis operati concernentis Systematicae Deputationis suscipiendae ac endedam eatenus altissimam resolutionem regiam quiete praestoloentur, ac sement porro quoque altissimi Suae Majestatis Sacratissimae favoris ac vere paternae gratiae dignos reddere satagant.

Viennae 6. Aug. 1834."

Document II.**Protestul Consistoriului din Blaj în contra limbii ungurești
la a(nul) 1842^{1/}**

Prea luminat și foarte demn domnule episcop, domnule președinte și nouă părinte prea bun!

Aflând mai întâi din ziarele publice despre proiectatul peste câteva zile articol din Dietă despre introducerea nu numai în jurisdicțiile civile și militare, dar și în cele bisericești și în cadrul acestora/ nu numai în corespondențele reciproce, ci și în administrația lăuntrică a diecezei și în educarea tineretului, a folosirii peste tot a limbii maghiare, nu numai națiunii săsești fiindu-i îngăduită limba germană în conducerea problemelor ei lăuntrice și îngrijorat de consecințele grave ale introducerii unor astfel de înnoiri, care ar aduce în pericol toate drepturile naturale preasfinte, acest consistoriu, chiar din îndatoririle ce-i revin de a veghea asupra drepturilor și privilegiilor acestei dieceze, a cărei administrație lăuntrică îi este în parte încredințată și cu deplină încredere că același cu al nostru este gândul Luminății Voastre în această problemă, a considerat că este de datoria lui să roage cu adâncă plecăciune pe Luminăția Voastră, prin cuprinsul acestei scrisori, ca mai înainte, bineînțeles, sus-pomenitul articol dietal să capete putere de lege, care obligă prin incuviințarea Preasacrei sale Majestăți, să se învrednicească a ruga aceeași Majestate Preasacră, prin rugămintă preaumile să binevoiască a menține cu cea mai mare bunăvoință clerul acesta greco-catolic în folosirea și pe mai departe a limbii sale românești și a latinei, atât în ceea ce privește cărmuirea lăuntrică a acestei dieceze, cât și educația tineretului și a poporului. Deoarece, pe de o parte, clerul acesta, care, prin faptul că este îngăduit în mod legiuit datorită unirii cu biserica catolică, ar trebui să se bucure de drepturi egale cu celelalte religii recepte, nefiind reprezentat în nici un fel în Dietă, nu este consultat și nici ascultat nici măcar în ceea ce privește această problemă de cea mai mare importanță, și anume dreptul aproape egal cu cel la existență personală, de neînstrăinat și imprescriptibil de a se folosi de limba maternă în toate problemele proprii. Pe de altă parte, deoarece chiar dacă folosirea unuia sau altei limbi nu ar constitui în egalitate într-o nimic o legătură strânsă cu religia, fiindcă totuși clerul acesta are limba sa proprie națională, consfințită prin însuși folosirea religioasă în cult, în șirul atât de lung al veacurilor și pentru care are în mod unic pașii aceia lenți, o durere!, totuși cel mai puțin de disprețuit în cultură, iar în educație așezat între cele de dorit, acest consistoriu ar avea previziunea că dacă în locul acestei /limbi/ române și a doctei limbi latino-romane ar fi așezată limba maghiară, care totuși nici ea nu este până acum îndeajuns de cultivată, nici nu excelează prin mulțimea părților bune, iar națiunii române, din sânul căreia acest cler își ia în mod unic elementele sale, aproape cu totul necunoscută, fie și din cauza mulțimii predominante a locuitorilor noștri și , respectiv, numărul mic al ungarilor, cei mai mulți locuind în scaunele secuiești în afara pământurilor noastre, neputând să o facă cu nici un mijloc mai cunoscută, nu numai că nu am putea aștepta nici un progres în viitor, ci dimpotrivă, din pricina piedicilor continui și alte să nu

^{1/} În acest document se reproduce după George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe 200 de ani în urmă*, vol. I, ediția a II. Ediție îngrijită, note, comentarii și indice de acad. Ștefan Pascu și prof. dr. Florin Salvan. Studiu introductiv de acad. Ștefan Pascu. Brașov, 1993, pp. 746 - 749. Traducerea din limba latină este realizată de acad. Ștefan Pascu și prof. Vasile Rus (N. ed.)

aducă soartei acestui dublu element dușmănos, trebuie să ne temem ca nu cumva să nu alunecăm din nou în chip nefericit în vechea barbarie, din care numai cu greu și numai dacă a fost alungată limba slavă, au putut întrucâtva să iasă clerul și națiunea.

Dar nici nu se poate zări vreun folos mai mare revenindu-se din această utilizare universală a limbii maghiare în acest principat pentru binele principelui, al patriei sau al religiei. Fie ca prin această orânduire să crească în față naționalitatea maghiară și să aibă o mai mare soliditate, totuși acest consistoriu crede și este ferm convins că toți oamenii de inimă, cărora le sunt mai de aproape cunoscute relațiile dintre aceste două nații, scotesc la fel anume că această așezare /a limbii maghiare/ cu greu va sluji ușurării poverilor contribuabililor noștri și deloc pentru sporirea armoniei între aceste neamuri diferite, ci mai degrabă va fi o nouă scânteie și o incitare mai aprigă a unei uri mai mari din pricina mijloacelor de constrângere care se întrevăd că vor fi folosite din partea naționalității maghiare împotriva elementului românesc, care luptă dintr-o pornire firească pentru limba sa maternă.

Iar dacă în continuare cercetăm mai atent punctele al șaptelea și al optulea ale proiectatului articol dietal, prin care, în primul se hotărăște cunoașterea limbii maghiare după 10 ani drept condiție exclusivă pentru preluarea vreunei dregătorii eclesiastice, iar în al doilea se hotărăște ca științele să fie predate în școlile din Blaj numai în idiom maghiar, tot așa, după 10 ani, și în al treilea se hotărăște introducerea limbii maghiare chiar și în școlile sătești, nu putem nega faptul că de aici ne amenință o gravă primejdie, atât pe noi, cât și biserica noastră, cât și națiunea noastră, căci: în ceea ce privește primul punct, nu se poate întrezări cum bărbați foarte demni și foarte potriviți pentru dregătoriile bisericești vor fi totodată și cunoscători ai limbii maghiare. Însă ca și acum, și atunci vor exista mai puțin demni și potriviți pentru dregătorii cunoscători însă ai altor limbi: ai latinei, germanei și românei, mai puțin ai maghiarei care ar fi excluși de la dregătoriile bisericești, nu fără marea pagubă a bisericii și națiunii, unde mai pui că se găsec ținuturi în marele Principat al Transilvaniei, precum în "Fundus Regius", între sași și altundeva, în care cunoașterea limbii maghiare nu este de nici un fel de folos, nici nu va fi, însă este nevoie de germană și de română.

În ceea ce privește /punctul al doilea/, scopul școlilor blăjene, în temeiul intenției binevoitoare și a grijii părintești a sacrilor împărați ai Austriei, a fost ca școlile înșile să fie instituții naționale, care vor sluji promovării culturii morale, religioase și literare între români și suntem profund convinși că nici un mijloc nu este mai potrivit să atingă acest scop decât limba românească ca limbă maternă. De acest mijloc s-au folosit strămoșii noștri întotdeauna și ne folosim astăzi, cu această limbă sunt înzestrați preoții și le sunt predate științele trebuincioase pentru acest nobil scop, ei înșiși, la rândul lor, i-au învățat pe alții virtutea și credința. Așadar, este limpede: limba aceasta nu poate fi scoasă din școlile Blajului decât cu primejduirea moravurilor și a religiozității și ceea ce pentru noi este nu mai puțin dureros, cu ruina dragii națiuni. Și mărturisim cu sinceritate că nu numai după 10 ani, dar nici după zece veacuri, ba chiar niciodată nu vom putea fi siliți noi și nația noastră de o lege care pregătește moravurile și religiozității primejdie și piedici, iar națiunii ruină și piere. Departe este de noi ura față de limba maghiară, ba chiar, ca și unul din idiomurile patriei, și până acum l-am învățat și l-au învățat mulți români și îl vor învăța toți cei care vor aspira la cinste și la relații mai apropiate cu maghiarii, însă în nici un fel pentru păgubirea limbii materne și a nației clădite pe aceasta, ci mai degrabă pe aceasta o vom cultiva în veci.

În ceea ce privește al treilea /punct/ am fost convinși că introducerea și orânduirea limbii maghiare în școlile sătești nu va fi de ajutor și spor în cultura populară, ci cu totul o piedică. Căci în școlile sătești tineretul trebuie să fie învățat mai întâi de toate moralitate și nu religiozitate și mai ales cu ajutorul limbii materne, iar cunoașterea mai

multor limbi, în măsura în care este legată de o cultură mai înaltă, nu ține de popor, a cărui cea mai mare parte va trebui să o consacre agriculturii și să poarte poverile obștești ale patriei. Așadar, nu îi va rămâne timp să /se/ aplece la mai multe limbi, ci se va considera fericit și va fi de ajuns dacă va fi învățat cu limba maternă virtutea și religia, economia și altele care țin de sfera ei și dacă i s-ar da sprijin material cu care poporul să-și înalțe școli și să poată ajunge aceste țeluri atât de necesare mai bine decât s-a întâmplat până acum, căci aceasta este vechea dorință, nu numai a acestui consistoriu și a întregului cler și națiuni, /ci/ și, în mod sigur, a Majestății Sale Preasacre.

Așadar, dacă, în sfârșit, i s-ar părea demn Luminății Voastre să țină seama de părerea clerului însuși .cu privire la această problemă, cu atât mai cu zel ar implora-o pe Luminăția Ta ca să se învrednicească a dobândi din înaltul loc îngăduința de a convoca în acest scop sinodul diecezan.

În sfârșit, același consistoriu rugându-vă pe Luminăția Voastră să se învrednicească ca împreună cu aceste plecate rugăminți, să aștearnă la picioarele Înaltului tron supunerea noastră neclintită, veșnică și prea credincioasă, în semn de omagiu.

Blaj, 15 februarie 1843.

Ai Luminății Voastre prea plecați servi, consistoriul greco-catolic al Diecezei de Făgăraș.

Simion Crainic, prepozitul Capitului, cu mâna proprie.

Ștefan Manfi, notarul consistoriului, cu mâna proprie.^{1/}

^{1/} În ediția citată a lucrării lui Barișu, acest document poartă următorul titlu: *Protestul consistoriului din Blaj contra impunerii limbii maghiare înaintat la Dietă în anul 1843, prin episcopul diecezan Ioan Lemeni. Papiu-Ilarian îl datează 15 februarie 1843.*

Document III.

Confederatio et unio Saxonum Transilvaniesum anno 1613. celebrata, et annis 1636. et 1675. renovata.

"Nos Consules Regii, et Sedium Judices, ceterique jurati Senato-res, et inhabitatores Civitatum Saxonicalium Cibiniensis. Schaesburgin-sis, Coronensis, mediensis, bistriciensis, et Sabaesiensis una cum reliquis Sedibus Saxonicalibus nagy Sink, Rups, Szeredahely, Ujegyház, et Szászváros memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis: quod nos considerantes ingens, et irreparabile damnum nationi Saxonicae per avulsionem et abalienationem Civitatis Cibiniensis a reliquis civitatibus, scissionemque et distractionem saxomun ab se invicem sub brevi temporis, et distubiorum intervallo, illatum, Ligam Unionem, jursque jurandi sacramentum, quo Majores nostri Inclytæ memoriae invicem in perpetuum se se obstruxerint - Libertates, privilegia saxones concernentia, modo de novo ad perpetuam omnium nostrorum, ac posteritatum nostrarum conservationem et utilitatem, vigore harum literarum sequenti modo renovanda, confirmandaque esse duxerimus: quod nimirum nos a dato praesentium aureas libertates, privilegia, Consuetudinaria jura, bonum utilemque ordinem, possessionesque bonorum, quae majoribus nostris saxonicae nationis propter egregia ipsorum facinora per divos olim Reges, Imperatores, et sacri Romani Imperii principes donata, et collata sunt, omnimode in omnibus necessitatibus omni tempore conservare, et manutenere studebimus. Imo promittimus, et spondemus per nostram veram Augustanannm confessionem in prophetiis, et apostolicis scripturis fundatam - rectam christianam fidem, per honestum nomen saxonum, obstringimusque nosmet ad defensionem conservationemque saxonici sanguinis memoratorumque privilegiorum, libertatum, manutenendamque possessionem locorum totius universitatis, et praeventenda insolita aggravia, quae civitatum, sediumque Saxonicarum quarumvis libertatibus repugnant, ad avertenda omnia pericula, quae nobis sive separatim, sive con-iunctim imminerent adversus omnes adversarios nostros, et turbatores Saxonicarum libertatum, quicumque illi fuerint sive manifesti, sive occulti, amicorum amici, inimicorum inimici erimus, omnia omne in communi, vel etiam separatim agere, promovere, tractare, concludere, pacificare, et opponere obstricti erimus. Et eapropter expensas in ejusmodi casibus simul supportabimus, et administrabimus, quaevis etiam sedes, et civitas pro sua possibilitate juxta facultativ mensuram sub amissione honoris, et libertatum Saxonum".

Document IV.

3895/1846.

Humillima propositio Cancellariae transilvanicoa-ulicae, medio cujus altissima manu b. signati supplices libelli communitatis districtus et civitatis coronensis, necnon universitatis nationis saxonicae, adornatam assumpti-onem gr. ritus non-uniti Constantini Secherianu, ad praxim penes magistratum Coronensem hauriendam, usque edendam in substrato altissimam determinationem regiam, suspen-dendam b. decerni orantium, humillime substernuntur.

ddo. 31. Julii 1846.

Dignata est Majestas vestra sacratissima altissima manu b. signatum demisseque advolutum supplicem libellum Communitatis Districtus, et Civitatis Coronensis, adornatam per r.Gubernium g. ritus n.uniti Constantini Secherianu pro haurienda penes magistratum eiatem praxi assumptionem et adjurationem usque edendam in substrato altissimam determinationem regiam suspendendam decerni petentis, - nec non altissime b.signatas, reverenterque advolutas preces Universitatis nationis saxonicae, praevio Communitatis Districtus, et Civitatis Coronensis petito b. deferri orantis, obsequentissimae huic Cancellariae aulicae b. communicare.

In humillimum obsequium duplicis ordinis hujus b. signaturae, obsequentissimum hocce dicasterium aulicum super vertente in quaestione objecto Majestati vestrae sacratissimae sequentia humillime referre sustinet:

Constantinus Secherianu, filius civis, et mercatoris Coronensis - absolutis studiis philosophicis et iuridicis, comparataque sibi linguae etiam germanicae cognitione - medio supplicis libelli magistratui coronensi sub 3 Sept. 1844, exhibitu, semet in coetum honoratiorum practican-tium magistratualium eiatem assummi petiit; et posteaquam magistratus coronensis per resolutionem sub 11. Sept. 1844. elargitam, his precibus ex eo haud detulisset, quod juxta fundamentales patriae leges, novellaremque articulum 15. anni 1791. ad assequenda publica officia, solum individua quatuor receptorum religionum jus habeant, memoratus supplicans ad regium Gubernium recurrendo, semet cum alteratione praeviae decisionis magistratualis, in practican-tem penes dictum magistratum assumendum disponi sollicitavit, adducendo, quod in citato per magistratum coronensem artic. novellari de eo solum mentio fiat: quod ad publica officia tantum patriae filii admittendi sint; recurrens vero non tantum patriae filius, sed respectu libertatis ut Civis etiam saxonicus, in fundo regio possessorio provisu, - porro quod pluribus gubernialibus et aulicis ordinationibus praeceptum habeatur, ut incolae fundi regii, absque nationis discrimine ad supportanda onera et beneficia aequaliter admittantur, et denique quo plura adsint exempla, individua religionis g. ritus n.unitae ad praxim penes respectiva Dicasteria exercendam admissa esse evincuntia.

Regium Gubernium, - audito praevia in substrato magistratu Coronensi, dictum supplicantem cum incongruo suo petito ex eo amoveri petente, quod idem in obversum constitutionis fundamentalis, legum ac privilegiorum patriae nationisque saxonicae, sui pro practicante magistratuali susceptionem sollicitet, illegalemque innovationem praecendat, - medio humillime advolutae repraesentationis, sub 23. Januarii 1845. exhibitae, objectum hoc pro edenda catenus altissimadeterminatione regia ea cum opinione submitit: quod r.

gubernium in sensu artic. diaetalis 60.a. 1791. combinative cum reliquis legibus quatuor receptorum religionum individuorum jura et applicationes ad officia evolventibus, sumto - g. ritus n. Unitos ad talia officia ac sevilia, quae expresse electioni ex quatuor receptis religionibus instituendae haud sunt obnoxia, sequaciter etiam supplicantem, quamvis g. ritus n. unitum, ad praxim penes magistratum coronensem hauriendam admitti posse censeat.

Hac r. gubernii opinione, qua citati artic. novell. sensui congruente per obsequentissimum quoque Dicasterium hocce aulicum approbata, praeviaque ejus relatione pro statu notitia suscepta, magistratui coronensi per r. gubernium injunctum existit, ut suppli-cantem Constantinum Secherianu ad praxim ibidem exercendam suscipiat.

Quibus taliter constitutis, posteaquam mentionatus supplicans in sequelam hujus ordinationis sui adjurationem apud magistratum coronensem sollicitasset, abinde vero sub 25. Junii 1845. illam obtinui-ssset resolutionem; quod siquidem Communitas ejas centumviralis in obversum praeviae determinationis obsequentissimae hujus Cancellariae aulicae recursum ad altissimum Thronum regium insinuasset, - precibus ejusdem deferri non possit; - idem denuo ad r. gubernium recurrendo, quoad sui assumptionem efficaces ad magistratum coronensem edi sollicitavit dispositiones.

Preces has r. gubernium sub. 14. Julii 1845. magistratui coronensi ea cum ordinatione communicavit ut desuper, quibusnam signanter e motivis magistratus supplicantis ad praxim assumptionem denegaverit? Gubernium r. absque mora informare, et si supplicantis adjurationi insinuat duntaxat per cetumviralem Communitatem ad personam Majestatis vestrae sacratissimae recursus - effectuationem determinationis in substrato in linea politica latae haud impediens obstaret. - Supplicantem illico et de facto ad praxim ibidem admittere strictissimae suae esse ducat obligationis.

In sequelam hujus ordinationis gubernialis, magistratus coro-nensis sub 6. Augusti 1845. retulit quod e dictamine legum patriae fundamentalium consortes solummodo quatuor de lege receptorum religionum, ad obeunda publica status munera in Circulis, Civitatibus, et locis taxalibus admissi sint, ab adverso autem valachi g. ritus n. uniti tenore legum patriae huedum neque regni statusus et ordinibus, neque receptis religionibus adnumerati a suscipiendis publicis muneribus praeculsi fuerint; constitutionem patriae fundamentalem disertis verbis referant leges A.C.P.I.1.a.2.3.; 1. 8. 1 : 1.9.1.III.1.1 imo facultatem hanc respectu subeundorum publicorum officiorum tenore praeductarum legum quatuor religionibus receptis exclusive competentem non solum b. diplomatis Leopoldini puncto 1.2.3.5. affidatam, ac medio artic. diaetalis 15. de anno 1791. denuo assecuratam, verum etiam plurium saeculorum usu praerecensitis legibus innixo corroboratam esse in dubium vocari nequeat; porro idem magistratus quum mentionatam obsequentissimae hujus cancellariae aulicae determinationem artic. 60. a.1791. superstructam, a citatis legibus fundamentalibus aliquantum divergere censeat, et juramentum vinculo ad conservandas leges patrias, tuenda-mnque constitutionem nationis saxonicae municipalem obstrictus sit; praeterea vero compunitas ejas tam centumviralis quam districtualis insinuatam in substrato ad sacratissimae Majestatis vestrae personam recursus de facto jam prosecuta sit, sibi pro quavis ulteriori in substrato usque ad subsecuturam b. abtissimam resolutionem regiam fienda dispositione responsabilitatis onus imposuerit, conscientia ipsa se obligatum existimet, rem tanti momenti usque ulteriorem ab altissimo oraculo edendam b. deerminationem regiam in statu quo relinquere; - denique quod tenore praevigentium altissimorum ordinum recursus in rebus mere politicis effectuationem ordinationum politicarum quidem impedire nequeat; ast in praesentiu casu non de quadam determinatione politica, verum de conservandis juribus constitutionalibus nationis saxonicae, aeque ac positivs patriae legibus, quae e dictamine legum patriarum via tantum legislativa immutari queunt, agatur, praeterea restitutio in statum pristinum

impossibilis sit; quibus e motivis petiit, differentiam hanc usque ad subsequendam altissimam resolutionem regiam in statu quo relinquendam, magistratumque ab adjuratione Constantini Secherianu eo usque relevandum decerni. - Erga hanc relationem per r. gubernium sub 3. Octobris 1845. magistratui coronensi injunctum existit, ut non obstante contradictione juratae Communitatis ejatus, supplicanti Constantino Secherianu, in sensu ordinationis regiae sub 28. Februarii a. 1845 editae, ad praxim illico assumere partium suarum esse ducat.

Constantino Secherianu deinde in sequelam praeviae ordinationis gubernialis sui assumptionem a fato magistratu sollicitante, abinde vero sub 22. octob. 1845. cum resolutionem obtinente, - quod cum communitas ejas recursum suum ad altissimum Thronum regum insinuatam, jam effective promovedit, - usque edendam in substrato altissimam determinationem regiam, precibus ejusdem deferri nequeat, - supplicans rursus ad reg. gubernium confugiendo, dictum magistratum ad obedientiam adstringi, semetque ad praxim ibidem exercendam assumendum disponi petiit, per r. gubernium vero sub 22. Januarii 1846. eo inviatus existit: ut siquidem vertens in quaestione recursus Communitatis coronensis ad altissimum Thronum regum promotus, magistratui ejati pro praestanda informatione sub 11 Decemb. 1845. communicatus sit, et pro illa submittenda dies 15. Martii 1846. sub responsabilitate magistratus peremptorie praefixa sit, - documenta sua via magistratus exhibeat altissimo loco substernenda.

In hoc rerum situ r. gubernium, cui initio attacki supplices libelli Communitatis Districtus et Civitatis coronensis, nec non universitatis nationis saxonicae, altissimam signaturam nacti, per obsequentissimam hanc cancellariam aulicam pro praestanda adaequata, omnibusque numeris absoluta informatione, re interea integre servata, communicati existenterunt, - ope humillime advolutae relationis sub 25. Junii a.c. praesutae, penes readnexionem altissime signatarum instantiarum, relationem magistratus coronensis sub 6 Maji a.c. exaratam, preces item Constantini Secherianu ad Majestatis vestrae sacratissimae personam directas, una cum cunctis actis objectum hoc ferentibus pro ferenda altissima determinatione regia submittit.

Communitas Districtus et Civitatis Coronensis in altissime b. signato supplici suo libello de dato 2. Augusti 1845. exarato, huiusque acclusa instantia sub 16. Julii 1845. expedita, cum alteratione ordinationis obsequentissimae hujus Cancellariae aulicae sub 28. Febr. 1845. latae, approbationeque citatae resolutivae magistratus coronensis determinationis, Constantinum Secherianu cum suis precibus intuitu ejus ad praxim penes fatum magistratum exercendam assumptionis prolatis, amovendum b. decerni orat; et praeter motiva per magistratum ejatem in relatione sub 6 Aug. 1845. praestata, adducta, superiusque recensita sequentia adhuc in fulcimentum hujus petii adfert argumenta:

1. Quod per articulum 60. an. 1791. pro fundamento decisionis obsequentissimi hujus Dicasterii aulici deservientem, valachis solum liberum religionis exercitium assecuratum, nequaquam vero jus ad munera publica, seu penes Dicasteria, sive vero in gremio jurisdictionum obeunda tributum sit; e contra vero universae leles, quibus fundamentalis constitutio magni principatus Transilvaniae superstructa est, prout illae de valachis sonantes diserte contineant, iisdem jura individuis receptarum religionum et nationum tributa haud competere, haec vero fundametalis patriae constitutio per citatum artic. 60. an. 1791. nulla ex parte vel minime sit mutata; imo obsequentissima quoque haec cancellaria aulica medio decreti aulici sub 24. Sept. 1824. editi, enunciaverit, mentionatum articulum solum ad religionem valachorum applicationem habere in his verbis: "Siquidem vigore articuli 60. a. 1791. disunitis in libero solum religionis exercitio confirmantis, iisdem in numerum lege receptarum religionum elevati minime sint."

2. Quod juxta usum a pluribus saeculis vigentem in Transylvania omnia officia, altiora, aequae ac minora absque discrimine an electioni subsint, necne, per individua trium

nationum, et quatuor receptorum religionum gesta sint, nullaque praeexistat lex, fundamentalem hanc constitutionem alterans; imo vigore quoque decreti aulici sub 1. Junii 1837. editi, precibus valachorum disunitorum se ad gerenda officia publica admitti orantium delatum non sit in verbis: "Porro cum vigore fundamentalis mag. princip. Transylvaniae constitutionis, innuente etiam recentiori lege, artic. quippe novell. 15. 1791. officia publica in hoc magno principatu tantum receptae religionis individua consequi valeant; hinc recurrentibus viam ad officia publica civitatensia tantum in illo casu patere posse: si praeter alias ad id desideratas qualitates in praevio quoque respectu in sensu legum gerendi muneris publici capaces essent."

3. Quod stante praevia interpretatione artic. 60. 1791. leges fundamentales aliam relate ad nationes hungaricam et siculicam, in quarum gremio etiam relate ad minoris categoriae officia sive via electionis restantur, sive non, proportio religionum stricte semper observatur, ac proinde ad eadem officia non alii nisi asseclae receptorum religionum exclusis disunitis admoventur, et aliam relate ad nationem saxoniam, ubi neque ad officia majora electio distinctio et singulis receptis religionibus suscipitur, subirent applicatione, quum eadem interpretatione *G. ritus n-uniti in obsersum legum fundamentalium ad omnia in gremio nationis saxonicae munera publica admitterentur, dum e contrario interpretatio illa alteras binas nationes nulla ratione attingeret.*

4. Quod in gremio nationis saxonicae obsque alteratione fundamentalis ejusdem constitutionis, non solum disuniti, sed in genere valachi ad officia publica assummi nequeant, etenim tenore privilegii andream, jus civicum et libertas in fundo regio exclusive saxonibus (hospitibus theutonicis) collata habeatur, et in reliquis etiam privilegiis a divi regibus hungariae obtentis, mentio solum de natione saxonica fiat, - porro quod etiam gloriosae reminiscendae reginae Mariae Theresiae vi b. rescripti regis de dato 8. Junii 1774. editi b. determinare dignata fuerit, ut ad gerendum in gremio nationis saxonicae officium irremissibiliter origo germanica requiratur, - item quod pie memoriae Imperator Josephus II, valachis solummodo jus territoriale concesserit, et denique quod nobilitati hungaricae quoque jus Concivilitatis in civitatibus saxonibus eo solum modo concessum habeatur, ne per hoc leges, et constitutiones nationis saxonicae decurrantur. - Denique

5. Quod ex his omnibus elucescat, hic de fundamentali nationis saxonicae constitutione agi, quae in tali casu speciali, per editas catenus ordinationes in uno alterove circulo alterari non possunt, sed eoque, donec subsistunt, etiam per potestatem executivam, in suo vigore sustentari debeant.

Universitas nationis saxonicae in citata sua instantia aequae altissime b. signata motivis his per communitatem Districtus et Civitatis coronensis in medium adductis per totum adstupulando, precibus, ejusdem superius adductis, b. deferendum decerni supplicat.

Magistratus coronensis in relatione sua sub 6. Majii a.c. reg. gubernio praestita, motivis per toties fatam Communitatem adductis, et a sua quoque parte in omnibus secundatis adjunxit, quod *sub decursu septem saeculorum, a quo hospites theutonici, per pie memoriae reges Hungariae vocati, vi privilegiorum et immunitatum iisdem elargitorum distinctam inter caeteras magni ejatis principatus constituerunt natione, cujus negotia publica vi privilegiorum in gremio suo per ipsos origine saxonum exclusive hucdum procurata sunt, quin sub horum decursu 24. generationes complectente, ullus in gremio nationis saxonicae valachus munus publicum unquam obisset, ideoque ipse etiam magistratus, ne saxonum per gentem valachicam in obsersum legum et privilegiorum, integritatem nationis saxonicae defendendum, obruantur et opprimantur, saepius memoratis precibus Communitatis districtus et civitatis Coronensis, b. locum dari petit.*

Supplicans Constantinus Secherianu in supplici suo libello ad personam Majestatis vestrae sacratissimae directo, penes exhibitionem documentorum suorum petit, quatenus majestas vestra sacratissima paterne perspicendo, quod quaestionata

Comunitas coronensis recursum ad altissimum Thronum regium ideo solum insinuaverit: ut hac ratione sibi expensas et fatigia causare, sui que ad proxime susceptionem procrastinare possit, recursusque hic non solum legibus patriis, et b ordinationibus regis, sed legibus quoque naturae adversetur, eas gratiosas edere dignetur ordinationes, ut non obstante recurso Comunitatis coronensis supplicans quantocys ad praxim suscipiatur.

Denique r. gubernium, in superius attacta sua relatione declarat, quod idem priori suae opinioni hac in parte depromptae, nunc ex asse inhaereat.

O p i n i o .

Obsequentissima haecce Cancellaria aulica dum praesens objectum per r. gubernium medio superius d. advolutae opinativae repraesentationis pro ferenda altissima determinatione submissum fuisset, e combinatione actorum et respective e supplicantis Constantini Secherianu de denegata per magistratum coronensem sui ad praxim penes magistratum hauriendam admissione, coram r. gubernio conquerentis expositione, per fatum magistratum haud oppugnata, quin imo tacendo suo loco relicta, comperit: memoratum supplicantem g. ritus n. unitum esse Coronae possessionatum, linguae germanicae gnarum, et absolutis de ordine praescripto in lyceo r. claudiopolitano studiis juridicis, coetui cancellistarum r. tabularium jam effective incorpo-ratum, magistratumque coronensem ejusdem supplicantis petito cum provocatione ad artic. diaetalem 15. a 1791. de applicatione patriae civium e solis tribus lege receptis nationibus ad officia publica sonantem, ex obtutu religionis, quam supplicans profitetur, medio resolutionis sub 11. Septemb. 1844. expeditae haud detulisse.

Quum tamen artic. diaetali 60. de anno 1791. praescriptum habeatur: ut omnes religionis g. ritus n. unitae asseclae, pro sua conditione adinstar reliquorum incolarum tractentur, conditio vero Constantini Secherianu, eo, quod Coronae sit possessionatus, et linguae germanicae, pro officiali saxonico, essentialem requirementiam constituentis, gnarus, *omnino evaserit talis, qualis eundem, adepta Coronae concivitate, jam pro Saxone habendum* - ad praxim corma magistratu coronensi hauriendum in nexu cum reliquis, quibus gaudet qualitatibus, reddit omnino qualificatum, obsequentissima haecce Cancellaria aulica spectato eo, quod opinio r. gubernii hoc in merito deprompta sensui artic. novell. 60. a. 1791. conditi, congruat, perhibente humillime advoluta philera referadali, relationem r. gubernii, in subversantibus his circumstantiis, pro statu notitiae suscipiendam, et respective determinationem per idem gubernium r. propositam suo loco relinqueadam invenit.

Obmotis jam nunc tam per Communitatem Districtus Coronensis, quam etiam per Universitatem nationis saxonicae, in supplicibus suis libellis altissima manu b. signatis, in obversum citatae determinationis objectionibus, cum singulis actis denuo combinatis fidelissimum hocce Dicasterium aulicum modo quoque sufficientem, a priori sua determinatione, per approbationem opinativae relationis r. gubernii lata - recedendi rationem eo minus inveniando, quod argumentationes Universitatis nationis saxonicae, et publici coronensis claris artic. 19. et 60. 1791. tenoribus usu tam in jurisdictionibus hungaricis et sicilicis, quam penes altiora quoque n. Principatus Dicasteria roboratis praevalere nequeant - praesens objectum, ex incidenti b. altissimae signaturae Majestutis vestrae sacratissimae pro clementer edenda altissima resolutione regia demisse proponere sustinet.

Humillime infrascriptus Referens ordinarius, quemadmodum occasione latae per Cancellariam aulicam, die 28. febr. 1845. nr.1606. determinationis, ita modo quoque a concluso Cancellariae diversam fovendo opinionem, ex intima anim convictione, quod provocatus, et in serie actorum exhibitus artic. diaetalis 60. a. 1791. conditus, cum unice de libero religionis gr. ritus disunitorum exercitio, nequaquam vero de valachorum n.

unitorum ad publica officia applicatione agat, nec ad praesentem casum quadret, nec vero valacho disunito Constantino Secherianu ad praxim coram magistratu coronensi hauriendam Jus tribuere possit; quod porro leges et patriae constitutiones, in genere publica officia, non aliis, nisi lege receptarum nationum et religionum individuis conferenda esse statuunt, quodve signanter privilegia et sacra diplomata, jura et fundamentalem nationis saxonicae constitutionem respicientia et firmantia, competentiam ad publicam administrationem in gremio ejusdem nationis tractandam solis saxonibus tribuant, quod itidem, etsi diversarum etiam nationum et religionum individua longo temporum tractu, identidem nationi saxonicae quoad civicam correlationem, non vero quoad jus ad publica officia aspirandi, incorporata reperiantur, tamen natio saxonica, quae fundamentalem, eamque privilegiam habet constitutione, ab usu tam in jurisdictionibus hungaricis et siculicis, quam penes altiora etiam magni principatui Dicasteria vigente, longe diversam relate ad publicam administrationem jurisdictionalem, puritatem sibi lege attributam nunquam amiserit, magistratualibus et circularibus officiis, quemadmodum a sacculis, ita hodie adhuc penes solos saxones nativos, quibus de jure exclusive competunt, stantibus; quod non absimiliter natio saxonica, seu teutonica, quoad originem acque ac linquam talis, hoc suo jure in libris et constitutionibus, privilegiisque generalibus fundato, per determinationes in casibus specialibus via politica lata, tali quaestione ad corpus legislativum pertinente, privari absque gravi juris laesione non possit, et quod denique status quoque politic ratio, natione, saxonica, in jure suo officia magistratualia et jurisdictionalia exclusive subeundi, manutenendam, puritatemque ejus, cum exclusione alienae nationis et haud receptae religionis, sensu legum sarte tectaeque servandam suadeat, ex intima inquam animi convictione e praerecensitis principiis, legum et privilegiorum dictamini superstructis, hausta, determinationem ministratus Coronensis sub 11. Sept. 1844. Nro. 3306. latam, tenore cujus Constantinum Secherianu, cum petito de sui ad praxim coram magistratu coronensi hauriendam admissione prolato amovit b. approbandam, suoque loco relinquendam esse humillime infra scriptus Referendarius demisse censeret. (*subscrisu Referentele, Conrad.*)

Viennae, die 31 Julii. 1846.

FINEA TOMULUI I.

ISTORIA
ROMANILORU

DIN
DACIA SUPERIORE

DE
A. PAPIU ILARIANU.

TOMUL I.

EDIȚIUNEA II.

ISTORIA ROMANILORU DIN DACIA SUPERIORE
PÂNĂ LA A. 1848. ESCLUSIV.

54.539

VIENA
CU LITERELE LUI C. GEROLD SI FIILII

1852.

„Istoria românilor din Dacia Superioară“, ediția vieneză din 1852.

NOS RECTOR

ANTIQUESSIMA AC CELEBRERRIMA

C. R. UNIVERSITATE VIENNENSI LECTURIS SALUTEM A DOMINO.

Notum, ac manifestum esse volumus omnibus et singulis, omnium Facultatum Doctoribus, Licentiatibus, caeterisque omnibus,

*Domino Papiu Ilariano et Licentiatum
Capituli Transylvanicum et Licentiatum
C. R. Universitatis Viennensis*

in Album Universitatis rite relatum esse, id, quod manu propria, et sigillo minori praesentibus appresso testamur.
Viennae Austriae Anno 1850 Die 12. Martii

Document de școlarizare eliberat lui Papiu Ilarian de Universitatea din Viena, în martie 1850.

Simion Balint, unul din sincerii prieteni ai lui Papiu Ilarian.

SPONSORI:

- S.C. COMFLEXIM SRL Tg. Mureș
patron: ing. Florin Vlad
- S.C. CARBID FOX S.A. Târnăveni
dir. general: dr. ing. Vasile Cerghizan
director comercial: ing. Emil Dragoș
- S.C. MOPAN S.A. Tg. Mureș
dir. general: ing. Gheorghe Nemeș
manager economic: ec. Ioan Pascu
- S.C. ZAMUR S.A. Tg. Mureș
dir. general: dr. ing. Augustin Mănișor
- S.C. ZAMUR S.A. Zau de Câmpie
manager: ing. Ioan Felea
- S.C. COMAGRA S.A. Tg. Mureș
- S.C.C.A. „Unirea“ Luduș
președinte: ing. Ioan Lăpușan
- S.C. ROMVELO - S.A. Luduș
manager general: ing. Ioan Borda
- S.C. LUTEX - S.A. Luduș
manager: ing. Salomia Felea
- S.C. FARCOM - IMPEX - SRL
patron: Mihail Fărcaș
- S.C. ROMOLSENA - SRL Tg. Mureș
director general: Mihai Olteanu
- S.C. KOREXIM - SRL Tg. Mureș
patron: Petre Dorin

- S.C. HORA S.A. Reghin
director general: ing. Nicolae Bâzgan
- S.C. METALURGICA S. A. Reghin
director general: ing. Ioan E. Suci
director economic: ec. Vasile Șimon
- S.C. IRUM - S.A. Reghin
manager general: ing. Vasile Herța
director economic: ec. Ioan Pilcă
- D.G.N. Tg. Mureș
director: dr. ing. Sabin Popoviciu
- S.C. SILVA S.A. Reghin
dir. general: ec. Ioan D. Moldovan
director economic: ec. Vasile Ciurba
- S.C. SICERAM S.A. Sighișoara
director general: ing. Marcel Pora
dir. economic: ec. Daniela Oltean
- SCAPA „Valea Mureșului“ - S.A.
director general: ing. Septimiu Suci
director economic: ec. Eugen Nistor
- S.C. BICAPA S.A. Târnăveni
manager gen.:ing. Emanoil Mândroi
dir. teh.: sing. Stanislav Plaskovski
- S.C. AZOMUREȘ — Uzina de materiale
fotosensibile
director: ing. Octavian Moraru
- S.C. SACOMET S.A. Tg. Mureș
manager general: ec. Ștefan Chirilă
director economic: ec. Emilia Cracea

„Alexandru Papiu-Ilarian merită să fie pus la catapeteasmă. Om de înaltă cultură, de o râvnă desăvârșită pentru trecutul românesc, el este astăzi mai mult decât o figură din trecut. (...) Din tot scrisul lui de om cult și nobil, de învățat modern și occidental, se desprinde, în același timp, respectul pentru adevăr, uitarea de sine și o respectare a muncii altora care merge până la iertare.“

NICOLAE IORGA

„Adevărul fiindu-mi legea supremă și luceafărul întru toate, l-am scris fără sfială și l-am spus amicului și inamicului într-o formă fără părtinire“.

ALEXANDRU PAPIU ILARIAN

Prefață la *„Istoria românilor din Dacia Superioară“*

Viena 1852